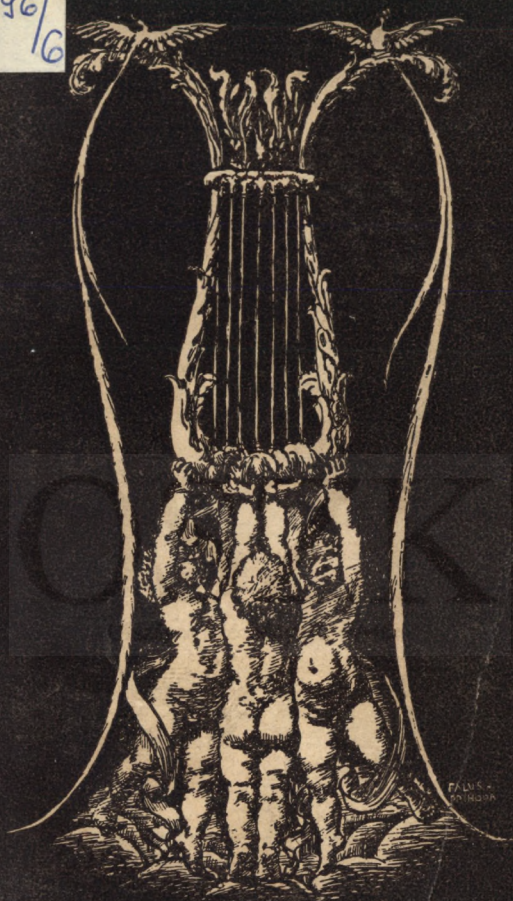

56.196
/6

56.196/
16

J ROMAIN ROLLAND
JEAN CHRISTOPHE
ATHENAEUM R.T. KIADASA
ANTOINETTE

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ROMAIN ROLLAND
JEAN-CHRISTOPHE

REGÉNY

VI.
ANTOINETTE
FORDÍTOTTA
KARINTHY FRIGYES

OSZK

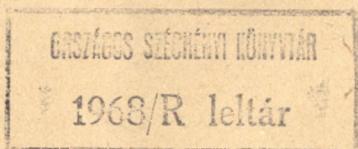
Országos Széchényi Könyvtár

BUDAPEST, AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT KIADÁSA

56-196/6

Anyámnak.

A Jeannin-család egyike volt ama régi francia családoknak, melyek századok óta a vidéknek ugyanazon sarkában húzódtak meg, menten minden idegen keveredéstől. Minden társadalmi változás ellenére, több ilyen család van még Franciaországban, mintsem gondolnánk. Annak már igen nagy megrázkódtatásnak kell lenni, ami kitephetné őket a földből: annyi szállal gyökereznek belé, maguk se tudják talán. Nem a hivatásuk tartja egy helyben őket — és nem is egészen érdekeik; ami pedig a történelmi hagyományokból táplálkozó érzelmi kapcsokat illeti, ezeknek csak az irodalomban, költészetben járatosak csekély számára volna jelentősége. Más, láthatatlan kötelék ez: ama homályos és hatalmas élményből sarjad, mely a legdurvább lélek és a legműveltebb értelem sorsában közös: hogy évszázadok óta egyek voltak ezzel a földdel, élték életét, beszívták lélegzetét, hallották szívének dobogását, mint két élőlény, egy ágyban alvók, kik felfogják egymás testének legparányibb borzongását, az elsuhanó órák, napok és évszakok millió árnyalatát, derűs napfényt és fátyolozott eget, az élettelen tárgyak

hangját és csöndjét. S még hozzá nem is a legszébb, legdúsabb vidékek azok, melyek így betöltik a lelket — ott érzik magukat a legjobban, ahol a föld a legszegényebb, legegyszerűbb, legmeztelenebbül símul az emberhez, hogy fülébe súgja bensőségesen családias szavát.

Igy éltek, a maguk kis hazájában, Franciaország szívében Jeanninék. Nedves, lapos vidék; ódon, szendergő város, melynek unatkozó arcát mozdulatlan csatorna vize veri vissza, — körül egyhangú mezők, megmunkált földek és legelők, kis patakok, nagy erdők, egyhangú mezőség... Semmi várkastély, emlékmű, semmi, ami odavonz, de mégis minden visszatart. Ebben a tespedésben, ebben a sivárságban valami titkos erő erjed. Aki először ízleli meg, szenved tőle és föllázad ellene. De akit nemzedékeken át szorított magához, nem tud többé szabadulni — csontjának velejéig szívódik és a tárgyaknak ez a mozdulatlansága, az unalomnak és egyhangúságnak e mély összhangja, valami csodálatos báj erejével bűvöli el, melyről nem tud számot adni magának, melyért lelkesül, de melyet szeretnie kell és nem lehet elfelejtenie soha.

*

Jeanninék mindig itt éltek. Visszamenőleg a XVI-ik századig ki lehet mutatni a család nyomait, a városban és a környéken: természetesen, volt egy nagybácsi a családban, aki arra szentelte életét, hogy a jelentéktelen és munkás emberkéik sorának családfáját összeállítsa. Munkások, bérlők, falusi iparosok, aztán papok és jegyzők voltak, kiknek végre sikerült a kerület székhelyén megvetni a lábukat, hol Jeannin

Ágoston, a jelenlegi Jeannin atyja, folytatta üzletét igen ügyesen, mint bankár. Ügyes ember volt ez, ravasz és szívós, mint egy paraszt; tisztességes, de csak a túlzás határáig, derekasan dolgozott és emellett jól élt. Tíz mérföldnyi területben ismerték és becsülték szókimondását, jóindulatú csipkelődését, vagyonát. Zömök, jókötésű, erőteljes figura volt: széles, vörös, kicsit himlőhelyes arcában élénk kis szemek. Hajdan báltermek lovagja, ma is megérzik rajta a vidám fiatalság. Szerette a tréfát és a jó ételt: asztalnál kellett látni őt, fiával, Antoine-nal, aki felvette a versenyt vele, meg néhány egyívású barátjukkal: a békebíróval, a jegyzővel meg a pappal (az öreg Jeannin szívesen rágalmazta a papot, de ha jól rágott a pap, szívesen tartott vele ebben is), kipróbált, vidám fickókkal, Rabelais világából. A levegőben vastag tréfák csapkodtak ilyenkor, ököllel verték az asztalt, hörögtek a hahotától. A vidámságnak ez a féktelen kitörése magával ragadta a cselédeket, kint a konyhában és a szomszéd házak lakóit is.

Egy tikkasztó nyári napon aztán az öreg Ágoston tüdőgyulladást kapott: ingujjban szállt a pincébe, lehúzni a bort. Huszonnégy óra alatt átvitorlázott a másvilágba, amiben nem igen hitt: ellátva persze az Egyház minden szentségével, mint valódi, falusi volterriánushoz illik, ki az utolsó pillanatban aláveti magát mindennek, csakhogy az asszonyok békén hagyják és mert akkor már neki nagyon mindegy... Meg aztán, nem lehessen tudni...

Az ügyek vezetését Antoine vette át. Tes-tes kis ember volt, kicsattanó, veres arcú, —

borotvált áll és oldalszakáll, — gyorsan beszélt és hadarva. Élénk, kurta mozdulatai voltak és sokat lármázott. Hiányzott belőle az apa pénzügyi tehetsége, de jó szervező volt. Neki csak folytatni kellett, nyugodtan, a megkezdett vállalkozásokat, amik napról-napra terebélyesedtek, attól a pusztá ténytől, hogy léteztek. Jó üzletember hírében állt, jóllehet sikereiben nem volt valami nagy érdeme; elég volt, ha rendben tartott mindent és alkalmazta a kész formulákat. Tudták róla, hogy feltétlenül tisztességes ember és megbecsülték ezt az érdemét. Nyájas hangja, kerek mozdulatai, családias, egyesek számára talán kissé nagyon is kedélyes, nagyon is »komámuram-os« modora népszerűvé tette a városban és a környék falvaiban. Vagyonát nem tékozolta, de volt szíve a szegényekhez, könnyen jött könny a szemébe — a nyomor látása őszintén meghatotta, annyira, hogy még azt is meghatotta, akit megsegített.

Mint a városka hű polgárához illik, a politika nagy szerepet játszott gondolataiban. Szenvedélyesen mérsékelt republikánus volt és türelmetlen szabadelvű: atyja képére gyúrva szélsőséges antiklerikális, amellet hazafi. Tagja volt a községi tanácsnak — de épúgy, mint kollegái, szívesen ugratta a papot, vagy a husvéti szónokot, ki akkora lelkesedést tudott kiváltani a város hölgyeiből. S valóban nem szabad elfelejteni, hogy a francia kisvárosoknak ez az antiklerikalizmusa kisebb-nagyobb mértékben állandó tárgya a titkos családi perpatvaroknak, alattomos módja a néma és szívós küzdelemnek férj és feleség között — majd minden házasságban ott találjuk lappangó nyomát.

Jeannin Antoinenak irodalmi igényei is voltak. Vidéki neveltetésének megfelelően latin klasszikusokon nőtt fel — ezekből oldalakat tudott kívülről, valamint egy sereg mondást és verset La Fontaine-ből, Boileau-ból ; utóbbinak főként *Lutrin*-je és *Art Poétique*-je maradt meg emlékezetében. Aztán Voltaire és a XVIII-ik század francia irodalmának néhány kisebb költője, kiknek hatása alatt maga is kiizzadt néhány rímecskét. Ismerősei körében nem ő volt az egyetlen, akinek ilyen szenvedélye volt : és tekintélyét ez csak öregbítette. Tréfás verseket idéztek tőle, kecskerímeket, akrosztikonokat, epigrammokat és dalokat : utóbbiak közt néhány eléggé sikamlósat, drasztikusan szellemeset, sőt olyanokat is, amik nem feledkeztek meg az emésztés rejtelmeiről — a Loirementi múzsa tudvalevően szívesen szólaltatja meg trombitáját, Dante hírneves ördöge példájára :

»... Ed egli avea del cul fatto trombetta ...

Ez a tagbaszakadt kedélyes és mozgékony kis ember egészen másfajta nőt vett el feleségül : egy megyei tisztviselő leányát, Villiers Lucie-t. A de Villiers, vagy inkább Devilliers-család — mert nevük az idők folyamán kettéhasadt, mint a lejtőn leguruló kavics — apáról fiúra örökölte ezt a tisztséget, mint afféle régi rendi emberek, törvénytisztelők és kötelességtudók — társadalmi szokások és egyéni méltóságérzés rabjai, kiknek erőt ad a makulátlan becsület tudata holmi nyárs-polgári árnyalattal lényükben. Az elmúlt században elszánt jansenisták voltak, amiből megmaradt bennük egyrészt a jezsuita

szellemnek csöndes megvetése, másrészt némi dörmögő pesszimizmus, mogorvaság. Nem látták szépnek az életet és anélkül, hogy a nehézségek elsimítására gondoltak, inkább megtoldották volna ezeket a nehézségeket, hogy legyen miről panaszkodni. Lucieben is érezhető volt ezekből a vonásokból valami: és ez a valami elleneszegült a férj egyszerű optimizmusának. Fejjel magasabb volt az uránál, sovány és jó alakú, öltözködni is tudott, bár kissé idejemúlt eleganciával, amitől korosabbnak látszott, mint amennyi volt. Erkölcsi méltóság ömlött el rajta, szigorú volt másokkal szemben, nem tűrt meg semmi botlást, semmi tréfát — hidegnek és gőgösnek tartották. Nagyon valóságos volt és ez a hitvesek között végtelen vitákra adott alkalmat. Különben nagyon szerették egymást — veszekedéseik ellenére nem tudtak volna ellenni egymás nélkül. Egyik se volt gyakorlati természet, — a férj mint nem valami különös pszichológus, a szép szavak és jó tréfák világában élt, — az asszony meg üzleti ügyekben való teljes járatlansága révén semmiben sem ismerte ki magát s mivel közel se engedték a dolgok forrásához, nem is érdeklődött semmi iránt.

*

Két gyermekük volt : egy leány, Antoinette, öt évvel idősebb a fiúnál, Oliviernél.

Antoinette csinos kis barna nőcske, bájos, nyílt, francia arc, kerek és formás, élénk szemek, gömbölyű homlok, keskeny áll, egyenes orrocska, melyről egy régi francia arcképfestő azt mondja, kedvesen, hogy : »egyike azoknak a kecses és nemes orroknak, melyeknek valami észrevehe-

tetlen kis játéka finom mozdulatokkal eleveníti meg az arcot, mikor beszél s még mikor hallgat is . . . » Vidámságát és ártatlanságát apjától örökölte.

Olivier törékeny szőke fiú volt : termetre alacsony, mint az apja, de természetre merőben másféle. Egészségét meglehetősen aláásták a folytonos gyermekbetegségek — és annak ellenére, hogy mindenki kényeztette a házban, testi gyöngesége csöndes, csaknem búskedélyű gyermekké tette. Álmodozó volt, félt a haláltól, rosszul lévén felszerelve az életre. Egyedül szeretett lenni, vadságból és hajlamánál fogva — kerülte más gyermekek társaságát, rosszul érezte magát köztük : nem szerette játékaikat, verekedéseiket, — durvaságuk elrémítette. Hagyta, hogy megverjék, nem gyávaságból, inkább szelídségből — félt a védekezéstől, hogy fájdalmat kell okoznia s ha atyja társadalmi helyzete nem védi meg, biztosan vértanu szerepet játszik közöttük. Gyengéd volt és betegesen érzékeny. Egy szótól, a rokonszenv egy mozdulatától, egy szemrehányástól könnyekben tört ki. Antoinette, mint életerős, egészséges kislány, szívesen csúfolta őt : kis pataknak nevezte.

A két gyerek nagyon szerette egymást, de sokkal különbözőbbek voltak, semhogy együtt játszhattak volna. Mindegyik a maga kedvtelése után járt. Antoinette egyre csinosabb lett, ahogy nőtt — mondták neki és ő tudta —, örült ennek és máris regényeket szőtt magában. Oliviert, mint afféle vézna, és szomorú gyereket, állandóan megsértette a külvilággal való minden érintkezés — száműzte magát furcsa kis lelkébe, meséket gondolt el.

Nőiesen vágyott rá, hogy szeressen és szeressék. Magában élve, elkülönülten a korabeliektől, képzelt barátokat alkotott magának. Egyiket Jeannak hívták, másikat Etienne-nek, harmadikat Françoisnak, ezeknek a társaságában élt. Környezetét idegennek érezte. Keveset aludt és folyton álmodozott. Reggel, mikor kizavarták az ágyból, magáról megfeledkezve üldögélt az ágy szélén, meztelen lábacskaít lógatva; megesett, hogy mindkét harisnyáját egyik lábára húzta fel. Két kezét a mosdótálban felejtette és tanulás közben az asztalnál elrévedezett. Órákon át ült így, aztán riadtan tért magához, látván, hogy nem tanulta meg a leckét. Ebédnél összerázkódott, ha rászóltak — perccel utóbb válaszolt a kérdésre, mondat közepén elfelejtette, mit akart mondani. Egészen belekábult gondolatainak csöndes zsongásába, az egyhangú, lassan folydogáló vidéki napok érzésébe — elringatták őt a félig üres, csak részben lakott nagy ház, a pincék és a nagy magtárak, a rejtelmesen elzárt szobák, leeresztett zsaluk, huzatos bútorok, homályos tükrök, ernyős gyertyatartók, régi családi arcképek, émelyítő mosolyukkal, hősi és durva érényekről szóló metszetek, ilyenek, mint : »*Alkibiádesz és Szokrátesz a kéjnőnél*«, »*Antiochus és Stratonice*«, »*Epaminondas*«, »*Belizár, a koldus*« ... Szemben kovácműhely zengett, kalapácsok bigeő tánca az üllőn, a fujtató nehéz lihegése, s átszállt az izzó vas illata. A folyóparton guggoló mosónők sulykoltak — a szomszéd házában mészárosbárd puffogott. Lópatkó dobbant az utcán, szivattyú csikorgott a csatorna fölött, a forgóhíd elmozdult. Majd vontatóhajók jöttek lassan, hosszú kötélén, geren-

dákkal megrakodva. A kertben, a rácsos kis udvaron, mely a csatornára ereszkedett, geraniumok és petuniák és virágzó babérfák nyíltak. A szomszéd téren néha vásár volt, szennyes, kék zubbonyban jöttek a parasztok, és disznók rőfögtek... Vasárnap a templomban hamisan énekelt a kántor, az öreg plébános elaludt mise közben. Családi séta a pályaudvar sétányán, szertartásos köszönetés a többi boldogtalan felé, ki szintén kötelességének tartja ezt a társas sétát, — míg végre kiérnek a napos mezőkre, melyek fölött láthatatlanul lebeg a pacsirta, vagy a halottan tükröző csatornához, melynek két oldalán borzongva sorakoznak a fák... Aztán nagy, vidéki ebédek, végeláthatatlan eszemiszom, ahol kéjelgő szakértelemmel beszélnek az ételről, mert vidéken nagy becsülete van az ingyencségnek, több mint foglalkozás: művészet. És ügyekről is volt szó ilyenkor és volt nagy anekdotázás — hébe-hóba betegségek megtárgyalása végtelen sok részletkérdéssel... És a kis fiú, egy sarokban ülve, annyi neszt sem okozott ilyenkor, mint egy kis egér. Ott gubbasztott, nem evett, csupa fül volt. Semmi nem kerülte el figyelmét: amit rosszul hallott, megtoldotta a képzeletével. Megvolt az a sajátságos képessége, régi családok és régi fajták gyermekeinél tapasztalható, melyeknek idegeiben a mult századok nyoma erősen érezhető, hogy kitaláljon olyan gondolatokat, amiket nem élt át és amiket alig értett. — Aztán itt volt a konyha a maga véres és csöpögő titkaival... az öreg cseléd, rémmesék és bolondos történetek tudósa... És jött az este, denevérek csapkodtak s förtelmes élőlényei a sötétségnek, melyek a vén ház odvaiban buj-

káltak, előkerültek : hízott patkányok, óriás pókok. Aztán ima az ágy előtt, nem értve felét se a szavaknak — a szomszéd kórházból szag-
gatott harangszó — aztán az ágy, az álmok szigete . . .

Az év legszebb napjai azok voltak, amiket a család birtokán töltöttek, néhány mérföldnyire a várostól, ősszel és tavasszal. Itt szabad-
jára álmodozhatott, nem látott embert maga körül ! Mint kispolgári családoknál szokás, a két gyereket távol tartották a néptől — a szolgálóktól és parasztoktól, kiktől kicsit féltek, kicsit undorodtak. Anyjuktól örökölt arisztokratikus — lényegben nagyon is polgári — gőggel nézték le a kezükkel dolgozókat. Olivier napjának nagyrészt egy kőrisfa ágai közt töltötte, csodálatos történeteket olvasott : a gyönyörű mithológiát, az Ezeregy éjszakát vagy útleírásokat. Jól ismerte azt a sóvárgást, távoli országok felé, az »óceánok álmát«, mely a kis vidéki francia városok fiúgyermekkeinél gyakori. Sövény takarta el a házat és azt hihette, hogy valahol messze van. De azért jó volt, hogy mégis közel van — nem szeretett egyedül messzire elcsatangolni. Úgy érezte, elvész a természetben. Körülötte hullámozottak a fák. A lombokon keresztül láthatta a sárguló szőlőt, nagy mezőket, elszórtan legelő tehenekkel, melyeknek vontatott, panaszos bőgése betöltötte a falu szunnyadó csöndjét. Rikító hangon felelgettek egymásnak a kakasok ; a cséplőgépek egyenetlen üteme idáig verődött. A dolgoknak ebben a csöndjében miriád lény lázas élete hömpölygött. Olivier nyugtalanul figyelte a hangyák örökké sürgő-forgó hadoszlopát — a zsákmánnyal megrakott méheket, melyek úgy zúgnak,

mint az orgonasípok, a pompás és ostoba darazsakat, melyek nem tudják, mit akarnak — egész világát a megriasztott állatoknak, felbuzdulva és mintegy áthatva holmi idegen vágytól, hogy eljussanak valahova ... Hová? Nem tudják. Mindegy. Oliviert borzongás fogta el e vak és ellenséges mindenség közepette. Remegett, mint a nyulacska, ha fenyőtoboz esett le előtte vagy száraz ág reccsent meg a szomszédban ... Megnyugodott, hallván a kert másik végében megcsörrenni a hinta gyűrűit, melyeken Antoinette hintázott, szenvedéllyel hajtvá egyre magasabbra magát.

Antoinette is álmodozott, de a maga módja szerint. Egész napját a kertben töltötte, torkoskodva, nevetve, kíváncsian, szőlőt szemezve a venyigéről, mint a rigó, barackot tépve titokban, — vagy szilvafára mászott, vagy elmenőben alattomosan megütötte a fát, hogy az arany-sárga ringló, mely úgy olvadt szét a szájában, mint illatos méz, lepotyogjon. Vagy virágot szedett, tilosban — gyorsan letépett egy rózsát, amit reggel óta kiszemelt magának és elmenekült vele a kertvégi lugasba. Ott kéjelegve dugta be orrocskáját a rózsa részegítő kelyhébe, csókolta, rágta és szívta a virágot — majd elrejtette zsákmányát, nyakába tette, torkához, két kicsi kebléhez szorította, kíváncsian kukkantva le, hogy duzzadoznak a kinyílt ingvállban ... Az is különös, tilos kéj volt: levetni cipőt, harisnyát — mezítláb szaladgálni a sétány hűvös, apró kavicsain, a pázsit nedves fűvén, az árnyékban hidegedő vagy naptól tüzes köveken, csörgedező erdei patakokban, hogy lábával, térdeivel csókolja a vizet, a földet, a fényt. A lombos cser árnyékában kezét a nap felé

tartotta, hogy átigya a fény — s ajkait gépiesen csusztatta végig gyöngéd és kövérke karjának selymes szövetén. Falevélből koronát, nyakláncot és ruhát csinált magának — kék nyárfa, tölgy- és cserlevél — gesztenyevirág és galagonyaág: olyan volt, mint valami barbár királykisasszony. És magában táncolt a szökőkút körül, kitárt karokkal forgott, forgott, míg elszédült: ekkor a fűbe veteite magát, elrejtve arcát és sikongott, kacagott, percekig, ellenállhatatlanul, maga se tudta, miért.

Igy folyt a két gyerek napja egymás mellett, anélkül, hogy egymással törődtek volna — ha csak Antoinettenek nem támadt kedve ingerkedni a fiúval — fenyőtűlevélből letépni egy marokkal és teleszórni vele az arcát, rázni az ágat, amin ül, fenyegetőzve, hogy letöri — rávetni magát hirtelen, óvatlanul és fülébe kiáltani:

— Hú! Hú!

Néha kitört rajta az ugratási téboly. Ott-hagyatta a fiúval kényelmes helyét, azzal, hogy az anyja hívja. Mikor keservesen leszállt a faágról, ő pattant a helyébe és nem akart elmozdulni. Olivier nyafogott, fenyegette, hogy beárulja. De nem kellett attól tartani, hogy ott marad — Antoinette nem tudott két percel békésen eltölteni. Mikor már vérig bosszantotta Oliviert és kedvére felfingerelte, úgyhogy a fiú síráshoz volt közel, hirtelen leugrott a fáról, rávetette magát, nevetve megrázta, »kis hörcsög«-nek nevezte, földhözvágta és kitepelt fűcsomót dugott az orra alá. A fiú birkózott, de nem bírta erővel. Akkor hát nem mozdult többet, feküdt a hátán, mint a cserebogár, sovány kezeit leszorította Antoinette izmos kis csuklója; siral-

mas és megadó arcot vágott. Mikor Antoinette így legyőzve és megtörve látta, kacagásba tört ki, hirtelen magához ölelte és elengedte, — de előbb, búcsúzóra, még egy marék fűvet gyömszölt a szájába, amitől Olivier a legjobban félt, mert mindentől útalkozott, köpködött; törülgette a száját, méltatlankodva tiltakozott, míg a leány nevetve messze futott már.

Mindig nevetett. Éjszaka, álmában is. Olivier, a szomszéd szobában, rémtörténeteket mesélve önmagának, felriadt e bolond nevetésre és a tört szavakra, amik váratlanul hangzottak fel az éj csendjében. Künn szél recsegett a fákat, bagoly huhogott, a szomszéd faluban és az erdei majorokban vonítottak a kutyák. Az éj foszforeszkáló bizonytalanságában a fák nehéz és sötét ágait látta Olivier lengeni és integetni, mint csontvázakat — és Antoinette nevetése megkönnyebbülés volt szorongó szívének.

*

A gyermekek nagyon vallásosak voltak, különösen Olivier. Apjuk megbotránkoztatta őket vallásellenes kijelentéseivel, de azért szabadjára hagyta őket, — lelke mélyén, mint annyi polgár, aki nem hisz, nem vette rossznéven, ha mások hisznek helyette — sohase árt, ha az embernek szövetségesei vannak az ellentáborban, nem lehet tudni, a végén kinek lesz igaza. Mindent összevéve, hívő volt maga is és fenntartotta magának, hogy a kellő pillanatban papot hív, éppen úgy, mint az apja, — ha nem használ, nem is árt — az ember bebiztosíthatja magát tűzkár ellen akkor is, ha nem fél, hogy kigyullad a ház.

A beteges Olivier hajlott minden felé, ami rejtelmes. Néha úgy érezte, mintha már nem is létezne. Gyengéd, könnyen hívő lelkének támaszra volt szüksége — fájdalmas gyönyörét lelte a gyónásban, jótétemény volt, hogy rábízhatta magát a Láthatatlan Barátra, kinek karjai mindig tárva vannak, akinek mindent el lehet mondani, ki mindent megért és mindent megbocsát — élvezte az alázatnak és szeretetnek fürdőjét, melyből a lélek tisztán, megmosakodva, üdén kerül ki. Oly természetes volt számára a hit, hogy nem is értette a kételkedőket — úgy gondolta, hogy ez rosszaság, amit Isten megbüntet. Titokban imádkozott, hogy atyja részesüljön az üdvösségből — és nagy öröme volt benne, mikor egy napon, valamelyik közeli templomban az apa gépiesen keresztet vetett magára. A Szentírás történetei elkeveredtek lelkében Rübezahl és Harun-al-Rasid kalifa csodás kalandjaival. Mikor kicsike volt, nem is kételkedett egyiknek a valódiságában sem. S éppen úgy, ahogy nem volt bizonyos benne, vajjon nem ismeri-e a hasadtajkú Sakabak-ot, a fecsegő fodrást s a kis púpos Kasgart, ahogy sétaközben gyakran kereste a fekete karvalyt, csőrében a kincskeresők bűvös gyökerével: Kánaánt és az Igéret Földjét gyerekképzeletével nem tudta másképen elgondolni, mint a burgundi tájat, amely körülvette. Kerek domb, tetején törpe fával — olyan volt ez, mint az a hegy, ahol Ábrahám meggyújtotta a máglyát. Holt bokor az erdő szélén; ez az Égő Csipkebokor volt, amit kioltottak a századok. Már nem is volt akkor egészen kicsike, bíráló érzése már ébredezett, mikor még szívesen ringatta képzeletében a népszerű legendákat, amik körülcifrázzák a

vallást : s ezt annyira élvezte, hogy szívesen együgyűnek vallotta magát, holott nem is volt az. Így hosszú éveken át próbálta meglesni nagyszombaton a husvéti harangok visszatérését Rómából, ahova előző csütörtökön indultak, hogy felszalagozva térjenek vissza a levegőn keresztül. Már tudta, hogy ez nem igaz, de azért csak felkukucskált az égre, mikor meghallotta hangjukat — és egyszer, tudva, hogy lehetetlen, mintha látott volna is egyet hirtelen lebukni a ház mögött, kék szalagokkal felcicomázva.

Ellenállhatatlan szükségletnek érezte, hogy ezekben a legendákban higgyen. Kerülte az életet, kerülte önmagát. Sovány volt, sápadt, vézna, szenvedett tőle, hogy ilyen, nem tűrte, hogy ilyennek mondják. Született pesszimista volt — az anya kedélyvilága termékeny talajra talált lelkében. Ő erről nem tudott, azt hitte, mindenki olyan, mint ő — és a tízéves gyermek egy napon, mikor a kertben kellett volna játszania, bezárkózott szobájába és — szünet volt éppen — uzsonnáját rágcsálva, megírta végrendeletét.

Sokat írt. Naplót vezetett, titokban, minden este — nem tudta miért, mert hiszen semmi írnivalója nem volt és együgyűségekkel töltötte meg a lapokat. Örökölt kényszer volt nála az írás, évszázados szükséglete a vidéki francia polgárnak — ennek az elpusztíthatatlan fajtának, mely, nap mint nap, mindent feljegyez, halála órájáig, hősies és együgyű türelemmel, részletesen, amit látott, mondott, tett, hallott, evett és ivott. Önmagának, senkinek másnak — senki nem fogja elolvasni soha, tudja ezt : és ő maga se olvassa el többé.

És volt a valláson kívül még egy hajlék számára, kizárni a nap túlerős fényét : a zene. Mindketten muzsikálisak voltak — különösen Olivier, aki ezt a képességét anyjától örökölte. Érzékük kellett hogy kitűnő lett legyen : hiszen nem formálhatta ki senki e vidéki zugban, ahol muzsikának számított a helybeli zenekar, mely valcereket játszott, vagy, legjobb napjaiban, Adam pot-pourris-jait. A templom orgonája románcokat sipolt, a polgári kisasszonyok szorgalmasan verték a rosszul hangolt zongorákat, ujjgyakorlatokat, valcereket és polkákat adtak elő, a *Bagdadi kalifát*, a *Chasse de jeune Henry-t*, két-három Mozart-szonátát, mindig ugyanazt, mindig ugyanolyan hamisan. Ez volt a vendéglátó estéknek változatlan műsora. Étkezés után felszólították azokat, akik értettek hozzá, hogy engedjék szabadjára tehetségüket ; ezek előbb szabadkoztak, irultak-pirultak, aztán engedtek a közóhajnak, hogy kívülről előadják a parádés számot. És mindenki csodálta a művész emlékezőtehetségét és »kiforrott« játékát.

Ez a szertartás, mely csaknem minden este tényleg megismétlődött, elrontotta a két gyermek vacsoráját. Még ha négykezeset játszottak, Bazin »*Voyage en Chine*«-jét vagy Webertől valami apróságot, biztonságban ültek egymás mellett : ez nem volt annyira félős. De kínszenvedés volt, mikor egyedül kellett játszani. Mint mindenben, Antoinette volt a bátrabbik. Bár halálosan únta a dolgot, tudván, hogy nincs mentesség, megadta magát, elszánt arccal ült le a zongora elé és belevágott, kutya-futtában — egyes részeket csak úgy áthadart, máshol kapkodni kezdett, belezavarodott, megfordult és mosolyogva mondta :

— Kiment a fejemből . . .

majd bátran összeszedte magát, átugrott néhány ütemet és partravitte a hajót. A végén nem titkolta örömét, hogy már túl van rajta — visszatérve helyére, nevetve fogadta a bókákat.

— Hamis hangokat fogtam.

Olivier nem fogta fel ilyen kedélyesen. Képtelen volt nyilvánosság előtt szerepelni, központja lenni az érdeklődésnek. Már beszélni is gyötrelmem volt emberek előtt, hát még játszani, olyanoknak, akikről jól tudta, hogy nem szeretik a zenét, inkább untatja őket és csak szokásból erőltetik. Ezt zsarnokságnak érezte, mely ellen hiába lázadt fel. Makacsul szabadkozott. Néha meg is szökött, bezárkózott egy sötét szobába, a folyosón rejtőzött el, vagy akár a magtárban, akárhogy félt a pókoktól. Ellenállása persze csak élénkebb és ingerkedőbb követelőzést váltott ki: ha a lázadás szelleme túl arcátlanul fujdogált, szülei megdorgálták, felbátorítva a tapsoktól. És végre mégis csak játszania kellett, ízlése ellenére. Utána aztán egész éjszaka gyötörte magát, hogy rosszul játszott, mert önérzetes volt és mert igazán szerette a muzsikát.

A kis város ízlése nem volt mindig ilyen közepes. Emlékeztek rá, hogy volt idő, mikor tűrhető kamarazenét művelt két vagy három jobb család. Jeanninné önagysága gyakran beszélt nagyatyjáról, aki szenvedélyesen csellózott és Gluck, Dalayrac és Berton melódiáit dalolta el hangszerén. Volt még a házban egy vaskos füzet, olasz dalok kottáiból. Mert a kedves öreg olyan volt mint Andrieux úr, kiről Berlioz azt állította, hogy »nagyon szerette Gluckot« és keserűen

hozzátette: »Piccinit is nagyon szerette«. — Talán Piccinit még jobban szerette. Annyi bizonyos, hogy az olasz dalok túltengtek a nagyapa hagyatékában és a kis Oliviernek ez lett a mindennapi elesége. Nem nagyon tápláló eledel, hasonló a vidéki cukrászdák termékeihez, elcsapja a gyerekek hasát, megcsömörlenek tőle, elromlik az ízlésük és örökre elveszi az étvágyukat komolyabb ételektől is. De ezt igazán nem Olivier falánksága okozta. Az ő esetében nem is volt szó komolyabb ételekről, ilyenekkel meg se kínálták, s így, képletesen szólva, az a helyzet alakult ki, hogy nem lévén kenyér, kénytelen volt kaláccsal beérni. E búskedélyű és rejtelmek felé hajló gyermekek így hát Cimarosa, Paesiello és Rossini emlőin nevelték fel — és belekábult, ha tej helyett *Asti Spumante* került poharába, a részeg ital, amit Szilénusz vidám és vakmerő papjai keverték s Nápoly és Catana két ugrándozó bakhansa segédkezett nekik, szellemes és parázna mosollyal: Pergolese és Bellini.

Sokat muzsikált egyedül, a maga örömeire. Tele volt zenével. Nem igyekezett érteni, amit játszott: passzív élvező szeretett maradni. Összhangzattanra senki se tanította: ő maga nem is álmodott ilyesmiről. Minden, ami tudomány vagy tudományos szellem, távol állt a családtól, különösen anyai részről. E törvénytisztelő emberek, szép lelkek és humanisták megannyi, eszméletlenül álltak a legkisebb *problema* előtt. Mint csodaszörnyet emlegették a család egyik tagját, valami távoli rokont, aki valami földméréstani társaságba lépett: azt állították róla, hogy megbolondult. A napok egyhangúságától és a hosszú emésztésektől elálmosodott tősgyökeres vidékiek csak a józan, kemény

eszükre hallgattak és nem ismertek más nehézséget, mint amit józan ésszel meg lehet oldani. A tudomány embereit hajlandók voltak holmi művészféléknek tekinteni, kik talán hasznosabbak a többieknel, de kevesbé tiszteletreméltók, mert a művészeket legalább nem lehet semmire felhasználni, de ezeket a naplopókat megkülönböztetik és kitüntetik. (Egyébként pedig minden polgár meg van győződve róla, hogy ő is művész lehetett volna, egyedül rajta múlt.) Azonfelül a tudósok csaknem testi munkások (ami nagyon alantas dolog), műveltebb s kicsit zavarosfejű munkavezetők — nagyon erősek papiroson, de a számok bástyái közül kikerülve elvesztik minden jelentőségüket. Nem sokra mennének, ha nem vezetnék őket józaneszű emberek, akiknek élettapasztalatuk van.

Csak az a baj, hogy erről a sokat emlegetett józan észről és élettapasztalatról még nem derült ki, csakugyan olyan biztos módszer-e, mint ahogy hiszik. Vajjon nem egyéb-e, mint bizonyos elsajátított ügyesség, csak bizonyos könnyű esetek nagyon is csekély számára alkalmazható. Ha előre nem látott eset kerül felszínre, ahol gyorsan és biztosan kell ítélni, a józan ész és élettapasztalat embere fegyvertelenül bámészkodik.

Jeannin bankár az embereknek ebbe a kategóriájába tartozott. Minden annyira előre-látható volt, minden oly egyformán ismétlődött a vidéki élet egyhangú ütemében: komoly nehézség nem merült fel az ügyek vitelében. Folytatta atyja munkáját, a hivatásra való rátermettség minden különlegesebb képessége nélkül. S mivel minden jól ment, büszke volt a természetes eszére. Azt szokta mondani: elég, ha

az ember becsületes, szorgalmas és józan ésszel nézi a dolgokat. Arra gondolt, hogy majd átadja fiának az üzletet, nem törődve a fiú ízlésével, természetével, mint ahogy az ő apja se gondolt az övével. Nem készítette elő semmire. Hagyta, hadd éljenek a gyerekek kedvük szerint, csak jók legyenek és főként boldogok, mert imádta őket. A két gyereknek ilyenformán sejtelve sem volt az életküzdelemről: üvegházi virágok voltak. De hiszen életük mindig ilyen lesz: a puha vidék, pénzbőség, tekintély, vezető szerep, vidám, kedves, jóságos atya és jókedvű barátok — mindig ilyen marad, ilyen könnyű és nevető!

*

Antoinette tizenhatéves volt. Olivier az első bérnálásra készült: egészen belekábult sejtelmes álmainak zümmögésébe. Antoinette a részeg remény mámoros dalát hallgatta, mintha áprilisi fülemile szólna, hogy megtöltse a tavaszi szíveket. Érezte, hogy bomlik virágba teste és lelke, élvezte, hogy szép és hogy mások is mondják. Apja dicsérete, néhány csiklandós szava elég volt, hogy megszédítse.

Az apa oda volt leányától: mulatott kacér-ságán, hosszú, epedő pillantásain a tükör előtt, ártatlan és gonosz csínyjein. Térdére ültette, szívügyeiről kérdezte ingerkedve, hogy kit hódított meg, hogy kihez menne feleségül. Tekintélyes polgárokat sorolt fel előtte — egyik öregebb és csúnyább volt a másiknál. A leány rémülten kiáltott fel minden újabb névnel, aztán nagyokat nevetett, átölelte apja nyakát, arcocskáját odaszorította. És Jeannin tovább mókázott, hogy hát ki a boldog kiválasztott

— csak nem a köztársaság ügyésze, akiről az öreg cseléd azt állította, hogy olyan csúf, mint a hét főbenjáró bűn együttléve — vagy talán a kövér jegyző? A leány pedig pofozgatta, hogy hallgasson, vagy kezével fogta be a száját. Jeannin a kacsóit csókolgatta, lovagoltatta a térdén és énekelte az ismert dalt:

Legényt hozok szülöttem,
Csak ne ríjj már előttem.

És Antoinette kacagott s apja oldalszakállát húzogatva, ismételte a refrént:

Jaj apám, kis apám,
Ez ám az én nyavalyám...

Ő maga is szívesen gondolt minderre: majd egyedül választ! Tudta, hogy gazdag, vagy legalább is az lesz (apja folyton emlegette ezt, mindenféle hangnemben), hogy »jó partí«. A vidék jobb családjai, ahol ifjú volt a háznál, máris udvaroltak neki, apró bókokat és töröket helyeztek el és szálakat, amikbe megakadhat az aranyhalacska. De a halacska nem került hálóba; a ravasz kis Antoinette átlátott a szitán és csak mulatott rajtuk — mert hiszen szívesen megfogatta volna magát, de nem hagyta, hogy megfoghják. Fejecskéjében már határozott.

A vidék nemesi családja (minden vidéken van egy, régi nagyurak sarjadékának vallják magukat, rendesen pedig államjavak bérlőinek, vagy a napóleoni seregek hadiszállítóinak utódai) a Bonnivet-család volt. Kastélyuk két mérföldnyire a várostól nagy erdők közepén villogott, hegyes tornyocskákkal, halastavakkal. Ők maguk közeledtek Jeanniné felé. Az ifjú Bonnivet nagyon sürgött-forgott Antoinette

körül. Szép fiú volt, korához képest erős és fejlett, hanem egyebet se tett egész nap, csak vadászott, evett, ivott és aludt. Jól lovagolt, jól táncolt, elég jó modora volt és nem volt ostobább másoknál. Időnkint bejött a városba, lovon, csizmában, meglátogatta a bankárt, ügyletek ürügye alatt — néha vaddal, vagy virággal kedveskedett a hölgyeknek. És közben udvarolni kezdett a ház kisasszonyának. Együtt sétáltak a kertben. Karvastagságú bókokkal csapta a szelet, kellemesen tudott csevegni, bajuszát pödörve, sarkantyúit pengetve a terraszkövein. Antoinette elragadónak találta. Hiúságát kéjesen simogatta a hódolat. Átadta magát a gyermekszerelem első, édes óráinak. Olivier megvetette és gyűlölte a »vércsét«, mert erős volt, kemény, durva, mert zajosan nevetett, mert kemény markai úgy szorították, mint két fogó és mert őt fitymálóan »kicsikének« nevezte és megcsípte az arcát. És gyűlölte, főként azért, — anélkül, hogy tudta volna — mert ez az idegen szerette az ő nővérét... az ő nővérét, az egyetlen, az övét, senki másét!...

*

És a katasztrófa megjött. Előbb vagy utóbb, mindig megjön az a régi polgári családok életében, ha századokon át belekérgecsdnek a földnek egyetlen négyszögébe és kiszívják minden nedvét. Csendesen szunnyadnak és örökkévalóknak hiszik magukat, mint a földet, mely hátukon hordja őket. De a homok halott és elporladnak benne a gyökerek: elég aztán egy ásócsapás, hogy kitépje a fát. Akkor balszerencséről beszélnek, előre nem látott csapásról, de mindez nincsen, ha a fa ellenállani

tud, a vihar legfeljebb néhány ágat tör le róla és sodor magával.

Jeannin bankár gyenge volt, bizakodó és kicsit hiú. Szeretett port hinteni az emberek szemébe, gyakran zavarta össze a »lenni« ígét a »látszani«-val. Sokat költött, átabotába, anélkül, hogy tékozlása komolyan érintette volna vagyonát. Néha megmozdult a lelkiismerete és megszólaltatta benne az évszázados takarékos-ságot, mely mérséklésre intette, — (egy köbméter fát elpocsékolts és egy szál gyufán takarékoskodott). — Ügyei vezetésében sem volt eléggé óvatos. Soha barátját nem utasította vissza, ha kölcsön kért — és nem volt nehéz barátjává lenni. Nem mindig gondolt arra se, hogy nyugtát kérjen: felületes listát vezetett azokról, akik tartoztak neki — a tartozást azonban sohasem kérte, ha nem szóltak róla. Számított a mások tisztességére, mint ahogy elvárta, hogy mások az övére számítsanak. Különben gyávább volt, mintsem hangos és szókimondó modorából hihette volna az ember. Soha nem volt bátorsága kidobadni bizonyos tolakodó koldusokat, vagy aggodalmát kifejezni a kölcsönkérő hitelét illetően. Jósággal és félnépszerűséggel intézte az efajta dolgokat. Nem akart megbántani senkit, félt a sértésektől. És így mindig engedett. Még hozzá olyan modorban, mintha neki tennének szívességet, ha elviszik a pénzét. Szinte el is hitte már a végén hogy így van: önszeretete és optimizmusa könnyen meggyőzték róla, hogy minden üzlet, amit ő csinál, jó üzlet.

Ez a politika persze nagymértékben megnyerte számára a pumpolók rokonszenvét; a parasztok imádták, jól tudván, hogy mindig

számíthatnak rá. De az emberi hála — a derék embereké is — olyan gyümölcs, amit idejében kell leszakítani. Ha otthagyjuk a fán, rothadásnak indul. Egy-két hónap ha letelt, Jeannin úr adósai hozzászoktak a gondolathoz, hogy a szóbanforgó szívesség nekik tulajdonképen kijár ; sőt kezdték hinni, hogy ha Jeannin úrnak akkora örömet okozott őket segíyezni, annak valami oka van, Jeannin úr biztosan megtalálja mellette a maga számadását. A gyöngédebb lelkűek úgy érezték, hogy lekivittelték, ha nem is az adósságot, legalább is a hála kötelezettségét, egy nyúllal vagy egy kosár tojással, amit elküldtek a bankár úrnak, országos vásár alkalmával.

Mindeddig a valóságban nem volt szó nagy összegekről — és Jeannin úrnak aránylag tisztességes emberekkel volt dolga ; így hát komoly bajok nem fenyegettek — a veszteségek, amikről a bankár senkinek se szólt, minimálisak voltak. De másképen fordult, mikor egy napon Jeannin úr egy bizonyos szélhámos utcájába került, aki egy nagy ipari üzletet irányított és aki hallott már harangozni a bankár előzékenységéről s pénzbeli segélyforrásairól. Fontoskodó modorú ember volt, a becsületrend lovagja, két vagy három miniszter, egy püspök, egész sereg szenátor, sok tudományos és pénzügyi előkelőség és egy mindenható hírlap főszerkesztőjének állítólagos barátja. Csodálatosan eltalálta azt a bizalmaskodó és mégis fölényes hangot, ami emberének megfelelt. Ajánlásképen azzal a parasztfogással, ami Jeanninnál csak kicsit is óvatosabb embert figyelmeztetett volna, hogy résen legyen, banális elismerésekkel telt leveleket mutogatott, amiket előkelő ismerőseitől kapott. Köszönet

egy ebédre való meghívásra, vagy meghívó az ő részükről. Tudvalevő, hogy a francia ember nem fukarkodik az efajta udvariaskodási aprópénzzel, azt se nagyon nézi, kivel kezel, vagy kinek a meghívását fogadja el, egy órás ismeretség után — feltéve, hogy elég mulatságos fickó az illető és nem kér tőle pénzt. És sokan vannak olyanok is, akik csak azért nem utasítják vissza újdonsült barátjuk meghívását, mert mások se tesznek különben. No és igazán szegény volna, ha egy intelligens úriember, aki szeretné felebarátját megszabadítani fölösleges pénzterhétől, ne találna végre baleket, aki hajlandó bedőlni, hogy másokat is magával rántson. — Ha eddig nem akadt volna útjába ilyen balek, Jeannin úr bizonyosan megnyitotta volna a sort. Az a jófajta gyapjas volt szegény, arra született, hogy megnyírják. Megszédítették a ragyogó összeköttetések, a *sváda*, a hízélgés — meg aztán az első kis sikerek, amikhez a vendég tanácsait követve jutott. Előbb keveset kockáztatott: sikerrel, — aztán többet, aztán mindent: nemcsak a maga pénzét, az ügyfeleiét is. Nem értesítette őket, biztos volt benne, hogy nyerni fog, arra számított, hogy el fogja kápráztatni őket szolgálataival.

A vállalkozásnak befellegzett. Közvetett úton tudta meg egyik párisi levelezőjétől, aki futtában szólt egy szót a nagy krachról, nem is sejtve, hogy Jeannin egyik áldozat; a bankár senkit nem avatott be vállalkozásába. Megfoghatatlan könnyelműséggel felejtkezett meg róla, — vagy kerülte talán — hogy hozzáértő barátaitól tanácsot kérjen. Mindent titokban csinált, csalhatatlan »józan eszé«-nek varázsában, megelégedett a legbizonytalanabb értesülésekkel.

Úgy látszik, vannak ilyen eltévelyedett pillanatok, amiket arra szemel ki a végzet, hogy általa elveszünk : ilyenkor szinte fél az ember, hogy valaki segítségére siet — irtózunk minden jó tanácstól, ami megmenthetne, elrejtőzünk, lázas sietséggel cselekszünk, mint a fejest ugró, aki elkerget mindenkit maga mellől, hogy kényelmesen vethesse magát a mélységbe.

Jeannin a pályaudvarra sietett és aggodalmaktól szorongó szívvel felült a párisi vonatra. Kereste az emberét. Még remélte, hogy a hírek hamisak, vagy legalább túlzottak. Természetesen nem találta sehol üzlettársát és megtudta a katasztrófát, mely tökéletes volt. Visszatért elfuladva, titkolózva. Senki sem sejtett még semmit. Igyekezett néhány hetet, néhány napot nyerni. Gyógyíthatatlan optimizmusában igyekezett elhíttetni magával, hogy majd rendbehoz mindent, ha a veszteséget nem szerzi is vissza, de legalább ügyfelei pénzét megmenti. Mindent megpróbált, ügyetlenül elsietve a dolgokat, amivel azokat az esélyeket is elrontotta, amik talán még megmaradtak volna. Mindenütt megtagadták a kölcsönt. Ekkor kockázatos spekulációkba bocsátkozott. Kétségbeesésében azt a keveset is feláldozta, ami még megmaradt : és a romlás betetőződött. Ezekben a napokban jellege tökéletesen megváltozott. A rémület lett úrrá rajta ; nem beszélt semmiről, keserű lett, heves, durva és félelmesen szomorú. Idegenek közt megpróbálta a jókedvet szimulálni, de mindenki észrevette, hogy megváltozott : az egészségének tulajdonították. Övéivel szemben kevésbé vigyázott magára — mindjárt észrevették, hogy valami nagyon komoly dolgot rejteget. Nem ismertek rá. Néha berontott egy

szobába, feldöntött egy bútort, szétszórta az írásokat a földön, dührohamot kapott, hogy nem talál semmit, vagy mert segíteni akartak neki. Aztán megállt a rendetlenség közepette és ha megkérdezték, mit keres, már nem tudta. Néha úgy látszott, nem törődik már családjával — máskor könnyekkel a szemében megölelte őket. Nem aludt és nem evett.

Az asszony látta, hogy katasztrófa közeledik: de eddig se foglalkozott soha férje üzleti ügyeivel, nem értett hozzá. Néhány kérdésére durva visszautasítás volt a válasz és az asszony gőgjében megsértve, nem erőltette tovább. De belül remegett, nem tudva mitől.

A gyerekek nem sejtettek semmit. Antoinette sokkal értelmesebb volt, semhogy ne ütötte volna meg valami közeledő veszély szele: de ébredező szerelmének gyönyörűsége egészen elfoglalta, nem akart nyugtalanító dolgokra gondolni, elhitette magával, hogy a felhők maguktól eloszlanak — vagy hogy elég idő lesz majd szembenézni velök, ha nem lehet majd egyebet tenni.

Talán leginkább a kis Olivier érezte meg, mi történik a boldogtalan bankár lelkében. Érezte, hogy apja szenved és titokban szenvedett ő is. De nem mert beszélni, nem is beszélhetett, hiszen nem tudta, miről van szó. Másrészt ő is igyekezett elterelni gondolatát a szomorú dolgoktól: mint anyjában és nővérében, megvolt benne is az a babonás hit, hogy a szerencsétlenség, ha nem akarunk tudni róla, talán nem is következik be. A szegény, fenyegetett lelkek szívesen cselekesznek struccmódra: elrejtik fejüket egy kő mögé és elhitetik magukkal, hogy a balsors nem látja meg őket.

Nyugtalanító hírek kezdtek keringeni. Azt rebesgették, hogy a bank hitele megrendült. Hiába negélyezett a bankár ügyfelei előtt teljes biztonságot, néhány gyanakvó különböző ürügyekkel visszakérte a pénzét. Jeannin érezte, hogy elveszett: kétségbeesetten védekezett, adta a méltatlankodót, méltóságteljesen, majd keserűen panaszkodott, hogy nem bíznak benne. Odáig jutott, hogy régebbi ügyfelei előtt heves kitörést rendezett, ami aztán végleg megerősítette őket gyanujukban. Özönlenni kezdtek a leszámítolások. A mélység szélén aztán teljesen elvesztette a fejét. Rövid útra szánta el magát, utolsó bankjegyeivel elment kártyázni egy szomszéd városba. Negyedóra alatt teljesen kifosztották, akkor hazajött.

Váratlan eltűnése betetőzte a városkában a felfordulást. Azt mondták, megszökött és feleségének szembe kellett szállnia a megriadt emberek dühével. Könyörgött nekik, várjanak türelemmel, esküdözött, hogy az ura vissza fog jönni. Alig hittek neki, pedig ugyancsak szerették volna. Mikor megtudták, hogy megjött, általános megkönnyebbülés támadt, sokan már hinni kezdték, hogy talán igaztalanok voltak és hogy Jeannin sokkal furfangosabb ember, semhogy ne húzná ki magát a kátyúból, feltéve, hogy csakugyan belekerült. A bankár viselkedése megerősítette ezt a benyomást. Most, hogy nem volt többé kétsége afelől, mit kell tennie, fáradtnak, de nagyon nyugodtnak látszott. Leszállva a vonatról, a pályaudvaron nyugodtan beszélgetett néhány barátjával, akikkel találkozott. A termésről beszélt és hogy hetek óta nem esett, a pompásan fejlődő szőlőkről és a miniszter bukásáról, amit az esti lapok jelentettek.

Hazaérve úgy lett, mintha felesége nyugtalanságát nem is venné észre. Az asszony meghallván lépteit, odasietett hozzá és zavart bőbeszédűséggel előadta, hogy mi történt távolléte alatt. Próbálta leolvasni arcáról, hogy sikerült-e megfordítania az ismeretlen veszélyt — de büszkeségből nem kérdezett semmit, várta, hogy a másik beszéljen. Ám a férfi egyetlen szóval se tért arra, ami mindkettőjüket gyötörte. Hallgatva hárította el az asszony hajlandóságát, hogy bizalmat adjon és kapjon cserébe. A hőségről beszélt, és hogy milyen fáradt; panaszkodott, hogy fáj a feje és asztalhoz ültek, mint egyébkor.

Keveset beszélt, azt is fáradtan, eltűnődve, összeráncolt homlokkal. Ujjával dobolt a terítőn s látván, hogy figyelik, enni próbált. Aztán bizonytalan tekintettel, mintha messziről nézné őket, gyermekeiket vizsgálta, kiket a csönd nyugtalanított, majd az asszonyt, aki megsértett önérzetében megmerevedve figyelte minden mozgulását, anélkül, hogy ránézett volna. Az ebéd vége felé mintha álmából ébredne, beszélgetni kezdett Antoinettetel és Olivierrel. Kérdősködött, mivel foglalkoztak, míg ő oda volt. De a választ már nem értette, csak a hangjukat hallotta; merően nézte és nem látta őket. Olivier megérezte ezt, abbahagyta mondókáját, nem volt kedve folytatni. De Antoinettenél, egy percnyi zavar után, győzött a jókedv — fecsegni kezdett, mint a tengelice, kezét apja kezére, karjára tette, hogy figyeljen. Jeannin elhallgatott: pillantása egyikről a másikra kalandozott és homlokán mélyült a ránc, egyre mélyült. Kislánya egyik vidám történetének közepén nem bírta ki tovább, felállt és

az ablakhoz ment, hogy elrejtse felindulását. A gyerekek összehajtották asztalkendőjüket és ők is fölkeltek. Anyjuk kiküldte őket a kertbe játszani — perc mulva hallani lehetett, hogy kergetőznek éles sikoltásokat hallatva. Jeanninné a férjét nézte. Ez hátat fordított neki, aztán az asztalhoz lépett, mintha keresne valamit. Hirtelen odalépett hozzá és fojtott hangon, hogy ne hallják a cselédek és hogy tulajdon aggodalmát leplezze, megkérdezte:

— De hát mi az, Antoine, mi történt? Valami van... valamit eltitkolsz... Baj van?... Fáj valamid?

És Jeannin megint elhárította, türelmetlenül vállat vont, durván kiáltott:

— Nem, nem, no! Hagyj békén!

Az asszony megbántva odébbállott — vak haragjában azt mondta magának, hogy most aztán történhetett az urával akármilyen, nem törődik vele többet.

Jeannin lement a kertbe. Antoinette tovább bolondozott és ugratta öccsét, hogy fusson. De a fiú váratlanul kijelentette, hogy nem játszik tovább — odatámaszkodott a terrasz falához, néhány lépésnyire atyjától. Antoinette tovább ingerelte — duzzogva ellökte magától. Antoinette csúfolni kezdte — de látván, hogy semmire se megy vele, befutott a házba és leült a zongora elé.

Jeannin és Olivier magukra maradtak.

— Mi bajod, kicsikém? Mért nem akarsz játszani? — kérdezte az apa szelíden.

— Fáradt vagyok, apa.

— Jó, akkor hát ülünk le mind a ketten a padra.

Leültek. Szép, szeptemberi este volt; az ég langyosan homályos. A petuniák cukrozott

illata összevegyült a terraszlábánál alvó csatorna émelygős és kissé romlott szagával. Esti lepkék verdesték a virágszirmokat, dönögve, mint megannyi pörgettyű. A szomszédok kapuik előtt üldögéltek és csöndesen beszélgettek a csöndben, túl a csatornán. Bent a házban Antoinette olasz cavatinát játszott. Jeannin kezébe vette fia kezét. Pipázott. A gyermek nézte őt a homályon keresztül; a pipa felvillanó parazsa minden pöfékelésnél pillanatra megvilágította vonásait — aztán kialudt a fény, megint kigyúlt, végre teljesen elaludt. Nem szóltak semmit. Olivier aztán megkérdezte néhány csillag nevét. Jeannin, ki nem volt nagyon járatos e tudományban, mint csaknem minden vidéki polgár, éppen csak a legismertebb csillagokat tudta — úgy tett hát, mintha azt hinné, hogy ezek után érdeklődik a gyerek és megnevezte őket. Olivier nem erőltette, öröme telt benne, ha hallotta és félhangon ismételhette e szép és rejtelmes neveket. Különben nem is annyira kíváncsiságból érdeklődött, inkább ösztönszerűen közeledni próbált apjához. Hallgattak. Olivier fejét a pad támlájára hajtotta és nyitott szájjal nézte a csillagokat — apja kezének melegét érezte és teste elzsibbadt. És ez a kéz egyszerre remegni kezdett. Olivier furcsának találta ezt és félig álmos, félig nevető hangon mondta:

— Ó, apa, hogy reszket a kezéd!

Jeannin elhúzta kezét.

Perc mulva Olivier, kinek kis feje magában zakatolt tovább, megkérdezte:

— Úgy-e fáradt vagy, apa?

— Igen, kicsikém.

Vonzódó gyerekhang:

— Nem szabadna fárasztanod magad, apa. Jeannin magához vonta a fiú fejét, keblére szorítva mormogta :

— Szegény kicsikém . . .

De közben Olivier gondolatai már más irányba csapódtak. A toronyóra nyolcat ütött. Kiszabadította magát.

— Megyek olvasni.

Csütörtökön mindig olvashatott egy órát vacsora után, lefekvés előtt és ez a legnagyobb boldogsága volt, semmiért a világon le nem mondott volna egyetlen percéről se ennek a gyönyörűségnek.

Jeannin hagyta, hadd menjen. Ő még sétált darabig fel s alá a sötét verandán. Aztán bement.

Bent a szobában, az asztali lámpa körül ott ült a család. Antoinette szalagot horgolt a ruhájára, pillanatra se hallgatott, hol beszélt, hol énekelt, Olivier nagy bosszúságára, ki könyve előtt ülve összehúzta szemöldökét, az asztalra könyökölt és öklével befogta a fülét, hogy ne halljon semmit. Jeanninné harisnyát javított és tárgyalt az öreg szakácsnéval, ki éppen a napi kiadásokat terjesztette be és felhasználta az alkalmat, hogy egy kicsit fecseljen. Mindig volt készenlétben valami mulatságos története, pompás dialektusban adta elő, amitől helyenkint hangosan felnevettek és amit Antoinette utánozni próbált. Jeannin hallgatva nézte őket. Senki nem figyelt rá. Határozatlanul állt egy percig, majd könyvet szedett elő, felnyitotta, becsukta, felállt — nem, nem maradhatott tovább. Gyertyát gyújtott és jó éjszakát kívánt. Gyermekéhez lépett, megindultan csókolta meg őket, azok szórakozottan mondtak valamit, fel

se emelve tekintetüket. Antoinette munkájával volt elfoglalva, Olivier könyvével. Olivier még az öklét se vette le füléről, útott jó éjt mormogott és folytatta az olvasást (ha olvasott, eléghetett mellette bárki, akkor se zavartatta volna magát). Jeannin kiment a szobából. A szomszédos helyiségben egy percre még megállt. Bejött a felesége, hogy az asztalneműt berakja a szekrénybe. Úgy tett, mintha nem látná urát. Jeannin habozott, aztán odament hozzá és így szólt :

— Bocsáss meg, kissé nyers voltam az imént.

Az asszony ezt szerette volna mondani :

— Szegény, jó emberem, nem haragszom én — de hát mi bajod ? Mondd meg, mi bánt, mi gyötör ?

És ennyit mondott, örülve, hogy visszadhatja a kölcsönt :

— Hagyj békén ! Utálatosan durva vagy velem. A cseléddel nem mernél így beszélni.

És ezen a hangon folytatta, felsorolva megbántott önérzete minden panaszát, fanyar, bosszúálló bőbeszédűséggel.

A férfi fáradtan legyintett, keserűen mosolygott és otthagyta.

*

Senki sem hallotta a revolverdörrenést. Csak másnap, mikor már tudták, mi történt, akadt néhány szomszéd, aki emlékezett rá, hogy éjfél tájban az utca csöndjét száraz csettenés verte fel pillanatra, olyan, mintha ostor patlant volna. Nem ügyeltek rá. Az éj csöndje még csöndesebb lett utána, ráborult a városra, súlyos redői közé takarva élőket és holtakat.

Jeanninné már aludt akkor. Egy vagy két óra mulva ébredt fel. Nem látván férjét maga mellett, nyugtalanul felkelt, végigfutott a szobákon, lement az első emeletre és átjutott a bank irodájába, mely egy szomszédos épületben volt: itt aztán, Jeannin úr szobájában, megtalálta őt. A karosszékekben ült, íróasztalára borulva, vérében ázva, mely az asztal széléről még akkor is csöpögött a padlóra. Az asszony éleset sikított, elejtette a gyertyát és elájult. Ezt hallották a házban. Cselédek futottak oda, felemelték és gondjaikba vették, Jeannin úr tetemét pedig felrakták egy ágyra. A gyermekek szobája be volt zárva. Antoinette az igazak álmát aludta. Olivier hallott valami zajt és siető lépteket: meg akarta tudni, mi az, de félt, hogy nővérét felkelti és újból elaludt.

Másnap reggel a városban előbb terjedt el a hír, mint mielőtt ők megtudták. Az öreg cseléd mondta meg, sírva és sopánkodva. Anyjuk magánkívül volt: állapota nyugtalanságra adott okot. A két gyerek egyedül maradt a halottal. Az első pillanatokban rémületük erősebb volt, mint fájdalmuk: nem is volt idejük békében kisírni magukat. Kora reggel megkezdődtek a kegyetlen jogi formaságok. Antoinette szobájába menekült: ifjú önzésének minden erejével igyekezett megkapaszkodni egy gondolatban, ami egyedül volt alkalmas rá, hogy elhárítsa a fullasztó valóság borzalmát. A barátjára gondolt: várta a látogatását, óráról-órára. Soha nem voltak oly közel egymáshoz, mint legutóbbi együttlétükkor: nem kételkedett benne, hogy mihelyt megtudja a szerencsétlenséget, hozzáfut, hogy részt vegyen bánatában. — De senki se jött. Üzenet se.

Semmiféle jele a rokonszenvnek. Ezzel szemben az öngyilkosság első hírére megrohanta házu-
kat az ügyfelek kétségbeesett tömege, betörték
a kaput és kérlelhetetlen vadsággal dühöngtek
asszony és gyerekek előtt.

Néhány nap alatt minden összeomlott: el-
veszett egy drága lény, elveszett vagyon, ki-
váltság, becsület: elvesztették minden barát-
jukat. Teljes volt a romlás. Nem maradt meg
semmi, amiből és amiért élni lehet; csak mind-
hármukban az erkölcsi tisztaságnak érzése,
amitől csak jobban égetett és fájt a gyalázat,
hiszen ártatlanok voltak benne. Hármuk közül
a kín legjobban Antoinettet törte össze. Ő volt
tőle eddig legtávolabb, Jeanninné és Olivier
számára, bármily szörnyű volt, a gyötrelmeknek
e világa nem lehetett merőben idegen. Ösztön-
szerűen pesszimista lelkeket kevésbé lep meg,
inkább lesujtja a balsors. A halál gondolata
mindig menedék volt számukra, most aztán
inkább mint valaha. Kívánták a halált. Siralmas
lelkiállapot ez is, de nem oly szörnyű, mint ami-
ben egy boldog, élnivágyó, bizakodó lélek lázad
fel, mikor váratlanul nyílik meg előtte gyógyít-
hatatlan bánat mélysége, a halál iszonyata.

Antoinette egyetlen villámcsapásban fedezte
fel a világ rútságát. Szemei kinyíltak, látta
az életet, az embereket: meglátta apját, any-
ját, fivérét. Míg Olivier és Jeanninné együtt sír-
tak, ő visszahúzódott bánatával, kétségbeesett
kis értelmek zakatolt az erőlködéstől, hogy meg-
értsen multat, jelent és jövőt. És úgy látta,
hogy semmi nincs több számára, nincs remény
és támasz és nem számíthat senkire.

Szégyenletes, komor temetés volt. Az egy-
ház megtagadta az öngyilkos tetemét: özvegy és

árvák magukra maradtak volt barátaik gyávasága miatt. Két vagy három ismerős jelentkezett, egy pillanatra — kényszeredett viselkedésük kínosabb volt még, mint a többiek elmaradása. Éreztették, hogy kegyet gyakorolnak és hallgatásuk káromlástól, megalázó számalomtól volt terhes. A család még kegyetlenebb volt hozzájuk — vigasztaló szavak helyett keserű szemrehányás. A bankár öngyilkosságát, ahelyett, hogy általa kiengesztelte volna a haragosokat, alig ítélték el kevésbé, mint bűnösségét. A polgárság nem bocsát meg az öngyilkosnak. Hogy valaki többre becsülje a halált a legméltatlanabb életnél is, szörnyűségesnek érzi: és a törvény minden szigorát rázúdítaná arra, aki tettevel ezt látszik mondani:

Nincs szerencsétlenség, ami fölérne azzal, hogy köztetek kell élni.

A leggyávábbak ítélik el leghevesebben a gyávaságot. És ha még hozzá az öngyilkos megsérti, megszegve alkuját, érdekeiket és bosszújuk alól kivonja magát: haragjuk eszeveszetté válik. Senki nem gondolt arra, hogy mit kellett szenvednie szegény Jeanninnek, míg idáig jutott. Nem bánták volna inkább, ha ezerszer annyit szenved. És hogy kiugrott a körmeik közül, az övéin kerestek elégtételt. Ezt nem vallották be maguknak, mert tudták, hogy igaztalan, de azért eszerint cselekedtek, áldozatra volt szükségük.

Jeanninné, ki úgy látszott, már csak nyögni és jajgatni tud, egyszerre visszakapta minden erélyét, mikor az urát támadták. Most nem titkolta már, hogy mennyire szerette — s e három boldogtalan, kiknek fogalmuk se

volt róla, mi lesz velük holnap, megegyezett, hogy mindenről lemondanak, minden személyes vagyonukról, anyjuk hozományáról, csak apjuk adósságát ki tudják fizetni. Elhatározták, hogy mivel nem maradhatnak tovább e vidéken, Párisba mennek.

*

Az elutazás olyan volt, mint egy szökés.

Szép, szomorú szeptemberi este volt az utolsó: fehér köd fátyolozta el a mezőket, melyből az út két oldalán didergő bokrok csontváza bukkant elő, mint akváriumbeli növények, — együtt mentek a temetőbe búcsúzni. Mindhárman letérdeltek a kő keskeny keretére, mely a friss árkot fogta körül. Csendesen sírdogáltak. Olivier csuklott, Jeanninné kétségbeesetten fujta az orrát, gyötörte magát, fokozta fájdalmát, fáradhatatlanul ismételte az utolsó szavakat, amiket férjével váltott. Olivier a padon történt beszélgetésre gondolt, — Antoinette pedig azon tűnődött, mi lesz velük. Egyikük sem vádolta szívében a boldogtalant, aki a maga vesztével az ő vesztüket is okozta. De Antoinette ezt gondolta:

— Ó, édesapa, hogy fogunk szenvedni.

A köd sűrűbb lett, átfáztak. De Jeanninné nem tudta rászánni magát, hogy kivonuljanak. Antoinette vette észre, hogy Olivier didereg és így szólt:

— Mama, fázom.

Felálltak. Jeanninné még egyszer, utoljára, visszafordult.

— Szegény, szegény drágám — mondta.

Leszállt az éj, mire kiértek a temetőből. Antoinette kezében fogta Olivier jéghideg kezét.

Visszatértek az öreg házba. Utolsó éjszákjuk volt ez a régi fészekben, ahol mindig aludtak, hol szüleik élete és az ő életük eltelt — ezek voltak a falak, ez a tűzhely, ez a kis föld, amelyhez minden örömük és bánatuk oly elválaszthatatlanul tapadt — mintha a ház maga is a családhoz tartoznék, mintha életük egy részét tenné, amit elhagyni, elereszteni csak a halálban lehet !

Csomagjuk készen állott. Úgy volt, hogy másnap, az első vonattal mennek, mielőtt a szomszédos boltosok kinyitnak — el akarták kerülni a kíváncsi vagy a rosszakaratú megjegyzéseket. — Szükségét érezték, hogy összebujjanak — és mégis, ösztönszerűen szétszéledtek a szobákban. Megálltak, mozdulatlanul, kalapban és kabátban. Kezüikkel érintették a falakat és bútorokat, mindent, amit itt kell hagyni, — homlokukat az ablak üvegéhez nyomták, mintha meg akarnák őrizni a szeretett tárgyak érintését. Aztán kitepték magukat a gyötrelmes gondolatok önzéséből és összegyűltek Jeanninné szobájában — a nagy, családi szobában, melynek mélyén alkov homálylott. Ebbe a szobába szoktak visszavonulni hajdanán, vacsora után, ha történetesen nem volt vendég a háznál . . . hajdanán . . . mert hiszen most mindez olyan messzinek tűnt ! . . . A pislákoló tűz köré ültek, hallgattak. Aztán ágyuk elé térdelve, együtt mondták el az imát és korán feküdtek le, mert hajnalban kellett kelni. De sokáig váratott magára az álom ezen az éjszakán.

Hajnali négy órakor Jeanninné, aki álmatlanul forgolódva, minden félórában megnézte az órát, hogy nem késnek-e el : meggyújtotta

a gyertyát és felkelt. Antoinette, aki alig aludt, meghallotta és szintén felkelt. Olivier mély álomba merült: az anya meghatottan nézte és nem tudta rászánni magát, hogy felkeltse. Lábujjhegyen ment el az ágytól és odaszólt Antoinettenek:

— Ne keltsük még fel, hadd élvezze szegényke utolsó perceit ebben a házban.

A két nő felöltözött és befejezte a csomagolást. A ház körül a fagyos éjszakák nagy csöndje tátongott, barátságtalan, hideg hajnal, mely elől ember és állat mohóbban rejtőzik el a langyos szendergés takarója alá. Antoinette-nek vacogott a foga: szíve és teste megdermedt.

A nagy ajtó felzengett a fagyos levegőben. Jött az öreg cseléd, kulcsaival, hogy utolsó szolgálataiban részesítse gazdáit. Kis kövér, rövidlélegzetű asszonyság, potrohos, de korához képest meglepően fürge. Rezes orral, nedves, kisírt szemekkel jelent meg. Kétségbe volt esve, hogy Jeanninné nem várta meg, felkelt s még a konyha tűzhelyén is begyújtott. Mikor a nő megjelent, Olivier felébredt. Első ösztöneiben behúnyta megint a szemét, megfordult és tovább akart aludni. Antoinette szelíden vállára tette a kezét és halkan mondta:

— Olivier, kicsikém, fel kell kelni.

A fiú sóhajtott, kinyitotta a szemét, nővére arcát megpillantva, búsan mosolygott és megsimogatta a homlokát.

— Igen . . . gyerünk — motyogta többször. Felkelt.

Nesztelenül osontak ki a házból, mint a tolvajok. Mindegyik kéz csomagokkal volt tele. Az öreg cseléd talicskán tolta előttük a málhát. Csaknem mindent otthagytak, úgyszólván azt

vitték csak magukkal, ami a testükön volt s egy kis ruhaneműt. Néhány szegényes emléküket majd utánuk küldik — egypár könyvet, képeket, az öreg ingaórát, melynek ketyegése, mintha régi életük szívdobogását jelentené. — Csípős reggel volt. A városkában még mindenki aludt, a zsáruk leeresztve, üresek az utcák. Hallgattak, csak az öreg cseléd beszélt. Jeanninné igyekezett emlékébe vésni az utolsó képeket, amik majdan multjára emlékeztetnek.

A pályaudvaron Jeanninné másodosztályú jegyeket váltott, bár harmadosztályút beszéltek meg — nem volt bátorsága ehhez a megalázkodáshoz a két-három vasúti alkalmazott előtt, akik ismerték. Sietve besurrantak egy üres vagonba, elzárták az ajtót és leeresztették a függönyt, remegve, hogy felbukkan előttük egy ismerős arc. De nem mutatkozott senki, a város ébredezett még ebben az órában, a vonat is üres volt, két vagy három paraszt minden ülésen — és egy sereg ökör: ezek a vagon sor végén bögték bánatosan, kidugva fejüket a rácsok között. Kínos várakozás után végre hosszan fütyült a lokomotív és a vonat neki-lódult a ködnek. A száműzöttek eltolták a függönyt és az üveghez szorított arccal utolsó pillantást vetettek a kis városra. Gotikus tornya alig látszott a barna párázatban — tajték borította a halmot, a fehér mezőket füst és gőz — álmország volt ez máris, messze emlék, alig létező. És amikor egy útkanyarodásnál eltűnt, tudva, hogy most már nem láthatja senki őket, szabad folyást engedtek bánatuknak. Jeanninné zsebkendőjét szájához szorítva, zokogott. Olivier anyja ölébe rejtette fejét és kezét csókokkal és könnyekkel borította. Antoinette a kocsi

másik sarkába húzódott és az ablak felé fordított arccal csöndesen könnyezett. Nem egy és ugyanazt siratták. Jeanninné és Olivier csak arra gondoltak, ami mögöttük maradt: Antoinette arra is, ami előttük van még — és hiába vádolta magát ezért, igyekeztén emlékeibe burkolózni... Mert igaza volt: pontosabban látta a dolgokat, mint anyja és fivére. Azoknak voltak illúzióik Párist illetően. Maga Antoinette nem kételkedett benne, mi vár ott reájuk. Sohasem jártak ott azelőtt. Jeanninné azt képzelte, hogy bármily szomorú is a helyzetük, nyugtalan-ságra nem ad okot. Volt Párisban egy nővére, aki gazdagon ment férjhez egy városi tisztviselőhöz, biztosan számított támogatására. Arról is meg volt győződve, hogy gyermekei, amilyen nagyszerű nevelésben részesültek és amilyen tehetségesek, — e pontban elfogult volt, mint minden anya — fáradság nélkül és tisztességesen meg tudják majd keresni a kenyerüket.

*

Az első benyomás nagyon komor volt. Már a pályaudvaron megrémítette őket a tolongás, a csomagok csapkodása, kiabálás, a kocsik torlódása a kijárat előtt. Esett és nem lehetett kocsit kapni. Nehéz csomagoktól zsibbadt karokkal lótottak sokáig: meg kellett állni időnkint az utca közepén, hogy kifújják magukat, és a kocsik majd elütötték őket. Kiáltásaikra nem is feleltek a kocsisok. Végre megállt az egyik, visszataszítóan piszkos bricska. Ahogy felrakták a csomagokat, az egyik legurult a sárba. Hordár és kocsis kihasználták tapasztalatlanságukat és kétszeres taksát fizettettek velük. Jeanninné egy közepszerű, de igen drága

szállodát nevezett meg a kocsisnak, melynek közönsége főként vidékiekből került ki, csak azért, mert nagypapa harminc évvel ezelőtt ott szállt meg. Kényelmetlen szálloda volt, ahol mindenkit megnyűztak. Azt mondták, hogy a szálloda tele van s bezsúfolták mind a hármukat egyetlen szűk helyiségbe, hármat számítva fel cserébe. Az ebéden akarták megtakarítani, nem mentek le a közös ebédre, hanem felrendelték az ételt, ami ugyanannyiba került, viszont éhesek maradtak. Így hát rögtön megérkezésükkor elvesztették minden illúziójukat. Ezen az első éjszakán, a levegőtlen szobában, nem szállt szemükre álom — fáztak és melegük volt, fulladoztak, megremegtek minden zajra, a folyosón felhangzó lépésekre, ajtócsapásra, csengetésre. Agyukat gyötörte a kocsik állandó dübörgése kint az utcán, — kitárult előttük egész szörnyűsége a városi életnek, amelybe beledobták magukat s melyben el kellett veszniök.

Másnap Jeanninné nővéréhez sietett, ki a Haussmann-körúton lakott, pazarul berendezetten. Anélkül, hogy szólt volna erről, azt remélte, hogy szállást ajánlanak majd fel nekik házukban, míg ügyeik rendbe jönnek. De már a fogadás meggyőzte, hogy nagyon elszámította magát. Poyet Delormeék fel voltak háborodva rokonuk botlása miatt. Különösen az asszony, aki félt, hogy szemére hányják a rokonságot, és hogy ártalmára válik férjének, az előljárónak, haragudott ezért az újabb illetlenségért, hogy a család most az ő nyakába varrja magát és még jobban kompromittálja őt. Az előljáró is így gondolkodott, de tisztességesebb ember lévén, talán inkább segítségére lett volna,

ha az asszony hagyja, — de azért örült, hogy így történt a dolog. Poyet Delorme önnagysága tehát fagyos hidegséggel fogadta nővérét. Jeanninné meghökkent, igyekezett legyőzni büszkeségét s néhány szóval előadta, milyen bajban vannak s mit várnak tőlük. Úgy tettek, mintha nem is hallanák. Még ebédre se tartották ott őket: szertartásosan meghívták a családot a jövő hét végére — ez is Poyet úrnak jutott az eszébe, az előljárót kissé feszélyezte felesége viselkedése és igyekezett elvenni az élet. Kedélyes hangot ütött meg, de érezhető volt, hogy nem őszinte és hogy alapjában nagyon önző ember. — A boldogtalanok visszatértek hát a szállodába: nem volt bátorságuk beszélni az első látogatás benyomásairól.

A következő napokon Páris utcáin hányódtak, lakást keresve. Elfulladás mászták az emeletek sorát; bérkaszárnnyak sivársága, piszkos lépcsőházak, sötét szobák szorongató hangulata sujtotta le őket, kik a tágas, szép vidéki házból jöttek. Mindjobban elcsüggedtek. S az utcákon mindenütt ugyanaz a lárma, sietés — boltokban, vendéglőkben ugyanaz a megdöbentő hang. Minden ami kellett ijesztően drága volt: mintha valóban arannyá változott volna amihez nyúlnak — csak hogy ezt az aranyat nekik kellett fizetni. Elképzelhetetlenül ügyetlenek voltak és nem tudtak védekezni.

Bármily csekély reményeket fűzött most már nővérehez, Jeanninné még mindig várt valamit az ebédől, amelyre hivatalosak voltak. Szívdobogva készültek rá. Úgy fogadták őket, mint vendégeket, nem mint rokonokat — anélkül, hogy az ebédet illetően, az ünnepélyes hangtól eltekintve, nagyon megerőltették volna

magukat. A gyermekek megismerkedtek unokatestvéreikkel, kik csaknem egykorúak voltak velük, de ezek sem voltak sokkal szívélyesebbek, mint szüleik. A leány nagyon elegáns volt és kacér; selypítve beszélt, fölényesen és udvariasan, affektáltan édeskésen, ami zavarba hozta őket. A fiút untatta a szegény rokonsággal való ebédelés — fanyar volt és ízetlen. Poyet Delormené önagysága mereven és egyenesen ült a széken s még mikor étellel kínálta, akkor is úgy hatott, mintha valamiért leckéztetné a nővérét. A ház ura ostobaságokat fecsegett össze, nehogy komolyra forduljon a szó. Lapos beszélgetés fejlődött ki, ételről, cselédekről — féltek veszélyesebb tárgyat megpendíteni. Jeanninné egyszerű kétszer megkísérelte, hogy ráterelje a szót arra, ami úgy a szíven feküdt, — de nővére egyszerűen a szavába vágott, valami jelentéktelenséggel. Nem volt bátorsága újra nekigyürkőzni.

Ebéd után rávette leányát, hogy játsszon valamit a zongorán és mutassa be a tehetségét. A leány elégedetlenül és feszélyezetten, rettentő rosszul játszott; azok unatkozva várták, hogy befejezze. Poyetné gúnyos ajkbiggyesztéssel összenézett leányával és hogy Antoinette még nem fejezte be, közönyös dologról kezdett beszélgetni. Végre Antoinette, teljesen elvesztve a talajt lába alól s rémülettel fedezve fel, hogy egy helyen, ahelyett, hogy folytatta volna, újrakezdte az egészet s most már nem tud ki keveredni belőle, hirtelen abbahagyta az egészet két akkorddal, ami nem volt jó és egy harmadikkal, ami egészen hamis volt. Poyet úr így szólt:

— Bravó!

És a kávéját kérte.

Poyetné kijelentette, hogy leánya Pugno-

nál tanul. A kisasszony, aki Pugnónál tanul, így szólt hozzá :

— Nagyon ügyes volt, drágám — és megkérdezte, hol tanult Antoinette.

A társalgás akadozott. Most már a szoba kis tárgyait ölelte fel és a hölgyek ruhaneműit. Jeanninné görcsösen mondogatta magának :

— Most beszélni kell, nem lehet halasztani.

De nem tudott. Mikor végre nekidurálta volna magát, Poyetné hirtelen kijelentette, olyan hangon, melyben semmi bocsánatkérés nem volt, hogy nagyon sajnálja, de félkilenckor el kell menniök — meghívást kaptak, amit nem lehetett lemondani. Jeanninék, mint akiket leöntöttek, azonnal felálltak, hogy hát akkor . . . Visszatartották őket. De negyedóra múlva csöngettek az előszobaajtón — a cseléd Poyet úr barátait jelentette be, szomszédokat, akik alattuk laktak, az első emeleten. Poyet és neje szembeszédet váltottak, a cselédekkel suttogtak. Poyet valami kifogást hadart és Jeanninékát bevezette egy mellékszobába. (Restelték barátaik előtt a kompromittált család létezését és jelenlétét.) Jeanninékát magukra hagyták a hideg szobában. A gyermekek magukon kívül voltak a megaláztatástól. Antoinettenek könnyek jöttek a szemébe : követelte, hogy menjenek. Anyja próbált ellenállani, de látván, hogy senkise jön, határozott végre, kimentek. Az előszobában utánuk jött Poyet, akit valamelyik cseléd figyelmeztetett — néhány köznap, bocsánatkérő szót dadogott, úgy tett, mintha vissza akarná tartani őket, de látszott rajta, hogy odakint tágasabbnak véli a helyet számukra. Feladta a kabátjukat, úgyszólván tolt az ajtó felé őket, mosolyogva, kezüket rázva,

udvariasságokat suttogva ; aztán gyorsan betette az ajtót mögöttük. — Visszamentek a szállodába. A gyerekek sírtak dühükben : Antoinette toporzékolt, esküdözött, hogy soha nem teszi be a lábát ezekhez.

Jeanninné lakást bérelt a Fűvészkert közelében, fönt a negyedik emeleten. Sötét udvar penészes falaira nyíltak az ablakok — ebédlő és szalon (Jeanninné ragaszkodott ehhez az elnevezéshez) egy népes utcára. Ezen az utcán egész nap jártak a gőzzel hajtott omnibuszok, meg a temetési menetek, melyeknek sorát elnyelte az ivry-i temető. Pizskos olaszok lebzseltek a padokon porontyaikkal és veszekedtek : nem lehetett nyitva tartani az ablakot, akkora volt a zaj. Este, hazatérőben, szét kellett hasítani a bűzösen nyüzsgő népség áradatát, — át kellett gázolni a szűk utcák sarát és pizskát, elhaladni az undok serfőzde előtt, mely a szomszéd közt foglalta el s melynek kapujában lomha, nagy, sárga, a szalonnától zsíros hajú lányok álldogáltak és mocskos tekintettel méregették az elhaladókat.

Jeanninék kis pénze hamar elfogyott. Szorongó szívvel állapították meg esténként a kis tőke fogyatkozását. Mindenfélét meg akartak vonni maguktól, de nem voltak rá képesek. Olyan tudomány ez, amit hosszú évek megpróbáltatásain át tanulunk csak meg, ha gyermekkorunk óta nem gyakoroltuk. Akinek nincs természetében a takarékoság, idejét azzal tölti, hogy rászoktassa magát — mindig elgyengül, mikor alkalma van pénzét kiadni, a takarékoságot elhalasztja legközelebbre — s ha véletlenül nyert, vagy azt hiszi, hogy nyert valamicskét, siet a nyereséget tízszeresen megtévezve kiadásokra fordítani.

Néhány hét alatt Jeanninék pénzforrása kiapadt. Jeanninné lemondott minden büszkeségéről és gyermekei tudtán kívül elment Poyet úrhoz kölcsönt kérni. Úgy rendezte a dolgot, hogy egyedül fogadja hivatalában, könnyörgött neki, hogy előlegezzon egy kis összeget, míg olyan helyzetbe jutnak, hogy megélhessenek. A férfi gyenge volt és eléggé emberséges ahhoz, hogy miután megpróbálta elhalasztani a választ, végre mégis engedett. Kétszáz frankot kölcsönzött a gyengeségnek e pillanatában, melyen nem tudott uralkodni, amit rögtön utána megbánt, — különösen, mikor be kellett vallania a dolgot feleségének, aki fel volt háborodva férje gyengeségén és nővére tolakodásán.

*

Jeanninék most lótás-futással töltötték minden idejüket, munkát keresve Páris rengetegében. Jeanninné a jómódú vidéki polgár előítéletével irtózott attól, hogy a maga és gyermekei számára másféle foglalkozásra gondoljon, mint azokra, amiket általában »szabad« foglalkozásnak neveznek, nyilván csak azért, mert ezek mellett nyugodtan éhen lehet halni. Abba sem tudott belenyugodni, hogy leánya nevelőnőképen lépjen valamelyik családba. Legfeljebb valami hivatalos alkalmazásról, állami szolgálatról lehetett szó szerinte, mint ami nem megszégyenítő. Oliviernek pedig be kell fejezni tanulmányait, hogy tanár lehessen. Antoinette lépjen be valamelyik nevelőintézetbe, lelkéket adni, vagy a konzervatóriumba, hogy ösztöndíjat kapjon. De az intézetek, melyekhez fordult, el voltak látva tanerőkkel, mind-

egyik komolyabb képesítés révén került oda, mint amilyennel Antoinette dicsekedhetett. Ami pedig a muzsikát illeti, kiderült, hogy Antoinette tehetsége nagyon is közönséges volt annyi máséhoz hasonlítva, akik az övénél nagyobb tehetséggel sem tudtak boldogulni. Felfedezték a létért való félelmes élethalálharcot és a kisebb-nagyobb tehetségeknek féktelen pusztítását, amit, nem tudván mihez fogjon velük, Páris véghezvisz.

A két gyerek — máris végletbe esett — teljesen elvesztve bátorságot, hitet, túlzott bizalmatlanságot éreztek értékükkel szemben. Egészen közepszerűnek hitték most már magukat, ezt bizonyígtatták maguknak és anyjuknak. Oliviert, ki a vidéki kollégium falai közt könnyen szárnyalta túl a többieket, egészen lesujtotta ez a tapasztalat. Úgy érezte, mintha minden tehetségét elvesztette volna. Az intézetben, ahol mint ösztöndíjast helyezték el, az első időben olyan rossz osztályzatokat kapott, hogy az ösztöndíját is felfüggesztették. Most már egészen butának vélte magát. Megrémítette Páris, a lelkek torlódása, társainak undorító erkölcstelensége, aljas szavaik, egymásik állatiassága, — mert akadt köztük, aki utálatos szokásokra akarta csábítani. Nem volt ereje hozzá, hogy megvetését közölje velük. Úgy érezte, hogy már rosszaságuk közelléte megrontja őt is. Szenvedélyes vallásosságba menekült anyjával és nővérével együtt — együtt imádkoztak esténként, a naponként megújuló csalódások és megaláztatások után, melyek beszennyezték ártatlan szívüket s melyekről nem is mertek szólni egymásnak. De ama lappangó istentelenség érintése, amit Páris lehel magából,

máris kikezdte, anélkül hogy tudta volna, Olivier hitét, mint a nagyon friss meszelést az eső. Még hitt, de körülötte Isten már haldokolt.

Anya és leánya folytatták a hasztalan szaladgálást. Jeanninné megint meglátogatta a Poyet-családot, akik, csakhogy megszabaduljanak tőlük, állásokat ajánlgattak. Jeanninné álljon be társalkodónőnek egy öreg hölgyhöz, aki délvidéken tölti a telet. Antoinettenek nevelőnői állást találtak egy keletfranciaországi családnál, mely egész éven át birtokán tartózkodik. A feltételek nem voltak ugyan rosszak, de Jeanninné visszautasította valamennyit. Az, hogy neki is szolgálnia kell, kevésbé megalázónak tetszett, mint hogy Antoinette is rákényszerüljön erre, különösen pedig, hogy elhagyják egymást. Akármilyen boldogtalanok voltak s talán éppen mert azok voltak, együtt akartak maradni. — Poyet őnagysága megorrolt. Azt mondta: ha az embernek nincs miből élni, nem szabad adni a gőgöset. Jeanninné erre szemérehányta szívtelenségét. Poyet őnagysága sértő hangon beszélt a család szegénységéről és a pénzről, amivel tartoznak neki. Halálosan összevesztek és elváltak. Minden összeköttetés megszakadt. Jeanninnénak csak egy vágya maradt: kifizetni a pénzt, amit kölcsön kért. De ez nem állt módjában.

A reménytelen erőlködés így hát újra kezdődött. Jeanninné felkereste a megye képviselőjét és szenátorát, akinek férje egynéhány szívességet tett. Mindenütt a legnagyobb hátlatlanság és önzés fogadta. A képviselő nem is felelt a leveleire, és mikor meglátogatta, letagadtatta magát. A szenátor durva részvétellel beszélt az asszony helyzetéről, amivel

a »nyomorult Jeannin«-t okolta. — Kemény szavakban ítélte el az öngyilkosságot. Jeanninné védelmébe vette férjét. A szenátor azt felelte, hogy hiszen tudja ő, hogy Jeannin nem becsstelenségből tette, amit tett, csak együgyűségből, hogy a bankár egy naív kis senki volt, egy szerencsétlen flótás, aki semmihez nem értett és mégis mindig a maga feje után ment, ahelyett, hogy megfogadta volna okos emberek tanácsát. Ha csak magát emésztette volna el, még hagyján, ahhoz senkinek semmi köze. De nem is szólva a kárról, amit másoknak okozott, nyomorba döntötte a feleségét meg a gyerekeit és itthagytta őket magukra, hogy boldoguljanak, ahogy tudnak... hát ezért Jeanninné megbocsáthat neki, ha szentnek érzi magát, — ő, a maga részéről nem érzi magát szentnek, ő egészséges és józaneszű ember, ő nem tud megbocsátani, az ő szemében az olyan ember, aki hasonló körülmények közt öngyilkosságot követ el, nyomorult ember, és az egyetlen enyhítő körülmény, hogy a jó Jeannin nem volt egészen beszámítható. Ezután bocsánatot kért Jeanninnétől, ha talán kissé nyersen fejezte ki magát férjét illetően, higgye el, hogy ez csak az iránta érzett rokonszenvből történt — majd íróasztalfiókját kinyitva, ötven frankot ajánlott fel, mint alalmaznát, amit az asszony nem fogadott el.

Ezután egy nagy cég irodájában keresett alkalmazást. De ügyetlen volt és nem jutott eredményre. Elvesztette minden bátorságát és teljesen kimerülve, pár napig nem volt ereje kimozdulni; mikor újra belefogott, már elkésett. Egyházi körökben sem vergődött zöld ágra, talán mert nem tudták semmi hasznát

venni vagy mert nem szerették a tönkrement család fejét, aki hírhedt antiklerikális volt! Ezer kísérlet után végre zongoratanítói állást kapott egy zárdában — hálátlan és nevetségesen fizetett mesterség. Hogy valamivel megtoldja jövedelmét, az esti órákra másolási munkát vállalt egy ügynökségnél. De itt gorombák voltak hozzá, szórakozottsága és rossz írása miatt (minden igyekezete dacára szavakat, egész sorokat hagyott ki a szövegből — hiszen annyifelé járt az esze) sértő megjegyzéseket tettek. Végre, miután egész éjjel ott görnyedt a papir fölött és szemgyulladást kapott, visszautasították a másolatot; lesujtva tért haza. Napokig jajgatott ezután és nem tudta mihez fogjon. Egy idő óta szívét fájlalta — régi szívbaját kiújította a súlyos megpróbáltatás, szomorú sejtelmek kezdték gyötörni. Néha fuldoklási és félelmi rohamok lepték meg, azt hitte, menten meghal. Zsebében papirdarabkát hordott nevével és címével, arra az esetre, ha valahol az utcán összeesne. Mi történne, ha ő meghalna? Antoinette ápolta, amennyire tudta, nyugodtságot mutatva, holott nem volt nyugodt; könnyörgött neki, hogy vigyázzon magára, hagyja inkább őt dolgozni. De Jeanninné utolsó büszkesége volt, hogy legalább a leánya ne legyen kitéve azoknak a megalázásoknak, amiket neki kell elszenvedni.

Hiába csökkentették egyre kiadásait — amit keresett, nem volt elég a megélhetéshez. El kellett adni azt a néhány ékszert, amit még megtartottak. Ekkor meg az történt, hogy a kis pénzt, amire akkora szüksége volt, ellopták tőle aznap, mikor megkapta. A szegény asz-

szonyt, aki örökösen szórakozott volt, egy olcsó áruházba utasították, a közelükben — másnap Antoinette születésnapja volt és meg akarta lepni valamivel. Kezében tartotta erszényét, hogy ne veszítse el. Gépiesen letette egy pillanatra a pultra, hogy valamit a kezébe vegyen. Mikor utána nyúlt, az erszény már nem volt sehol. — Ez volt a kegyelemdöfés.

Néhány nappal ezután, egy fullasztó augusztusi napon — gőzfürdői pára köd ülte meg a várost — Jeanninné az ügynökségtől jött, ahová sürgős munkát vitt. Elkésett az ebéd-től (és hogy megtakarítsa a három sou-t, nem ült omnibuszra), elfulladt a sietésben, aggódva, hogy gyermekei nyugtalanzkodnak majd. Felérve a negyedik emeletre, nem tudott beszélni, levegőért kapkodott. Nem először történt, hogy ilyen állapotban jött meg: a gyerekek már nem csodálkoztak rajta. Erőt vett magán és leült velük ebédelni. Nem tudtak enni a hőségtől — erővel lenyeltek pár harapás húst, néhány korty langyos vizet. Nem beszéltek (nem is volt kedvük beszélni), hogy anyjuk kiszuszoghassa magát — az ablakot nézték.

Egyszerre Jeanninné mindkét kezével az asztalba kapaszkodott, ránézett gyermekeire, felnyögött és elhanyatlott. A két gyerek még idejében kapta el, hogy a földre ne zuhanjon. Tébolyultan kiabáltak, rimáinkodtak.

— Anya! Anyuska!

De már nem felelt. Elvesztették a fejüket. Antoinette görcsösen szorongatta karjaiba, csókolgatta, szólítgatta. Olivier kinyitotta az ajtót és sikoltozott.

— Segítség!

A házmesterné feljött s látván, mi történt, orvosért futott. Az orvos már későn jött. Hirtelen halál volt — a legszerencsésebb vég, bár nem lehetett tudni, volt-e még ideje gondolkodni utolsó perceiben, tudni, hogy meghal s hogy itt kell hagyni gyermekeit a tökéletes nyomorban, egyedül.

*

Egyedül elviselni a balsors szörnyűségét, egyedül sírni, egyedül virrasztani e borzalom fölött, mely e halált követte. A házmesterné jó asszony volt, segítségükre volt, amennyire lehetett; jöttek a zárdából is, ahol Jeanninné leckéket adott, de igazi részvét nem mutatkozott sehol.

Az első percek a kifejezhetetlen kétségbeesés percei voltak. Talán éppen ez a kétségbeesés mentette meg őket, melytől Olivier valószínűs görcsökben vonaglott. Antoinette elfelejtette a maga szenvedését, csak fivérét akarta megmenteni és mély szánalma átjárta a fiú szívét, kiragadta a veszélyes mélységből, ahová fájdalma vetette. Az ágy előtt, hol halott anyjuk feküdt, egy mécses fénye mellett, Olivier azt hangoztatta, hogy meg kellene halniok, meghalniok, mindkettőjüknek azonnal: és az ablakra mutatott. Antoinette is érezte ezt a gyászos vágyat; de küzdött vele, élni akart.

— Miért? Minek?

— Ő érte... — mondta Antoinette és a halottra mutatott. — Ő még velünk van, gondold meg... mindazok után, amit érettünk szenvedett, meg kell hogy kíméljük a legnagyobb gyötrelemtől: hogy lássa, boldogtalanul halunk meg mi is... Ó, — folytatta szen-

vedélyesen — és nem szabad megadni magunkat . . . Nem akarom, fellázadok . . . Azt akarom, hogy egy napon boldog légy !

— Soha !

— De igen, boldog leszel. Túl sok bánat ért már. Ennek meg kell változnia. Neked meg kell teremteni az életedet, neked családod kell hogy legyen, boldognak kell lenned, akarom, akarom !

— De nem tudunk megélni . . .

— Tudunk ! Miről van szó ? Meg kell élnünk addig, míg te meg tudod keresni magad a kenyeredet. Ezt én vállalom. Meglátod, menni fog. Ó, ha anya hagyta volna, már eddig is . . .

— Mihez akarsz fogni ? Nem engedem, hogy megalázd magad ; különben nem is volna képes rá.

— De igen . . . És abban nincs semmi megalázó — ha tisztességesek vagyunk, — hogy dolgozunk, kenyeret keresünk. Meglátod, minden jóra fordul, boldog leszel, boldogok leszünk és boldog lesz ő is általunk . . .

A két gyermek egyedül követte a halottas kocsit. Közös megegyezéssel nem értesítették a Poyet-családot — megszűntek lenni a számukra, nagyon is kegyetlenek voltak anyjukhoz, hozzájárultak a halálához is talán. S mikor megkérdezték tőlük, nincs-e rokonuk, azt felelték :

— Nincs.

A sírgödör előtt megfogták egymás kezét és imádkoztak, megmerevedve a megalkuvást nem tűrő kétségbeesés gőgjében — jobb volt ez a magány, mint közönyös, álszent rokonok társasága. — Aztán megfordultak és gyalog indul-

tak el a nyüzsgő tömegben, melynek idegen volt a gyászuk, idegen minden gondolatuk, idegen egész életük — mely éppen hogy egy nyelvet beszélt velük. Antoinette karját nyújtotta Oliviernek.

Ugyanabban a házban egészen kis lakást béreltek — két padlószoba, egy parányi előszoba, ami ebédlőül szolgált és egy szekrénytérfogatú konyha. Jobbat is találhattak volna másutt, de valahogy úgy érezték, mintha itt még együtt volnának anyjukkal. A házmesterné érdeklődött sorsuk iránt, de csakhamar visszatért az is a maga dolgaihoz és a két gyerekkel többé senki se törődött. Nem volt lakó a házban, aki ismerte volna őket — azt se tudták, ki lakik mellettük, a szomszédban.

Antoinette felváltotta anyját a zárdában mint zenetanárnő. Más leckéket is keresett. Egy törekvése volt csak: fölnevelni fivérét, míg elvégzi a középiskolát. Megfontolta és elhatározta ezt — prospektusokat tanulmányozott, érdeklődött, Olivier véleményét is meghallgatta. De Oliviernek nem volt véleménye, Antoinettenek kellett döntenie. Arra gondolt, ha egyszer az egyetemre kerül, akkor már megáll a maga lábán is és ura lesz a jövőjének. Kell hogy eljusson odáig, meg kell élni addig, mindenáron. Ez öt-hat keserves év: le kell szolgálni. Csodálatos erőt adott Antoinettenek ez az elhatározás, egészen betöltötte lényét. A magányosságot és nyomorúságot, aminek most el kell következni, amit jól látott előre, csak a legszenvedélyesebb elszántság tehetné elviselhetővé: hogy megmentse fivérét, hogy az boldog legyen, ha már ő nem lehet boldog. Ezt a tizenhét-tizennyolcéves köny-

nyelmű és gyengéd kis lányt az elszántság hőssé alakította át — a harc kevésége föl-emelte és erősebbé tette, mintsem bárki is gondolhatta volna, ő maga a legkevésbé. Az asszonyi válságnak korában az első, lázas tavaszi napokban, mikor a szerelem varázsereje duzzasztja és fürösztí a testet és lelket, mint rejtett forrás a föld alatt, a szerelem megszállja és állandóan hatalmában tartja a nőt s minden lehető alakot felvesz, hogy odadobja, feláldozza magát az életnek — minden ürügyet elfogad; ártatlan és mélységes érzékisége minden áldozatra kész. És a szerelem odadobta Antoinettet zsákmányul a szeretetnek.

Öccse, kevésbé szenvedélyes jellem, nem volt erre alkalmas. Hiszen érte hoztak áldozatot, nem ő hozott másért — ami mindig könnyebb és édesebb, mikor szeretünk. Ő csak a lelkiismeretfurdalás súlyát érezte, látván nővérét küzdeni és fáradozni. De ha szóbahozta, Antoinette megfelelt:

— Ó, szegény kicsikém . . . hát nem látod, hogy ez tartja bennem a lelket? A gondokon kívül, amiket okozol, mi fűzne az élethez, mi értelme volna?

A fiú jól értette. Antoinette helyén, ő maga is féltékenyen őrizte volna ezt az édes gondot, — de hogy miatta történjen! . . . Büszkesége szenvedett. És milyen súlyosan nehezedett gyöngé vállára a felelősség, amit ráraktak, a kötelesség, hogy eredményt mutasson fel, mert hiszen nővére erre az egyetlen kártyára tette fel egész életét! Ez a gondolat elviselhetetlen volt s pillanatokra lesujtotta, bár nem kételkedett erejében. De mindennek ellenére igyekezett összeszedni magát, dolgozni,

élni — e kényszer nélkül nem lett volna képes rá. Hajlama volt rá, hogy megadja magát — talán az öngyilkosságra is — és elmerült volna, ha nővére nem akarja, hogy erős legyen és boldog. Szenvedett, hogy leküzdtek a természetét — és mégis, ez volt a megváltás. Ő is válságos korban volt, abban a veszélyes korban, melynek sok ezer ifjú lélek áldozatul, átadva magát az érzékek és értelem eltévelyedésének és két-három év örültségének jóvátehetetlenül feláldozva egész életét. Ha ideje van hozzá, hogy gondolatait szabadjára eressze, elcsüggedt vagy elernyedett volna. Valahányszor a lelkébe pillant-hatott, feléledt benne a beteges álmodozás vágya, az életundor, Páris, e sok millió lény tisztátlan erjedése, amint összevegyülnek és együtt rohadnak el. De ha nővére nézett, megszűnt ez a lidércnyomás — s látván, hogy csak azért él, hogy ő éljen, elszánta magát, hogy élni fog, igen, és boldog lesz, meggyőződése ellenére.

*

Igy hát életüket égő fogadalomra építették : megadás, hit és becsvágy volt az alap. Egyetlen, közös cél : Olivier sikere. Antoinette mindent elvállalt, minden megaláztatásnak alávetette magát ; nevelőnő lett egy házban, ahol majdnem úgy bántak vele, mint cseléddel — sétálni vitte a gyerekeket, órákig csatangolt velük az utcán, azon a címen, hogy a németet gyakorolják. Fivére iránti rajongása, sőt büszkesége is örömet lelte ezekben az erkölcsi gyötrelmekben. Ha halálfáradtan hazament, Olivierrel kezdett foglalkozni, ki nappal mint félbentlakó az intézetben volt és csak este jött haza.

Ebédet főzött, szegényes kis ebédet, a gáz-égőn vagy spirituszon. Oliviernek soha nem volt étvágya, semmi nem ízlett neki, a hús legyőzhetetlen ellenszenvet keltett benne, erőltetni kellett, hogy egyék, vagy kitalálni ételeket, amiket szeret, és szegény Antoinette nem volt valami híres szakácsnő. Sokszor kellett hallania, kínos erőfeszítések jutalmául, hogy a főztje ehetetlen. Csak hosszú, kétségbeesett küzdelem után — ezt a csendes kétségbeesést jól ismerik fiatal, tapasztalatlan nők : megmérgezi az életüket, elveszi az álmukat anélkül, hogy valaki tudna róla — jutott el odáig, hogy tűrhetőt alkosson a konyhán.

Vacsora után, ha elmosogatott (fivére segíteni akart, de nem engedte) — anyai türelemmel vett részt fivérének munkájában. Elmondatta vele a leckét, elolvasta dolgozatait, még segített is neki, mindig vigyázva, hogy meg ne sértse a fiú gyanakvó érzékenységet. Az estét így töltötték el, egyetlen asztaluk mellett, melyen ebédeltek és dolgoztak. Olivier írt, Antoinette varrt, vagy másolt. Ha a fiú lefeküdt, a leány ruháit hozta rendbe vagy saját dolgaival foglalatoskodott.

Bármilyen keservesen kellett küzdeniök az élettel, közös akarattal elhatározták, hogy minden garast, amit meg tudnak vonni maguktól, félretesznek, kifizetni az adósságot, amivel anyjuk Poyet-éknak tartozott. Nem mintha kellemtelen hitelezők lettek volna ; a Poyet-család nem adott életjelt magáról — nem is gondoltak erre a pénzre, elveszettnek tekintették és lelkük mélyén örültek, hogy ezen az áron megszabadultak a nyűgös rokonoktól. De büszkeségük és a kegyelet követelte, hogy anyjuk ne tartoz-

zon olyan embereknek, akiket megvetettek. Kuporgatták hát a pénzt, lemondtak minden szórakozásról, nem vettek ruhát, a szájuktól vonták meg a falatot, csak hogy előteremtsék a kétszáz frankot, ami rengeteg összeg volt az ő szemükben. Antoinette akarta megtakarítani az egészet, de Olivier, észrevevén szándékát, segítségére sietett és boldogok voltak mind a ketten, ha sikerült néhány garast megmenteniük.

Súlyos nélkülözések árán, krajcárról krajcárra, három év alatt összegyűlt a pénz. Nagy öröm volt ez nekik. Antoinette egy este fölkereste a Poyet-családot. Nem nagy jóindulattal fogadták, azt hitték, támogatásért jött. Elébe akartak hát vágni, szárazan szemére vetették, hogy semmi hírt nem adott magáról, még anyja haláláról se értesítette őket, hogy csak akkor jön, mikor szüksége van rájuk. Nyugodtan félbeszakította a beszédet, azt mondta, hogy nem akarja háborgatni őket — csak elhozta a pénzt, amit kölcsön adtak. Két bankjegyet tett az asztalra és engedelmet kért, hogy elmehessen. Rögtön megváltozott a hang, úgy tettek, mintha nem akarnák elfogadni: feltámadt bennük az a bizonyos hirtelen rokonszenv, amit a hitelező érez adósával szemben, ha az évek múlva adja meg a pénzt, amire már nem számított. Kérdősködni kezdtek, hogy hol laknak és hogy élnek. A leány kitért a kérdések elől és újból búcsúzni kezdett, azt mondta, nagyon siet, hidegen üdvözölte őket és elment. A Poyet-család fel volt háborodva ezen a hálátlanságon.

Megszabadulva a nyomasztó adósságtól, Antoinette folytatta a nélkülözésekkel telt életet: immár a fivére boldogulásáért. De most már óvatosabban, hogy a fiú ne vegye észre.

A ruháján spórolt, néha az étvágyán, a fiú ruhái, a fiú szórakozásai miatt, hogy enyhébbé és díszesebbé tegye életét, hogy időnkint egy hangversenyre, vagy az operába mehessen — ez volt Olivier legnagyobb élvezete. Nem akart nővére nélkül menni, de a leány mindig talált valami ürügyet, hogy kivonja magát és Olivier ne érezzen lelkiismeretfurdalást. Azt mondta, hogy fáradt, hogy nem akar elmenni hazulról, — még azt is mondta, hogy őt untatja a dolog. Olivier nem mindig hitte el ezeket a kegyes hazugságokat, de gyermekes önzése győzött. Elment a színházba, de mikor aztán ott volt már, lelkiismeretfurdalást érzett, nem tudott másra gondolni, egész öröme el volt rontva. Egy vasárnap, mikor nővére a Châtelet-be küldte, hangversenyre, félóra mulva visszajött, azt mondta Antoinettenek, hogy a Saint Michel-hídon nem jutott túl, hogy a hangverseny nem érdekli és hogy nem tudja élvezni nélküle. Antoinette édes melegséget érzett, bármennyire elszomorította őt, hogy fivére miatta fosztja meg magát vasárnapi szórakozásától. De Olivier nem törődött ezzel: meglátta, hogy felragyogott a leány arca, mikor belépett, hiába próbálta leplezni — és boldog volt, boldogabb, mint amilyenné a világ legszebb muzsikája tehetne volna. Az ablak mellett ülve töltötték el ezt a délutánt, szemtől-szembe — a fiú könyvet tartott a kezében, a leány munkát, de egyik nem olvasott, másik nem varrt: jelentéktelen apróságokról fecsegték, érdeknélküli dolgokról. Megállapodtak, hogy nem mennek ezentúl egymás nélkül hangversenyekre, hiszen nincs semmiben sem örömük, egyedül.

Antoinettenek sikerült titokban annyi pénzt

megtakarítani, amennyiből Oliviernek, meglepetésül, zongorát bérelhetett. A bérlet törlesztéses rendszerű volt, oly módon, hogy a zongora bizonyos idő múlva egészen az övék lesz. Nehéz kötelezettséget vállalt megint magára! A részletek napját gyakran előzték meg lidércnyomásos éjszakák: a leány egészségét kockáztatta, hogy a pénzt előteremtse. De milyen boldoggá tette őket ez a könnyelműség! Paradicsomi sziget volt számukra a zene: végtelen jelentőséget kapott nehéz életükben. Odamenekültek, elfelejteni a világot. Nem volt veszélytelen gyönyörűség: a muzsika egyike a leghatásosabb felbontó ereje korunknak. Tikkadt lehelete, ha megcsapja a szíveket, mint őszi szél, vagy a gőzfürdő párázata, fölcsigázza, elzsibbasztja az érzékeket, megöli az akaratot. De Antoinette örömtelen lelkének, melyet béklyóba szorított a munka, kellett ez a megenyhülés. A vasárnapi hangverseny ragyogott előtte, ha elcsüggedt a hét szüntelen robotjában. Az elmúlt vasárnap emlékében és az elkövetkező reményében éltek — két-három órájuk volt, melyben megfelekezhetek Párisról, térről és időről. Künn a színház előtt esett az eső, vagy havazott, fújt a hideg szél s ők egymáshoz szorulva reszkettek, hogy nem kapnak már helyet, hogy aztán besodródjanak a nézőtérre, elveszve a sokaságban, szűk és sötét padsorok útvesztőiben. Fuldadoztak, szorongtak, néha csaknem elalélta a hőségtől és a zavartól — és boldogok voltak, élvezve a maguk gyönyörűségét és a másokét, boldogok, hogy kinyithatták szívüket a jószág, fény és erő áradatának, mely Beethoven és Wagner nagy szívéből csörgedezik; — boldogok, hogy láthatták felragyogni egymás drága

testvér-arcát — e kora szenvedésektől és gondoktól sápadt arcot. Antoinette oly bágyadt volt, mintha édesanyja ölében ülne s az szorítaná szívéhez, — meglapult a lágy, langyos fészekben és halkán sírt. Olivier megszorította kezét. Senki sem ügyelt rájuk a rengeteg terem homályában, hol nem ők voltak az egyedüliek, a muzsika anyai szárnya alá húzódó magányos, meggyötört lelkek.

Antoinettet a vallás is segítette lelki egyensúlyának fenntartásában. Nagyon vallásos volt, hosszan és forrón imádkozott naponta, vasárnap pedig misére járt, amit nem mulasztott volna el soha. Életének igaztalan nyomorúságában jó volt gondolni az isteni jóbarátra, ki szenved velünk s egy napon majd megvigasztal. De Istennél még bensőbb viszonyban volt halottaival, őket hívta titokban minden megpróbáltatása közepett. Ám mindezek mellett értelme független volt és lelke határozott — elkülönült a többi katolikustól s azok nem is igen szerették, rossz szellemet láttak benne, kicsit szabadgondolkodónak hitték, vagy legalább is olyasfélének — igazi francia kislány volt, nem hagyta befolyásolni szabad ítéletét. Ha hitt, nem engedelmességből tette, mint az oktalan csordaállat, hanem szeretetből.

Olivier már nem volt hívő. Hitét, melyet Páris korán kikezdett, lassankint megrontotta a kételkedés. Nagyon szenvedett ettől, mert nem volt elég erős, sem elég közepes, hogy egyszerűen túltegye magát a valláson — halálosan szorongató válságokat élt át. De lelke azért hajlandó maradt a sejtelemhez — s ha hitetlenné vált is, nem volt gondolat, mely oly közel állt volna

szívéhez, mint ami a nővérétől származott. Vallásos légkörben éltek azért mind a ketten. Legyőzhetetlen kikötő volt az ő kis szobájuk, ha este az egymástól távol töltött nap után megtértek oda — szegény és hideg, de tiszta rév. Mily messze zajlott innen Páris lármája és romlott vágyai!

A napközbeni dolgokról nem igen beszélgettek — elcsigázott lelkeknek nincs sok kedvük hozzá, elbeszélni és felélesztgetni a kínos napok robotját. Ösztönszerűen igyekeztek mindent elfelejteni. Ha este találkoztak a vacsoránál, hallgattak, nem kérdezték egymást, különösen az első órában. Szemmel köszöntötték egymást s a vacsorát gyakran szó nélkül költötték el. Antoinette a fivérét nézte, aki elálmodozott a tányér fölött, mint hajdanában, amikor kicsi volt. Akkor megsimogatta kezét.

— Bátorság — mosolygott.

A fiú is mosolygott és enni kezdett. Így folyt le az étkezés, nem is igyekeztek társalogni, szükségük volt a csöndre. Csak a vacsora vége felé oldódott meg kissé a nyelvük, ha kipihenték magukat s egymás csöndes szeretete elmosta a világ tisztátalan nyomait szívükről.

Olivier a zongorához ült. Antoinette leszokott a játékról, hogy a fiú gyakorolhasson — ez volt az egyetlen szórakozása és egész lelkét belevitte a játékba. Muzsikára termett: nőies természete, inkább szeretni, mint cselekedni való, szerelmesen símult a költő gondolatához, felolvadt benne, a legkisebb árnyalatokat szenvedélyes hűséggel adta vissza — már amennyire karjai és gyöngye tüdeje engedték, melyek gyakran törtek meg *Tristan* titáni erőfeszítésén vagy Beethoven utolsó szonátaín.

Akkor Mozarthoz és Gluckhoz menekült — ez volt az a muzsika, amelyért Antoinette is rajongott.

Néha énekelt is Antoinette, de csak egyszerű, régi dalokat. Fátyolozott *mezzo sopran* volt a hangja, komoly és törékeny. Annyira félénk volt, hogy senki előtt nem tudott énekelni, még Olivier előtt is alig, a torka elszorult. Van egy Beethoven-ária, skót szövegre, amit különösen szeretett: *a hű Johnie*... oly csöndes, csöndes... oly bensőségesen szelíd dal... Úgy hasonlított hozzá. Oliviernek könnyek jöttek a szemébe, ha ezt énekelte.

De jobb szerette a fivérét hallgatni. Igyekezett sietni a háztartási dolgokkal, nyitva hagyta a konyhaajtót, hogy jobban hallja, — de hiába vigyázott, a mosogatás legkisebb zörejére Olivier türelmetlenül panaszkodott. Akkor hát becsukta az ajtót — s ha befejezte a mosogatást, bejött, leült egy alacsony székre, távol a zongorától (mert a fiú nem tűrt a közelében senkit, mikor játszott) a kandalló mellé. Ott összehúzta magát, mint a macska, hátat fordított és a kályha arany szemébe nézett, melyben széndarab izzott — így ült s a mult képein merengett. Mikor kilencet ütött az óra, erőt kellett vennie magán, hogy szóljon Oliviernek, hogy fejezze be. Nehéz volt kitépni őt s önmagát az álmodozásból — de Oliviernek még dolga volt s nem volt szabad nagyon későn lefeküdnie. Olivier nem engedelmeskedett rögtön — mindig kellett hozzá egy kis idő, hogy feladatára tudjon gondolni, mikor a muzsikát abbahagyta. Gondolatai elcsapongtak: félóra eltelt sokszor, míg szétfoszlott a köd. Antoinette, az

asztal másik oldalán ülve, munkája fölé hajolt és tudta, hogy a fiú nem csinál semmit, de nem mert fölnézni, nehogy úgy fessen a dolog, mintha strázsálna fölötte, s ezzel türelmetlenné tegye.

Abban a háládatlan, abban a boldog korban volt, mikor a fiúk elcsavarogják a napjaikat. Tiszta homloka volt, kerek, naív, gyakran gyűrűs lányszemei, nagy szája, duzzadt, dacos ajka, — a mosolya kissé ferde, bizonytalan, szórakozott, hamiskás, — dús haja a homlokába hullott és nyakán hullámba göndörült — egy rakoncátlan fürt kiállt belőle hátul. Laza nyakkendőt csavart a nyakára, ezt reggelenként a nővére szokta gondosan megkötni. Mellénye nem állta a gombot, akárhányszor varrta fel Antoinette; kézelőt nem viselt. Nagy kezei voltak, csontos öklei. Sunyi, álmatag, kéjes tekintete volt, olykor nyitva felejtette a száját. Szemét révetegen jártatta körül Antoinette szobáján — itt állt az íróasztala — a kis vaságyat nézte, mely fölött elefánt-csontkereszt függött puszpángággal díszítve — aztán átsiklott apja és anyja képére és egy másik képre: öreg fénykép, vidéki városkát ábrázoló, tornyával és tükrös vizével. Aztán nővére halványka arcára esett a tekintete: oly csendesen dolgozott és a fiút kimondhatatlan szánsággal ragadta el s harag önmaga iránt. Erőt vett magán, felbőszülve tunyaságán, s szorgalmasan dolgozni kezdett, hogy behozza a vesztett időt.

Szünnapokon olvastak. Mindkettő, külön. Minden ragaszkodásuk ellenére nem tudták ugyanazt a könyvet együtt olvasni hangosan. Ezt valami szemérmertlenségnek érezték: a jó könyv titok, csak a szív csöndjében szabad sut-

togni vele. Ha valami elragadta őket a könyvben, nem olvasták föl egymásnak, hanem átadták a könyvet, ujjukkal jelezve a helyet.

— Olvasd.

S ha a másik olvasta, az, aki odaadta neki, ragyogó szemekkel követte arcán ugyanazt az indulatot, amit imént ő élt át : együtt örültek neki.

De megesett, hogy könyvük fölé könyökölve, nem olvastak : beszélgettek. Abban a fokban, ahogy éjbe borult az este, szükségét érezték, hogy egymásra bizzák gondolataikat, ilyenkor kevésbé esett nehezükre a beszéd. Olivier tele volt szomorú eszmékkel s kellett valaki e gyöngelénynek, akire áthárítsa őket. Kételyek marcangolták. Antoinettenek bátorságot kellett önteni belé, megvédeni önmaga ellen — szüntelen harc volt ez, napról-napra megismétlődő. Olivier keserű és komor dolgokat mondott és megkönnyebbült, ha elmondhatta. Azzal már nem törődött, hogy most a nővérét gyötrik ezek a gondolatok. Csak későn vette észre, hogy elcsüggesztette a leányt — erejét törte, beléoltotta a kétségeit. Antoinette nem mutatta. Természettől bátor és vidám volt, igyekezett annak látszani akkor is, mikor jókedve már rég odavolt. Voltak pillanatai, mikor mélységesen elfáradt, mikor fellázadt az örökös áldozat ellen, amelynek odadobta életét. De megölte ezeket az érzéseket, nem elemezte, nem fogadta el, akarata ellen követte őket. Segítségül hívta az imádságot, de néha nem tudott imádkozni, olyankor, mikor (van így néha) mintha kiszáradt volna benne a szív. Ilyenkor csöndben, lázasan és szégyenkezve várt, míg az égi kegyelem perce visszatér. Olivier mindebből mitsem

sejtett. Ilyenkor Antoinette ürügyet talált, hogy szobájába zárkózhasson, és csak akkor jött elő, ha a válság elmúlt: fájdalmasan mosolygott aztán és gyöngédebb volt, mint valaha, mintha lelkiismeretfurdalás gyötörné.

Szobáik egymásba nyíltak. A két ágy a közös fal két oldalán volt: beszélgetni lehetett a falon keresztül. Ha nem tudtak aludni, egész halkan kopogtak egymásnak.

— Alszol? Én nem alszom.

Oly közel voltak egymáshoz, mint két szűzies barát, egymás oldalán fekvők, a közös ágyban. De az ajtó, a két szoba közt, mindig zárva volt éjszaka, ösztönszerű és mély szemérem — szent ösztön — tartotta csukva, kivéve, mikor Olivier beteg volt, ami igen gyakran megesett.

Törékeny szervezete nem erősödött meg. Inkább hajlamossága fokozódott. Mindig volt valami baja: torka, melle, feje, szíve fájt — a legkisebb meghűlés gégegyulladással fenyegette, — skarláton ment át, amibe majd belehalt — ha nem is volt beteg, mindig voltak különös tünetei, amik aztán elmúltak szerencsésen. Mellén, szívében fájdalmas szúrásokat érzett. Egy nap a vizsgáló orvos szívburokgyulladást vagy mellhártyalobot állapított meg — a tanár, akihez elvitték, megerősítette ezt a feltevést. De nem történt semmi. Tulajdonképpen az idegei voltak betegek: tudjuk, hogy ez az állapot a legváratlanabb panaszok változatos formáit veszi fel s néhány napi nyugtalanság után aztán elmúlik a baj. De hogy szenvedett mindettől Antoinette! Hány álmatlan éjszakájába került; rémülten ugrott ki az ágyból s az ajtón hallgatózott, hogy lélegzik-e

még a fivére. Azt hitte, hogy meghal, már-már tudta, bizonyos volt benne: reszketve fölegyenesedett, a kezét tördelte, szájához szorította, hogy ki ne törjön a kiáltás.

— Istenem, istenem, — jajveszékelt — ne vedd el tőlem! Nem... ehhez... ehhez nincs jogod... Kérlek, kérlek, istenem... Anyám... édes mama... segíts... Mentsd meg, ne hagyd elveszni...

És kinyúlt az ágyban.

— Meghalni... feleúton... mikor már annyit tettünk... mikor már csaknem megérkeztünk... mikor azon a ponton volt, hogy boldoggá legyen... nem... nem lehet... ez nagyon kegyetlen volna...

*

Olivier másféle nyugtalantságot is okozott Antoinettenek.

A fiú lelke mélyéig tisztességes volt, de gyenge akaratú: nagyon is szabad, nagyon is bonyolult értelmű ahhoz, hogy ne zavarja meg, ne tegye kételkedővé vagy elnézővé az, amit rossznak ismert; vonzotta az élvezet. Antoinette meg annyira tiszta volt, hogy sok időbe tellett, míg észrevette, mi az, ami a fiú lelkében történik. Egy napon váratlanul felfedezte.

Olivier azt hitte, elment. Ebben az órában rendesen leckét adott; de az utolsó pillanatban levelet kapott a tanítványától, hogy délután nem lesz otthon. Titokban örült ennek, bár a sovány költségvetésben néhány frank különbözetet jelentett a dolog; de annyira fáradt volt! Végigdőlt az ágyon és boldog volt, hogy végre lelkiismeretfurdalás nélkül

pihenhet egy kicsit. Olivier a líceumból jött egy osztálytársa kíséretében. Bevették magukat a szomszédos szobába és beszélgetni kezdtek. Minden szavukat hallani lehetett, azt hitték, egyedül vannak. Antoinette eleinte mosolyogva hallgatta fivére vidám hangját. De csakhamar elhalt száján a mosoly és a szívverése megállt. Állatias dolgokról beszéltek, útalatosan durva kifejezéseket használva: kéjelegtek ezekben a szavakban. Hallotta, hogy nevet Olivier, az ő kisöccse — ajkairól, melyeket oly ártatlanoknak hitt, trágár szavak peregtek, amiktől jeges borzadály futott át rajta. Éles fájdalom nyilallt a szívébe. És a beszélgetés sokáig tartott: nem tudták abbahagyni és ő kénytelen volt hallgatni őket. Végre elmentek és Antoinette magára maradt. Sírni kezdett; valami meghalt benne, a fivéréről alkotott eszményi kép. Az ő öccsének, az ő kis fiának a képét mocsok érte — ez halálos fájdalmat okozott neki. Este, mint rendesen, találkoztak és a leány nem szólt. A fiú látta, hogy sírt, de nem tudta, miért. Nem értette, miért változott meg irányában. Idő kellett hozzá, míg Antoinette összeszedte magát.

De a legfájdalmasabb csapás az volt, mikor egy este nem jött haza Olivier. Egész éjjel várta, ébren, virrasztva... Nemcsak erkölcsi tisztaságában volt megbántva — szívének legrejtelmesebb, legrejtettebb rekeszeit lepte meg a gyötrődés — azokat a mélységeket, hol veszélyes érzések ágaskodnak, amikre, hogy ne tudjon róluk, sűrű fátyolt dobott.

De Olivier hangsúlyozni akarta függetlenségét. Reggel, mikor megjött, férfias fellépést erőszakolt magára — kész volt hetykén vála-

szolni nővérének, ha megjegyzést talál tenni. Lábujjhegyen surrant a lakásba, nehogy felébressze. De mikor meglátta, ébren, várakozva, sápadtan, kisírt szemekkel — mikor egyetlen szemrehányó szó nélkül csöndesen foglalkozni kezdett vele, reggelit készített, hogy ne menjen éhgyomorral a líceumba, szó nélkül, csüggedten, mint eleven szemrehányás, akkor nem tudott ellenállani, térdrevetette magát és fejét az ölébe hajtotta. Mind a ketten sírtak. A fiú undorral gondolt vissza az éjszakára, szégyen mardosta, rossznak és szennyesnek érezte magát. Beszélni akart, a leány nem hagyta, szájára tette a kezét : Olivier megcsókolta ezt a kezét. Nem is beszéltek erről többet, megértették egymást. Olivier megesküdött magában, hogy Antoinette nem fog sírni többé miatta ; hogy azzá lesz, aminek nővére látni szeretné. De Antoinette, bárhogy akarta is, sokáig nem tudta elfelejteni az esetet : úgy járt hetekig, mint a lábbadozó, aki nehéz sebét gyógyítja. Megváltozott a hang is közöttük : feszélyezett lett. Még a régi szeretettel szerette fivérét : de látott valamit a lelkében, ami idegen volt neki és amitől irtózott.

*

Annál inkább megzavarta az, amit Olivier szívében meglátott, mert ugyanabban az időben kellett elszenvednie bizonyos férfiak üldözését. Mikor a leszálló sötétségben esténként hazafelé tartott, de különösen, ha vacsora után kellett elfutnia valami másolásért, elviselhetetlen szorongást állt ki, hogy meglökik, követik, mint ahogy megesett, és durva ajánlatokat kell hallania. Ha csak tehetett, elkísértette magát

a fivérével, azzal az ürüggyel, hogy sétára kényszeríti, — de a fiú nem szívesen jött és ő nem merte erőltetni, de meg nem is akarta zavarni a munkájában. Szűzies, vidéki lelke nem tudott kibékülni ezekkel az erkölcsökkal. Páris éjszakája sötét erdő volt számára, ahol vadállatok leskelődnek: remegve hagyta el rejtekhelyét. De menni kellett. Nehezen szánta rá magát; szenvedett mindig. És ha arra gondolt, hogy az ő kis Olivierjéből is ilyen lesz, vagy talán máris ilyen, mint ezek, akik az utcán üldözték, — akkor megtérve, nehezére esett, hogy kezét nyújtsa a fiúnak, vagy üdvözlje. Olivier nem értette, mi baja vele, Antoinette pedig önmagát vádolta viselkedéséért.

Nem volt éppen szép, de volt benne valami külön varázs, ami feléje vonzotta a tekinteteket, anélkül hogy akarta volna. Nagyon egyszerűen öltözködött, csaknem mindig feketébe. Nem túl magas, gyengéd és törékeny alakja volt, finom kis arca szótlanul suhant el a tömegben, kerülve a feltűnést, amit önkénytelenül felkeltett kedves, fáradt szemeinek szelíd kifejezése, tiszta, csukott kis szája. Néha észrevette, hogy tetszik: zavarba jött, de jól is esett. Ki mondhatja meg, hogy tudtán kívül hogy lopózik ily csendes szívbe a szűzies kacérság, idegen lelkek rokonszenvének érintésétől? Egy könnyű, félszeg mozdulat, egy csendes pillantás oldalvást — kedves és megható, egyszerre: ez a zavar eggyel több ok arra, hogy figyelmessé tegye azt, aki ért hozzá. Vágyakat keltett és hogy szegény, magányos kisleány volt, akit senki sem védett a világon, nem hallgatták el előtte ezeket a vágyakat.

Néha megjelent egy gazdag zsidó család

szalonjában. Nathanék érdeklődését egy ismerős családnál keltette fel, ahol leckéket adott — és nem kerülhette el minden vadsága dacára sem, hogy egy-két estélyükön meg ne jelenjen. Nathan Alfréd ismert tanár volt Párisban, jeles tudós, egyben világfi — a tudománynak és frivolságnak az a furcsa keveréke, ami elég gyakori a zsidó társaságban. Nathannéban ugyanilyen mértékben vegyült a valódi jótékonyság túlzásba vitt nagyvilági hajlamokkal. Mind a ketten az őszinte és hangos, bár egyébként nagyon változó rokonszenv jeleivel halmozták el Antoinettet, aki különben is általában sokkal több jóságot tapasztalt a zsidók, mint hitsorsosai részéről. Sok hibájuk van a zsidóknak, de van egy nagy erényük — talán a legnagyobb minden erény között: az, hogy *élők*, hogy emberségesek, hogy semmi nem idegen nekik, ami emberi, hogy minden érdekli őket, ami él. Ha híjával is vannak a valódi, meleg vonzalomnak, örök kíváncsiság hajtja őket, megkeresni és megtalálni lelket és gondolatot, mindenáron, bármennyire különbözzék is az övéktől. Nem mintha általában túlságosan igyekeznének megmenteni a lelkeket — ehhez nagyon is érdekeltek, nagyon is rabjai a világi hiúságnak, bárhogy tiltakoznak is ez ellen. De legalább csinálnak valamit, és ez nagy dolog korunk társadalmának közönyében. A cselekvés csirái ők, élesztői az életnek. — Antoinette, ki a keresztények közt annyiszor ütközött bele a jeges közöny sziklafalába, bárki másnál jobban értékelte azt az érdeklődést, ha még olyan felületes módon jelentkezett is, amit Nathanék tanusítottak irányában. Az asszony belelátott Antoinette

önfeláldozó életébe — nem volt érzéketlen testi és erkölcsi bájjával szemben és eltökélte, hogy szárnyai alá veszi. Nem volt gyermeke, de szerette az ifjúságot és szívesen látta magánál: erőltette Antoinettet, hogy jöjjön ő is, lépjen ki zárkózottságából, szórakozzék. S mert könnyű volt kitalálni, hogy Antoinette húzódozásának egyik oka szorult helyzete volt, odáig ment, hogy szép ruhákat ajánlott fel neki, amit Antoinette büszkesége visszautasított ugyan, de a szeretetreméltó pártfogó talált rá módot, hogy elfogadtasson bizonyos apró ajándékokat, amik oly drágák az ártatlan szüzi hiúságnak. Antoinette hálás és zavart volt egyszerre. Rávették, hogy időnként megjelenjen Nathanék estélyein — s mert fiatal volt, dacára mindennek, öröme telt benne.

De abban a kicsit vegyes világban, ahová nagyszámban járt Páris fiatalsága, Nathanné kis pártfogoltja, aki csinos volt és szegény, csakhamar céltáblája lett két-három csirkefogónak, akik szemet vetettek rá, teljes biztonságban tudva magukat. Félénkségére számítottak: kisorsolták maguk közt.

Egyszer aztán névtelen leveleket kapott, — helyesebben álnévvel jelzetteket — amelyekben szerelmi vallomás volt. Hízalgő, sürgető volt az első levél: írója találkát kért, majd csakhamar merészebb hangot ütött meg, fenyegetőzni kezdett, aztán gorombáskodott, alantas rágal-makkal hozakodott elő. Levetköztették, testének titkait részletezték ezek a levelek, bepiskították durva sóvárgásukkal — kihasználták Antoinette tapasztalatlanságát, nyilvános botrányt helyezve kilátásba, ha nem jön el a jelzett találkára. Sírt haragjában, hogy ilyen

ajánlatokkal merik ostromolni: testének és lelkének büszkeségét tépték ezek a becsstelen sértesések. Nem tudta, mit tegyen, hogy szabaduljon. Nem akart Oliviernek beszélni a dologról: tudta, hogy nagyon a lelkére veszi és még jobban elmérgesíti. Nem volt sehol barátja. A rendőrségre menjen? Ezt elvetette, félt a botránytól. De mégis, valahogy végezni kellett. Érezte, hogy hallgatása már nem védi meg, hogy üldözője szívósan kitart s hogy elmegy a legvégső határig, amíg látja, hogy veszélyes kezd lenni rá az ügy.

Utolsó levele ultimátumszerű volt: értesítette, hogy másnap a Luxembourg-képtárban várja őt. Antoinette elment. — Sok gyötrő tépelődés közben kisütötte, hogy üldözője csak Nathanéknál láthatta őt. Az egyik levélnek bizonyos szavai olyan eseményre céloztak, ami csak ott történhetett meg. Megkérte hát Nathannét, tegyen neki egy nagy szívességet, kísérje el kocsin a múzeum kapujáig és várjon ott rá egy percig.

Belépett a terembe. A kép előtt, mely a levélben jelezve volt, ott várt rá a mesterdalnok; diadalmasan és tettetett hódolattal beszélni kezdett. Hallgatagon és mereven ránézett, végighallgatta. Mikor befejezte, a férfi tréfásan megkérdezte, miért néz úgy rá. Antoinette ennyit mondott:

— Meg akarom jól nézni, hogy néz ki egy gyáva férfi.

Az ifjú ezt föl se vette, bizalmaskodni kezdett. Antoinette így szólt:

— Ön botránnnyal fenyegetett engem. Fölajánlom önnek ezt a botrányt. Kívánja?

Egész testében reszketett, hangosan be-

szélt, kész volt a közfigyelmet magukra vonni. Már kezdtek odafigyelni. A ficsúr érezte, hogy ez a leány nem retten vissza semmitől. Alábbhagyott a hanggal. Antoinette még egyszer az arcába vágta :

— Maga gyáva ! — és hátat fordított neki.

A férfi, nem akarván, hogy lássák felsülését, utána ment. Antoinette kilépett az utcára, a férfi mindenütt a sarkában. Egyenesen a kocsi felé tartott, kirántotta az ajtót és kísérője szemtől-szemben találta magát Nathannéval, aki fölismerte és a nevéen szólította. A ficsúr elvesztette bátorságát és elődalgott.

Antoinettenek el kellett beszélni az egész történetet. Nagyon óvatosan, tartózkodva beszélte el. Kínos volt neki kitárni egy idegen előtt belső életét, megsértett szemérmének kínjait. Nathanné szemére vetette, hogy miért nem szólt már előbb. Antoinette megkérte, hogy senkinek ne szóljon erről — és a kaland ennyiben maradt. Antoinette barátnőjének még csak arra se volt szüksége, hogy becsukja ajtaját a mesterdalnok előtt — elmaradt magától.

*

Csaknem ugyanebben az időben Antoinettenek egy másfajta bánata is volt, ettől merőben különböző.

Egy igen tisztességes, negyvenéves ember, a keleti konzulátus megbízottja, ki néhány hónapra eljött, búcsúzni, Franciaországba, özszekeverült Antoinettettel Nathanéknál: ez az ember beleszeretett. A találkozás egy kicsit elő volt készítve, Antoinette tudtán kívül, Nathanné által, aki fejébe vette, hogy kiháza-

sítja kis barátnőjét. A férfi is zsidó volt. Nem volt szép. Nem volt már fiatal. Kicsit kopasz és pocakos volt : de jószágos szemei voltak, ragaszkodó modora, résztvevő szíve, — ő maga is sokat szenvedett valamikor. Antoinette akkor már nem volt a régi regényes kis lány, elkényeztetett gyermek, ki úgy álmodozik az életről, mint valami szép sétáról, derült napon, szerelmesünk oldalán — kemény harcnak látta immár az életet, naponta felújuló küzdelemnek, melynek nincs pihenője, ha nem akarjuk perc alatt elveszteni a meghódított területet, amit évek verejtékes munkájával araszról-araszra szereztünk meg. Bizony jó lett volna baráti karra támaszkodni, megosztani a fáradalmakat s egy kicsit elszunnyadni néha, míg a másik virraszt fölötte. Tudta, hogy ez is csak álom — de még nem volt bátorsága hozzá, lemondani róla. Jól tudta, hogy abban a világban, amelyben ő él, a magafajta leánynak, hozomány nélkül, nincs mit remélnie. Az egész világ tudja a régi francia polgárságról, milyen hitvány érdekek vezetik a házasságkötésnél. A zsidók nem ilyen rútul pénzsóvárok. Közöttük nem ritkaság a gazdag fiatalember, aki szegény leányt választ magának, vagy a tehetős leány, aki szenvedélyesen keresi a férfit, kiben szellemet talál. A jó, vidéki, katolikus francia polgárnál csaknem minden esetben pénzeszsák keresi a párját. S miért tesznek így, a boldogtalanok? Hiszen oly közepesek a szükségleteik : esznek, ásítognak, alusznak — takarékoskodnak. Antoinette ismerte őket. Gyermekkora óta közöttük élt. Látta őket a gazdagság meg a szegénység szemüvegén keresztül. Nem voltak illúziói róluk, sem arról, mit várhat tőlük. Így hát a

férfi vallomása, aki feleségül kérte, nem remélt édességgel töltötte el a szívét. Anélkül hogy szerelemre gondolt volna, lassankint a hálának és gyöngédségnek mély érzése töltötte el irányában. El is fogadta volna ajánlatát, ha nem kellett volna követnie őt a gyarmatokra s itt hagyni fivérét. Így hát kosarat adott — és a férfi, bármennyire megértette az indítókok nemességét, nem tudta ezt megbocsátani neki — a szerelem önzése megköveteli, hogy feláldozzák érte azokat az érényeket, amelyeket pedig oly drágáknak talál a szeretett lényben. Elment, nem akarta látni többé — nem is írt többé, miután elutazott — nem hallott hírt róla, csak egyszer még, öt vagy hat hónap múlva ezután, egy más oldalról kapott levélből, melynek borítékján a férfi írását ismerte fel s amelyből megtudta, hogy más nőt vett el.

Ez nagy bánata volt Antoinettenek. Megkínóztatva újból, felajánlotta szenvedéseit Istennek — igyekezett meggyőzni magát, hogy büntetés volt, amiért egy pillanatra szem elől tévesztette egyetlen kötelességét, az öccsének hozott áldozatot. És egyre mélyebben merült el feladatába.

Egészen visszavonult a világtól. Még Nathanékat sem kereste fel többé — elhidegültek tőle kicsit, mióta visszautasította a házasságot, amit ők ajánlottak: ők se fogadták el az okokat. Az asszony, aki már előre elhatározta, hogy ezt a házasságot nyélbeüti és hogy nagyon sikerült házasság lesz, hiúságában sértve érezte magát a kudarc által, ami Antoinette hibájából érte. Aggályait nagyon becsülte, persze, de kicsit túlzottan érzelőseknek találta, és egyik

napról a másikra kiesett érdeklődéséből a kis liba. Szükségletét, hogy jót tegyen valakivel, akár akarja az illető, akár nem, egy újabb pártfogolt elégítette ki, ki pillanatnyilag elfogadta az odaadásnak és részvétnek azt a mennyiségét, amit Nathanné rá akart pazarolni.

Olivier mitsem tudott a fájdalmas regényekről, amik nővére szívében lejátszódtak. Érzelmes és könnyelmű fiú volt, álmainak élt. Élénk és elbájoló szelleme dacára kockázatos dolog lett volna komolyan számítani rá, noha lelke, Antoinetteéhez hasonlóan, kincseskamrája volt a gyöngéd érzéseknek. Az erőfeszítés hónapjait állandóan felváltották nála időszakok, amikor következetlen volt, csapongó, akaratgyöngye vagy önfejű — ilyenkor aztán elvesztegette erejét és idejét. Belebolondult csinos kis arcokba, kacér lányokba, akikkel egyszer beszélt valahol s akik észre se vették. Hóbortosan rávetette magát egy olvasmányra, egy költőre, egy zenészre — hónapokon át belétemetkezett, elhanyagolta tanulmányait. Állandóan vigyázni kellett rá, s még hozzá óvatosan, hogy észre ne vegye, meg ne sértsék. Folyton csínyektől kellett tartani. Az a lázas lobbanékonyság volt benne, az egyensúlynak az a hiánya, az a nyugtalan remegés, ami olyan gyakori sorvadásra hajlamos ifjagnál. Az orvos nem hallgatta el Antoinette előtt ezt a veszélyt. Gyenge palánta volt már születésekor — most, így, áttelepítve Páris földjébe, nélkülözte a fényt és a levegőt. Antoinette ezt nem tudta megadni neki. Nem volt pénzük hozzá, hogy szünidőben nyaralni menjenek : egyébként dolgaik foglalták le őket,

vasárnaponként pedig oly fáradtak voltak, hogy nem volt kedvük kimozdulni, hacsak hangverseny miatt nem.

Egy-két nyári vasárnapon Antoinette mégis próbált valamit: magával hurcolta Oliviert a közeli erdőkbe, Chaville-be, Saint-Cloud-ba. De ezek a ligetek lármás tömegekkel voltak tele, kabaré-daloktól visszhangzottak és zsíros papirok heverték mindenütt — ez nem volt az isteni magány, mely megnyugtatja és felüdíti a lelket. Este egymásra torlódtak a zsúfolt vonatok, a levegő poshadt volt a siralmas vicinális-vagonokban, melyek alacsonyok, szűkek és sötétek voltak: féktelen, durva kurjongatások, láрма, röhögés, dalolás, bűz és dohányfüst töltötték meg őket. A testvérek, kiknek nem volt érzékük a népies szórakozások iránt, undorodva, kiábrándulva értek haza. Olivier könyörgött, hogy ne ismételjék meg ezeket a kirándulásokat és Antoinettenek nem volt szíve hozzá, erőltetni egyideig. Később megint előhozta a dolgot, noha neki volt a legkellemetlenebb; azt hitte, fivére egészségének tartozik vele. Rákényszerítette a sétára. Az újabb kísérlet is balul ütött ki, Olivier keserű szemrehányásokkal illette. Így hát otthon maradtak, a fülledt kövek között s börtönük udvaráról sóhajtoztak a szabad mezők felé.

*

A gimnázium utolsó éve elkövetkezett. Befejeződtek az osztályvizsgák. Ideje volt. Antoinette nagyon fáradtnak érezte magát. Számított a sikerre: fivérének megvolt minden esélye. A líceumban a legjobb jelöltek egyikének tartották: tanárai egyetértve dí-

csérték munkáját és értelmességét, eltekintve szórakozottságától, ami néha megnehezítette számára, hogy terveit keresztülvigye. De a felelősség érzése annyira ránehezedett a fiúra, hogy abban a fokban vesztette el bátorságát, ahogy a vizsgák közeledtek. Előre megbénította a fáradtság, valami beteges félelem, a bukástól való rettegés. Reszketett a gondolatra, hogy meg kell jelennie nyilvánosan bírái előtt. Félénkségétől mindig sokat szenvedett : az osztályban elvörösödött, összeszorult a torka, ha beszélnie kellett : eleinte már az is nagy dolog volt, ha ki tudta nyögni a »jelen«-t, mikor a nevén szólították. Még könnyebben tudott felelni váratlan kérdésekre, mint ha előre tudta, hogy kérdezni fogják. Ebbe belebetegedett, képzelete kínosan dolgozni kezdett, minden részletet kiszínezett magának és minél tovább kellett várni, annál nyomasztóbb volt a várás. Majdnem minden vizsgájának legalább kétszer kellett nekirugaszkodnia : a megelőző éjszakák drukkolásában minden erélyét elfecsérelte : nem maradt belőle a vizsgára.

De nem jutott el a szörnyű kihallgatásig sem, melynek gondolatától éjszaka hideg veríték ütötte ki a homlokát. Az írásbelin — valami bölcséleti tárgyat kapott, mely rendes körülmények között érdekelte volna, — hat óra alatt alig kapart össze két oldalt. Az első órákban teljes ürességet érzett agyában, nem gondolt semmire, semmire. Fekete falat érzett maga előtt, amin összetöri magát. Egy órával a határidő előtt aztán kinyílt ez a fal és a hasadékon át világosság szűrődött. Ekkor néhány kitűnő sort írt, de ez nem volt elég a képesítésre. A lehangoltságból, ahogy erről az írásbeli vizs-

gáról beszélt, Antoinette megsejtette a kikerülhetetlen bukást s époly lehangolt lett, mint ő, de nem mutatta. A legkétségteljesebb helyzetekben is tudott remélni.

Oliviert elbuktatták; le volt sujtva. Antoinette úgy tett, mintha mosolyogna rajta, mintha az egész nem volna nagy eset: de az ajkai reszkettek. Vigasztalta fivérét, azt mondta, hogy hiszen ez nagyon könnyen jóvátehető baleset, hogy jövőre biztosan levizsgázik, még pedig kitűnő eredménnyel. Arról nem beszélt, milyen erőfeszítésébe került ez az utolsó év, mennyire elnyűtte őt testben és lélekben, s hogy aggódnia kellett, vajjon bírja-e még egy évig? De hát kellett bírnia. Ha összeroppan, mielőtt Olivier elkészül, biztos, hogy a fiú feladja a harcot és az élet felfalja őt.

Eltitkolta hát fáradtságát: sőt megketőzte az erőfeszítést. Összetörte magát, hogy a fiú szünidőben valami szórakozáshoz jusson s több bizalommal és erővel fogjon aztán munkába, év elején. De kis készlete elfogyott és ráadásul elvesztett néhány leckét, amik a legjobban jövedelmeztek.

Még egy év!... A két gyerek csaknem belepusztult a végső erőfeszítésbe. Mindenekelőtt élni kellett, pénzforrásokat keresni. Antoinette elfogadott egy nevelőnői állást Németországban, amit Nathanék jóvoltából ajánlottak fel neki. Ez volt az utolsó esélye, e napokban más nem akadt és várni nem lehetett. Hat év alatt soha még egy napra sem vált el a fivérétől: nem is tudta elgondolni, hogy lesz most, ha nem láthatja és hallhatja minden nap. Olivier rémülten gondolt erre az időre, de nem mert szólni — ő volt az oka a bajnak; ha levizs-

gázik, Antoinette nincs rászorulva erre az utolsó lépésre. Nem volt joga tiltakozni, emlegetni a bánatát, — a leánynak kellett döntenie.

Néma szomorúságban töltötték együtt az utolsó napokat. Úgy volt, mintha egyiküknek meg kellene halni; ha nagyon elővette őket a szorongás, elrejtőztek egymás elől. Antoinette Olivier szemeiben keresett tanácsot. Ha azt mondja neki: — Ne menj el! nem ment volna, noha menni kellett. Az utolsó óráig, még a kocsiban is, mely a pályaudvarra vitte őket, kész volt megváltoztatni elhatározását: nem érzett magában elég erőt. Egy szót, egy szót várt tőle csak. De a fiú nem szólt. Leküzdte magát ő is.

Megígértette vele, hogy naponta írni fog, hogy nem titkol el semmit s hogy a legkisebb nyugtalanság elég lesz hozzá, hogy visszahívja.

*

Elment. Olivier jéggédermedt szívvel tért vissza a líceumba, ahol elfogadták teljes ellátásra — a vonat pedig tovaragadta Antoinettet, kábultan, elgyötörten. Az éjben, nyitott szemekkel, mindketten érezték, hogy percről percre távolodnak egymástól és halkán hívták egymást.

Antoinette félt attól a világtól, ahová készült. Hat év alatt nagyon megváltozott. Ő, ki oly bátor volt valamikor, nem rettent vissza semmitől, úgy hozzászokott a csöndhöz és magányhoz, hogy most nehezére esett ki lépni belőle. A boldog mult nevető, csacska, vidám Antoinetteje meghalt a szép napokkal együtt. Félénkké tette a balsors. Hosszú évek

alatt ráragadt valami Olivier félszegségéből is — fivérén kívül alig tudott mással beszélni. Minden megriasztotta, egy látogatás kihozta a sodrából. Ideges szorongást érzett arra a gondolatra, hogy most idegenek között kell élnie, beszélni kell velük, mindig a színpadon kell lennie. Meg aztán a szegény kicsikének nem sok tehetsége volt a nevelői hivatáshoz, bizalom nélkül, pusztán kötelességérzésből vállalta az állást, de feladatának hasznosságáról képtelen volt meggyőzni magát. Szeretni tudott csak, nevelni nem : de a szeretete nem kellett senkinek. És sehol kevésbé, mint új állásában, Németországban. Grünebaumék, kiknek gyermekeit franciára kellett tanítania, egy csöpp érdeklődést nem mutattak irányában. Nyersek és bizalmaskodók voltak, közönyösek és kotnyelesek. Elég jól fizették : de azt, aki a pénzüket élvezte, lekötelezettjüknek tartották és mindent megengedhetőnek vélték vele szemben. Antoinettet afféle kicsit magasabbrangú cselédnek tekintették : megvontak tőle csaknem minden szabadságot. Még külön szobája se volt : a gyerekek szobája melletti fülkében aludt, melynek ajtaja éjjel nyitva maradt. Soha nem lehetett egyedül. Nem tisztelték azt a szükségletét, hogy időnként magára maradjon — a szellemi magánynak ezt a szent jogát. Minden öröme abban merült ki, hogy lélekben felkereshette fivérét, társaloghatott vele : erre használta fel a magány rövid perceit. De még ezt is elvitatták tőle. Ha leírt egy sort, rögtön ott volt valaki mellette, megkérdezték, mit ír. Ha levelet olvasott, megkérdezték, mi van benne, kotnyeles bizalmassággal érdeklődtek, mit csinál az »öcsike«. Bujkálnia kellett.

Le sem lehet írni pirulás nélkül, minő mód-szerekhez volt kénytelen folyamodni néha, hová kellett rejtőznie, hogy láthatlanul elolvashassa Olivier levelét. Ha egy levelet elhagyott a szobában, biztos lehetett felőle, hogy elolvassák — s mert bőröndjén kívül nem volt egyetlen bútordarab a házban, ahová elzárhatta volna, kénytelen volt magánál hordani azokat az írásokat, amiket titkolni akart; minden dolgába és érzésébe beleártották magukat, még a titkos gondolatait is igyekeztek kifürkészni. Nem mintha Grünebaumékat nagyon érdekelte volna: de a tulajdonuknak tekintették Antoinettet, mert megfizették. Hiszen nem volt bennük rosszindulat — az indiszkrécio bevett szokás volt náluk, egymást nem sértették vele s azt hitték, másnak se esik rosszul.

De Antoinette számára tűrhetetlen volt ez a kémkedés, az erkölcsi tisztaságnak ez a hiánya, s hogy nem volt a napnak órája, melyben elkerülhette volna a kíváncsi tekinteteket. És kicsit fölényes zárkózottsága sértette Grünebaumékat. Természetesen találtak jogcímet, a legmagasabb erkölcs nevében, ami durva kíváncsiságukat igazolta s elítélte Antoinettet azért, hogy ki akarja magát vonni alóla. Kötelességük, úgymond, ismerni a fiatal leány lelki életét, aki náluk lakik, résztvesz életükben, akire gyermekeik nevelését bízta — hiszen ők felelősök érte. (Igy gondolkodik cselédjéről a legtöbb háziasszony, akinek »felelősségérzésével« nagyon jól összefér, hogy a boldogtalant meg ne kímélje semmi fáradságtól, semmi megpróbáltatástól, de megtiltson neki minden örömet.) Úgy gondolták, ha Antoinette elhárítja kötelességszerű érdeklődésüket, ennek csak az lehet az

oka, hogy nem érzi magát büntől mentesnek — tisztességes leánynak nincs mit titkolnia.

Igy aztán állandó támadás és védekezés fejlődött ki a család és Antoinette között — ettől persze még hidegebb és hallgatagabb lett, mint rendesen.

Öccse naponta írt, tizenkétoldalas leveleket — s ha csak két-három sort, de ő is kiverelkedte magának, hogy írhasson mindennap. Olivier bátor, jó gyereknek mutatkozott, nem emlegette bánatát. De halálosan unatkozott. Élete oly elválaszthatatlanul össze volt kapcsolva a nővérével, hogy most, elszakítva tőle, úgy érezte, mintha lényének felét elvesztette volna : nem tudta mire használni kezét-lábát, nem tudott sétálni, zongorázni, nem tudott dolgozni, gondolkozni, még álmodozni se — ha csak nem róla. Reggeltől estig olvasott, de nem sok haszonnal — gondolatai elkalandoztak, szenvedett, rágondolt, várta a levelét, az órát nézve — s ha megjött, ujjai remegtek az örömtől és a félelemtől is, mikor a borítékot feltépte. Soha szerelmeslevelet nem vártak ilyen nyugtalan gyöngédséggel. Ő is, mint Antoinette, elbujt, hogy olvashassa — mindenüvé magával vitte, éjszaka párnája alá rejtette, időnkint megérintette, hogy meggyőződjék, megvan-e még, így álmodozott hosszú álmatlan éjszakákon keresztül drága kis nővéréről. Milyen messze voltak egymástól ! Milyen nyomasztó érzés volt, ha késett a posta, csak másnap hozta a levelet. Két nap, két éjszaka !... Olivier túlbecsülte az időt és a távolságot, mivel sohase utazott még messzire. Képzelete kínoztá ilyenkor : »Istenem, ha megbetegednék ! Akár meg is halhat, mielőtt még egyszer

láthatom ... Miért írt csak néhány sort ... Beteg? ... Igen, biztosan beteg ... Torkát fojtogatta az izgalom. — De még gyakrabban gondolt rémülten arra, hogy ő hal meg, egyedül, távol tőle, az útálatos intézetben, Páris közönyös, vigasztalan tengerén. Beteg lett ettől a gondolattól. »Irni kellene neki, hogy jöjjön haza.« De aztán elpirult gyávasága miatt. Írásközben néha egy pillanatra elfelejtette bánatát : oly jó volt vele így, a távolból, beszélgetni. Mintha látná, hallaná — mindent elmondott neki — soha ilyen bizalmasan, ilyen lelkesen nem érintkeztek egymással, mint most. A fiú így szólította : »édes, hűséges, drága, kedves testvérkém, akit úgy szeretek ...« Valódi szerelmeslevelek voltak.

A gyöngédség bűvös vizében fürdették e levelek Antoinettet — csak ők adták a levegőt, amit beszívott. Boldogtalan volt, ha nem jött meg a levél reggel, a szokott időben. Megesett, kétszer vagy háromszor, hogy Grünebaumék hanyagságból, vagy — ki tudja? — gonosz ingerkedésből csak este adták át neki a levelet, sőt egy ízben csak másnap reggel : ettől lázas beteg lett. — Szilveszterkor a két gyereknek egy és ugyanaz az ötlete támadt, anélkül, hogy megegyeztek volna — mindketten meglepték egymást egy hosszú sürgönnyel (jó sokba került), amit ugyanabban az órában kaptak meg.

Olivier tovább is közölte Antoinettettel, mit dolgozik, kétségeit sem hallgatva el — Antoinette tanácsokat adott, támogatta, lelket öntött belé.

Pedig a maga számára se volt már sok ereje. Megfulladt ebben az idegen országban, ahol senkit nem ismert, ahol senki nem törődött

vele, kivéve egy tanár feleségét, aki néhány napja költözött a városba és aki szintén honatalan volt itt. A derék asszony anyai részvétet érzett a két gyerek iránt, kik úgy szerették egymást s kiket a sors elválasztott (Antoinette beszélt neki erről) — de szegény olyan hangos volt, olyan közönséges, annyira híjával volt — ártatlanul — minden tapintatnak, hogy Antoinette arisztokratikus kis lelke riadtan összecsucskódott. Nem bízhatta magát senkire, felgyűlt benne minden gondja — nehéz teher volt ez, néha azt hitte összeroskad alatta, de összeszorította fogát és tovább ment. Egészsége is hanyatlott, nagyon lefogyott az utóbbi időben. Öccse levelei mindinkább elvették bátorságát. A levertség egy válságos órájában azt írta neki:

— Jöjj vissza! Jöjj vissza!

De még el se küldte a levelet, máris szégyelte — másikat írt, amelyben arra kéri Antoinettet, hogy tépje el az elsőt és ne is gondoljon többé rá. Még vidámságot is színlelt, azt írta, hogy nincs szüksége a nővérére. Hiúságát sértette, hogy azt higgyék róla, nem tud ellenni nélküle.

Antoinettet nem csalta meg: kitalálta minden gondolatát, de mit tehetett? Egy napon már azon volt, hogy elutazik; kiment a pályaudvarra megtudni, mikor indul a vonat Párisba. Aztán rájött, hogy ez örültség — Olivier tartásdíját abból a pénzből fizette, amit itt keresett — amíg bírja, folytatnia kell. Nem volt ereje határozni, reggelenként bátor volt és erős — de mikor jött az esthomály, ellankadt, szökésre gondolt. Honvágya volt, szerette az országot, mely oly rossz volt hozzá, de ahová mult-

jának minden emléke kötötte — szerette a nyelvet, melyen öccse beszélt s amelyen elmondhatta neki, hogy mennyire szereti.

Egy napon francia színészek vonultak át a kis német városra. Antoinettet, aki nagyon ritkán járt színházba (nem volt hozzá se ideje, se kedve), ellenállhatatlan vágy fogta el ezúttal, hogy a honi nyelvet hallhassa, hogy Franciaországban higgye magát. A többit tudjuk.*) Már nem volt hely a színházban: találkozott az ifjú muzsikussal, Jean Christophe-fal, akit nem ismert, de aki látván csalódását, megosztotta vele páholyát s ő szeleburdi módon elfogadta. Christophe oldalán való megjelenése pletykát keltett a városban — a rosszindulatú hírek csakhamar eljutottak Grünebaumék fülébe, akik különben is hajlandóak lévén illetlen feltevésekre az ifjú francia leányt illetően s felháborodva Christophe ellen bizonyos okok miatt, amiket másutt beszéltünk el, gorombán kiadták az útját Antoinettenek.

E félnék és tiszta lélek, melyet teljesen beburkolt a testvéri szeretet s megmentett minden piszkos gondolattól, most azt hitte, meg kell halnia szégyenében, megértvén, mivel vádolják. Egy pillanatig sem haragudott Christophera. Tudta hogy ép oly ártatlan, mint ő s hogy jót akart tenni vele, mikor bajt okozott neki. Hálát érzett irányában. Nem tudott róla semmit, csak azt, hogy muzsikos s hogy sok rosszat beszélnek róla — de minden tapasztalatlansága és kevés emberismerete ellenére megvolt benne az a természetes ösztön, amit a nyomor kiélesített s amellyel felismerte színházi szom-

*) Lásd Jean-Christophe, IV. kötet: *A lázadás*.

szédjában a kicsit rosszul nevelt, kicsit boldos fiúban a magáéhoz hasonló nyílt szívet, és valami férfias jóságot, melynek még emléke is jótékonyan hatott rá. Bizalmat keltett benne Christophe, amit nem érintett az, amit hallott róla. Ő maga is áldozat volt, felismerte a fiúban is az emberi rosszaságnak és meg nem értésnek nála még régebben szenvedő áldozatát. S mert elszoktatta magát, hogy másokkal törődjön, az a gondolat, hogy mi mindent kellett Christophe-nak is szenvednie, kissé elterelte figyelmét a tulajdon bánatáról. Semmiért a világon nem kereste volna a találkozást Christophe-fal, nem írt volna neki — büszkesége és szemérme védte meg ettől. Hitte, hogy a fiú nem tud a bajról, amit okozott neki és jóságában azt szerette volna, ne is tudja meg soha.

Elutazott. A véletlen úgy akarta, hogy egy órányira a várostól a vonat keresztezze egy másik vonat útját, mely Christopheot hozta vissza a szomszéd városból, ahol napját töltötte.

A két koci néhány percre vesztegelt egymás mellett. Látták egymást mind a ketten az esti csöndben, de nem szóltak egymáshoz. Mit mondhattak volna egyebet néhány köznapi szónál? Megszentségtelenítették volna a közös szánalom és rejtelmes vonzalom kifejezhetetlen érzését, mely lelkükben támadt s amelynek semmi más alapja nem volt, mint egy belső látomás bizonyossága. Ez utolsó percben, ahogy egymásnak ismeretlenül egymásra néztek, úgy és olyannak látták egymást, amilyennek senki és soha nem látta még őket. Minden elmúlik: szavak, csókok, szerelemben lihegő testek összefonódásának emléke — de két lélek érintkezését, ha egyszer megtörtént s felismerték egymást

a mulandó formák tömegében, nem törli el többé semmi. Antoinette magával vitte e titkot szívének mélyében, e szomorúságba burkolt szívben, amelyben mégis mosolygott egy derengő, reszkető fénysugár — sápadt, gyöngéd fény, a föld szelíd fénye, hasonlatos ahhoz, mely Gluck Eliseumi Árnnyait fürösztli.

*

Újra látta Oliviert. Ideje volt, hogy hazajöjjön. A fiú beteg lett és csodálatos, ez az ideges, megkínzott kis lény, ki remegett a betegségtől, mikor még nem volt — most, hogy valóban szenvedett, nem írta meg a nővéreinek, nehogy nyugtalanítsa. Csak lélekben hívta és várta, mint a csodát.

Mikor a csoda megtörtént, Olivier az intézet betegszobájában feküdt, lázasan, álmodozva. Fel se kiáltott, mikor meglátta. Hányszor hitte, hogy látja, itt áll előtte!... Felült az ágyban, nyitott szájjal, remegve, hogy ez is csak látomás. S mikor leült melléje az ágy szélére, mikor átölelték egymást, mikor ott érezte ajkán a lány finom arcát, kezében a hosszú éjszakai utazástól hideg kezét, mikor végre bizonyos volt benne, hogy ez valóban ő, az ő testvérkéje, az ő kicsikéje, akkor sírni kezdett. Nem tudott egyebet: a »kis csacsi« volt még most is, mint gyerekkorában. Magához szorította nővérét, mintha félne, hogy megint elveszíti. Ó, hogy megváltoztak mind a ketten!... Milyen szomorú volt az arcuk!... De mindegy!... Megtalálták egymást és most minden újra fényes volt, a betegszoba, az intézet, a borongós nap: összeölelkeztek, nem hagyják el többé egymást.

Még mielőtt bármit beszélhettek volna, Olivier megeskette a leányt, hogy soha többé nem utazik el. Nem volt szükség rá : nem, nem, soha többé, nagyon boldogtalanok voltak mind a ketten, elszakítva egymástól — anyjuknak igaza volt, mindent inkább el lehet viselni, mint ezt : a nyomort is, sőt a halált is, csak együtt érje őket.

Siettek lakást bérelni. Szerették volna a régit visszakapni, bármilyen szegényes volt — de már kiadták. Az új lakás is udvarra nyílt — de a tűzfal fölött egy kis ákácfa koronájának a csücskét lehetett látni és megpihentek rajta, mezők hírnökén, mint kövek rabjai. Olivier csakhamar visszanyerte egészségét, vagy azt az állapotot, amit nála ennek lehetett nevezni (másnál, erősebbnél, az ő egészsége betegségnek számított volna). — Antoinette hozott magával valami kis pénzt, legalább ez a haszna megvolt szomorú németországi tartózkodásából, aztán kapott egy kiadótól fordításra egy német könyvet, ez is hozott valamit a konyhára. Egy időre nem volt anyagi gondjuk, minden jól ment, csak Olivier levizsgázzon az év végén. De ha nem ? ! . . .

A vizsga lidércnyomása kiújult, mihelyt hozzászoktak az örömhöz, hogy megint együtt vannak. Nem beszéltek róla, de mindenüvé követte őket, mint a rögeszme, hiába erőlködtek, hogy megszabaduljanak tőle. Hangversenyen az csendült fel váratlanul a zenekarból — éjszaka, ha felriadtak, az nyílt meg előttük mint egy szakadék. A forró vágyhoz, hogy könyönytessen nővérén, ki feláldozta érette ifjúságát, még egy félelem járult : hogy be kell rukkolnia katonának, ha nem mehet az egyetemre (abban az időben egyetemi hallgatóknak

nem kellett szolgálni). — Legyőzhetetlen ellen-szenvet érzett a fizikai és erkölcsi összevegyülés-sel szemben, lelki lefokozást látott, akár igaza volt, akár nem, a kaszárnyaéletben. Minden elő-kezősége és szűziessége tiltakozott e kötelezett-ség ellen : sokszor úgy érezte, hogy inkább a ha-lált választaná. Olyan érzés ez, amit lehet csú-folni, talán ostorozni is a társadalmi erkölcs nevében, mely napjainkban vallásos jelentőséget kapott — de vak, aki letagadja létezését : nincs mélyebb szenvedés, mint az az erőszak, amit erkölcsi magányunkon követ el a kor nagylelkű és durva kommunizmusa.

A vizsgák újból elkezdődtek. Majdnem úgy volt már, hogy Olivier nem mehet nekik : gyön-gélkedett s már előre úgy félt a drukkolástól, melyen, akár sikerül a vizsga akár nem, keresz-tül fog esni, hogy csaknem azt kívánta, hogy komolyan megbetegedjék. Az írásbeli ezúttal jól sikerült. De szörnyű volt kívárni az ered-mény kihirdetését. A forradalom országának, ennek a legkipróbáltabb országnak ősrégi szo-kásai szerint a vizsgák júliusban voltak, az év legfülledtebb napjaiban, mintha az volna a szándék, hogy a gyilkos előkészületekben amúgy is megtört és kimerült boldogtalano-kat, akiknek tízszerannyit kell tudni, mint a bírák bármelyikének, végleg kimerítsék. A július 14-iki ünnep után hirdették ki az írásbeli ered-ményét, a nagy népvigalom közepette, melyet oly kínos átélni annak, aki nem vidám és akinek csöndre van szüksége. Az intézet melletti téren sátrak álltak, lövések puffogtak, körhinta csi-korgott, kintorna nyekergett déltől éjszakáig. Nyolc napig tartott a hülye zenebona. Ráadásul, a köztársaság akkori elnöke, hogy népszerűségét

fenntartsa, négy nappal meghosszabbította a hejehuját. Neki könnyű volt, ő nem hallott belőle semmit. De Olivier és Antoinette a lármatól megkínzott aggyal kénytelen volt a szörnyű hőségben zárt ablakok mögött, betapasztott füllel fulladozni s még így sem tudtak szabadulni a bárgyú dalok gyötrelmes üldözésétől: ott nyekeregtek körülöttük reggeltől estig és belefurakodtak fejükbe, mint megannyi készsűrés, úgy hogy vonaglottak a kintól.

A szóbeli vizsgák közvetlen a kihirdetés után következtek. Olivier megkérte Antoinettet, hogy ne jöjjön el. A kapunál várt rá — jobban reszketve, mint öccse. A fiú persze soha nem mondotta, hogy meg volt-e elégedve a vizsga kimenetelével. Azzal kínoztta őt, hogy mit mondott a kérdésekre és mit nem mondott.

A végső eredmény kihirdetésének napja elérkezett. A Sorbonne udvarán ragasztották ki azoknak a névsorát, akiket fölvettek az egyetemre. Antoinette nem akarta a fiút egyedül elereszteni. Kilépve a házból, mind a ketten titokban arra gondoltak, hogy mire visszajönnék, már *tudni fogják* és akkor bánni fogják talán, hogy így féltek, — de most legalább a reményük megvan még. Mikor meglátták a Sorbonne-t, a lábuk reszketni kezdett. Antoinette, a bátor Antoinette, odaszólt fivérének:

— Ne olyan gyorsan... nem bírom...

Olivier ránézett a leányra, aki mosolyogni próbált.

— Nem ülnénk le egy pillanatra erre a padra? — kérdezte tőle.

Olivier szerette volna, ha nem kell a célig mennie. Kis ideig álltak, aztán a leány megszorította a kezét.

— Semmi, drágám, csak menjünk.

Nem találták meg azonnal a maguk listáját. Több névsort elolvastak, melyeken a *Jeannin* név nem szerepelt. Mikor végre meglátták, először nem akartak hinni a szemüknek, többször elolvasták, mintha nem értenék. Mikor aztán látták, hogy úgy van, bizonyos most már, hogy ő az, Jeannin, akit fölvettek, nem tudtak szólni többet. Hazamentek; a leány megfogta karját, a fiú rátámaszkodott, szinte futottak, nem látva, nem hallva maguk körül semmit, átvágtak a körúton — csakhogy el nem gázolták őket a kocsik.

— Drágám!... Édes kicsikém!

Ezt tudták csak hajtogatni.

Négy lépcsőt ugorva futottak fel az emeletre. Szobájukba érve egymás karjába borultak. Antoinette kézen fogta fivérét és a szoba sarkába vezette, az ő kis szentélyébe, ahol az ágy mellett szüleik fényképe függött — leterdéltek előtte, imádkoztak és csendesen sírtak.

Antoinette jó kis ebédet hozatott, de nem tudtak hozzányúlni, nem volt étvágyuk. Az estét együtt töltötték, Olivier Antoinette lábai elé heveredett, és hagyta, hogy a lány simogassa, dédelgesse, mint egy kis gyereket. Alig beszéltek. Már ahhoz sem volt erejük, hogy boldogok legyenek, úgy össze voltak törve. Kilenc előtt lefeküdtek és ólmos, mély álomba merültek.

Másnap Antoinettenek rettenetesen fájt a feje, de milyen fölszabadulást érzett a szívében. Olivier úgy érezte, először lélegzik igazán életében. Meg volt mentve, meg voltak mentve, a leány végrehajtotta feladatát s a fiú nem volt méltatlan az előlegezett bizalomra. Hosszú, hosszú évek után először adták át magukat a

lustálkodás örömének. Délig az ágyban maradtak, nyitott ajtónál átbeszélgettek — látták egymást a tükörben, egymás boldog, kimerült halvány arcát, mosolyogtak egymásra, csókokat hintettek egymás felé, majd elszenderedtek megint, félálomban nézték egymást aludni, elcsigázottan, mereven s már nem volt erejük mást mondani, csak gyengéd, egytagú szavakat.

*

Antoinette nem hagyta abba a garasonkint való gyűjtögetést, hogy betegség esetére legyen egy kis megtakarított pénzük. Nem beszélt fivérének a meglepetésről, amit tartogatott a számára. Az érettségi eredmény kihirdetését követő napon közölte vele, hogy egy hónapot fognak tölteni Svájcban, jutalmul a fáradozások keserves éveikért. Most, hogy Olivier számára biztosítva volt három év az egyetemen, állami költségre, sőt az is, hogy az egyetemi évek befejezésével alkalmazást kap, megengedhették maguknak azt a könnyelműséget, hogy félretett vagyonukat eltékozzolják. Olivier örömköltésbe tört ki az ujság hallatára. Antoinette még boldogabb volt nála — örült fivére örömének és örült, hogy végre vidéket láthat megint, amire annyira áhítozott.

Nagy dolog volt a készülődés, de minden pillanata édes és izgalmas. Augusztus derekán végre elutaztak. Nem voltak gyakorlott utazók. Olivier nem aludt semmit az előző éjszaka és nem aludt a vonaton se. Lázasan siettek, állandóan attól félve, hogy lekésik a vonatot; a pályaudvaron nagy lökdösődés után beszorultak egy zsúfolt másodosztályú kocsiba, ahol

annyi hely se volt, hogy a fejüket lehajthassák. (A francia társaságok, amelyek demokráciájukról oly híresek, ettől a privilégiumtól megfosztják a szegény utasokat, megszerezve így a gazdagoknak azt a gyönyörűséges tudatot, hogy ők egyedül élvezik a kiváltságot.) Olivier egy pillanatra se húnyta le szemét: folyton azon aggódott, hogy talán rossz vonatra ültek és szorongva leste az állomások nevét. Antoinette elszundikált kicsit, de minden percben felriadt, a vonat zakatolásától előrebukó fejjel. Olivier nézte őt a ravatallámpákéhoz hasonló gyászos világításban és hirtelen megütközve fedezte fel, hogy megváltoztak a vonásai. Szeme alá árkok vésődtek, gyermeki szája fáradtan ernyedett el, bőrének színe megsárgult és apró redők barázdálták itt-ott a kedves arcot, szomorú napok, gyász és kiábrándulás emlékei. Megöregedett, betegnek látszott. — Ó, csak a leány tudta, milyen fáradt volt. Ha merte volna, elhálasztja az utazást, de nem akarta elrontani öccse örömét: igyekezett meggyőzni magát, hogy csak fáradt és hogy a vidék majd meggyógyítja. Ó, hogy félt, hogy útközben betegség támadja meg. — Észrevette, hogy a fiú nézi őt és kitépve magát a kábulatból, felnyitotta szemét, mely mindig oly fiatal, tiszta és derült volt s melyen csak néha-néha suhant át valami önkénytelen aggodalom, mint felhők árnyéka a tengerszem tükrén. A fiú halkán, nyugtalan gyöngédséggel kérdezte, hogy érzi magát; megszorította a kezét és biztosította, hogy jól van. Egy szava a szeretetnek magához térítette.

Aztán vörhenyes pirkadat a fakó mezőkön, Dôle és Pontarlier között, ébredező rétek körképe, vidáman kibukkanó napkaréj a láthatá-

ron, — mert kiszabadult a nap is az utcák, poros házak, sűrű füstgomolyok börtönéből — borzongó rétek, melyeket tulajdon lehelletük tejfehér párázata burkol, — minden apró kis részlet: falusi tornyocska, egy elsurranó patakocska, a láthatáron lebegő dombok kék vonala, vézna harangszó angeluszra, amit távolról hoz a szellő, ahogy a szendergő földek között megáll a vonat, az út fölötti meredek lejtőn merengő tehenek kemény körvonala, minden új volt, minden lekötötte a figyelmüket. Kiszáradt ágak voltak ők, melyek gyönyörrel isszák az égbolt nedvességét.

Reggel le kellett szállani a svájci határon. Tar vidéken kis pályaudvar. Kicsit kóválygott a fejük az álmatlan éjszakától, borzongtak a hajnal hűvösségében, — de oly csendes volt az idő, oly tiszta az ég, rétek lehellelte keringett körülöttük, becsurgott a szájukba a nyelvük alá, végig a torkukon, be a mellükbe, mint egy kis patak. Szabad ég alatt forró kávé ittak, tejszínnel, mely édes mint a mennybolt s füvek és virágok illatát leheli; ez életet öntött beléjük.

Aztán felszálltak a svájci vonatra, melynek újszerű beosztása gyermekes örömet okozott nekik. De milyen fáradt volt Antoinette! Nem értette, miért érzi magát rosszul. Csak látta, hogy minden milyen szép, milyen érdekes körülötte és nem tudott örülni semminek. Hát nem erről álmodott évek hosszú során, egy szép utazásról, fivére oldalán, elvetve a jövő gondját, az édes természet kebelén? Mi történt hát vele? Vádolta magát és erőlködött, hogy gyönyörköd-jék, hogy résztvegyen öccse naív örömeiben.

Thun-nál megálltak. Innen kellett másnap a hegyekbe indulniuk. De éjszaka a szálló-

dában Antoinettenek heves láza lett, hányt és fejfájás gyötörte. Olivier rögtön megrémült és nyugtalan volt egész éjszaka. Reggel orvost kellett hivatni (váratlan kiadás volt, amit szerény költségvetésük megérzett). — Az orvos nem látott pillanatnyi veszélyt, megrongált szervezetről és roppant kimerültségről beszélt. Nem lehetett szó róla, hogy rögtön folytassák útjukat. Antoinettenek az egész napot ágyban kellett töltenie: a doktor azt mondta, hogy talán hosszabb ideig Thun-ban kell maradniuk. Kétségbe voltak esve, — de még örülniük kellett, hogy ezen az áron megszabadultak aggodalmaiktól. De azért keserves dolog volt, hogy idáig jöttek s most egy rossz szállodában kell vesztegelniük, ahová úgy süttött a nap, mintha kemencében lettek volna. Antoinette követelte öccsétől, hogy sétáljon. A fiú el is ment néhány lépésre a szállodától, megnézte az Aar-t zöld köntösében és a messzi égen egy fehér hegyormot — egészen megzavarta az öröm, de nem tudta egyedül élvezni. Azonnal visszament a szállodába és elragadtatva mesélte el, amit látott, — s mikor a lány, csodálkozva, hogy ilyen hamar visszatért, nógatta, hogy menjen el megint, azt mondta, amit hajdan, a Châtelet-hangverseny után:

— Nem, nem... nagyon is szép, nem bírom el, hogy ne lássad te is.

Jól ismerték ők ezt az érzést, tudták, hogy együtt kell lenniük ahhoz, hogy külön-külön egész embernek érezzék magukat. De azért jó volt mindig újra hallani ezt. Többet ért a gyöngéd szó minden orvosságnál. A leány boldogan, álmódzva mosolygott. — S egy jól átaludt éjszaka után — bár nem volt még tanácsos

utazni — elhatározta, hogy idejében megszöknek, anélkül hogy szólna az orvosnak, aki visszatartotta volna. A tiszta levegő s a vágy, hogy együtt gyönyörködhessenek mindenben, megővta őket attól, hogy drágán fizessék meg meg gondolatlanságukat, úgyhogy minden további akadály nélkül végre megérkeztek útjuk céljához — egy kis hegyi faluba, a tó fölött, nem messze Spiez-től.

Három vagy négy hetet töltöttek ott, egy kis szállodában. Antoinettenek nem volt újabb lázrohama : de egészen nem tért magához többé. Mindig érzett valami elviselhetetlen nyomást a fejében és az általános gyöngeség nem hagyta el. Olivier gyakran kérdezgette, hogy van, — szerette volna, ha kevésbé sápadt — de közben megrészegülve a vidék szépségétől, ösztönszerűen elűzte a szomorú gondolatokat. Elhitte, ha a leány azt mondta, hogy kitűnően érzi magát, — bár sejtette, hogy az nem lehet. És a leánynak is jót tett a levegő és a pihenés, boldoggá tette öccsének túláradó életkedve. Milyen jó volt megnyugodni végre, a szörnyű évek után.

Olivier mindenüvé magával akarta cipelni s ő szerette volna megosztani örömét, — de sokszor megtörtént, hogy miután bátran neki-vágott az útnak, húsz perc múlva meg kellett állania, alélt szívvel, lélegzet után kapkodva. Ilyenkor aztán Olivier egyedül folytatta a kirándulást — ártatlan turistapróbákat, melyek miatt a leány állandó remegésben volt, amíg meg nem jött. Vagy kisebb sétákat tettek együtt. A leány öccse karjára támaszkodva, aprókat lépett. Csevegtek, különösen a fiú lett nagyon bőbeszédű : kacagott, terveket szőtt, tréfálódzott.

Az útszélen álltak a völgy fölött és figyelték, hogy tükröződnek a fehér felhők a mozdulatlan tóban, hogy uszkálnak tetején a hajók, mint csiborok a pocsolyában — beszívták a langyos levegőt, a kolomp muzsikáját, amit töredékekben, messziről vett ide a szél, a széna és az áthevült gyanta illatával vegyest. S együtt idézték a múltat és jövőt s a jelent is, mely minden álomnál valószínűtlenebb s részegítőbb volt. Antoinettet néha elragadta fivére gyermekes jókedve: fogócskát játszottak, a fűbe dobták magukat. Egy napon úgy nevetett fel, mint hajdan, gyermekkorában, bolondosan, ártatlanul, kislányosan tisztán, mint a forrás, — hét éve nem hallotta őt így nevetni.

De Olivier legelőbbször nem állta meg, hogy hosszú utakra ne induljon. Utóbb egy kis lelkiismeretfurdalást érzett, szemrehányást tett magának, hogy nem használja ki eléggé a nővérel való kedves együttlétet. A szállodában is sokszor magára hagyta. Kis társaság alakult, fiatal leányokból és fiúkból, melytől eleinte távortartották magukat. Később Olivier, akit vonzott a társaság, bátortalanságát leküzdve csatlakozott a csoporthoz. Eddig nem volt barátja, nővérén kívül — a líceumbeli durva pajtásoktól és szeretőiktől irtózott. Új édesség volt ez számára, korabeli fiúkkal és leányokkal érintkezni, akik kedvesek és vidámak és jól neveltek voltak. Félnék volt, de amellet gyermekesen kíváncsi, érzelmes és szűziesen érzéki szívét lenyűgözték a halvány és bolondos kis lángok, amik leányszemekben villognak. Ő is tudott tetszeni, félnéksége ellenére. A nyílt szűkséglet, hogy szeressen és szeressék, tudtán kívül fiatalos bájt öntött el rajta, kedves szavakra,

mozdulatokra, udvariasságokra ösztönözte, melyek félszepségük által még vonzóbbakká lettek. Megvolt benne a rokonszenv adománya. Bár intelligenciája, mely a magányban kiélesedett és irónikussá tette, tisztán láttatta vele az emberek közönséges és gyűlöletes hibáit — ha szemtől-szembe került velük és a szemükbe nézett, ahol meglátta a magához hasonló élőlényt, ki meg fog halni egy napon s kinek csak egy élete van és azt is elveszti mihamarább — akkor ellenállhatatlan vonzalom fogta el; semmiért a világon nem tudott volna ilyenkor fájdalmat okozni s akarva nem akarva kedves volt és szeretetreméltó. Gyenge volt, így hát tetszenie kellett a »világ«-nak, mely minden bűnt megbocsát, sőt minden erényt is: egyetlen kivéve, *az erőt*, ami minden más erény feltétele.

Antoinette nem vegyült ebbe a társaságba. Egészségi állapota, fáradtsága, váratlanul jelentkező lehangoltsága megbénították. A testtelketölő gondok és keserves munka évei kicserélték a két testvér szerepkörét — most a leány volt az, aki messze, nagyon messze érezte magát a világot, az embereket. Már nem tudott visszatérni közéjük — a fecsegés, lárma, kacagás, kis érdekeik untatták, fárasztották, csaknem sértették. Szenvedett ettől, hogy ilyen, szeretett volna hasonlítani a többi fiatal leányhoz, szerette volna, ha érdekli az, ami őket érdekli, ha nevetni tud azon, amin ők nevetnek... De már nem tudott. A szíve összeszorult, úgy érezte, mintha meghalt volna. Este bezárkózott és sokszor még a lámpát se gyújtotta meg; ott ült a homályban, míg Olivier szórakozott lent a szalonban — apró, regényes szerelmet szőtt,

szokása szerint. Csak akkor tért magához, mikor hallotta, hogy a fiú jön fel a lépcsőn, nevetve még és fecseggve barátnőivel, végnélküli búcsút véve azoknak ajtaja előtt, mintha nem tudná rászánni magát, hogy elváljon tőlük. Ilyenkor Antoinette mosolygott a sötétben s felállt, hogy meggyújtsa a villanyt. Fivére nevése felüdítette.

Közeledett az ősz. Rövidültek a napok. Hervadni kezdett a természet. Az októberi fellegek és ködök gyapotsfelhői alatt elhaltak a színek — a hó lejjebb szállt a csúcsokon s a völgyek elsötétedtek. Egyenkint szállingóztak a nyaralók, hazafelé — aztán tömegestül. És szomorú volt látni, hogy tűnnek el az ismerősök, még ha közönyösek voltak is — s hogy tűnik el a nyár, a boldogság és csönd oázisa. Még egy utolsó sétát tettek együtt, fátyolos őszi napon, az erdőben, a hegyoldalban. Nem beszéltek, búsan, merengve, fázékonyan símultak egymáshoz, feltűrve kabátjuk gallérját : ujjaiuk összefonódtak. Hallgatva sírtak körülöttük a nedves fák. Magányos madár édesbús kiáltása jajdult fel, a tél félelmében. A nyáj kristályharangja csengett a ködben, messze, elhalón, mintha a szívekben visszhangozna csak . . .

Visszautaztak Párisba. Mind a ketten szomorúak voltak. Antoinette nem nyerte vissza egészségét.

*

Foglalkozni kellett Olivier kelengyéjével, amit magával visz a főiskolára. Antoinette kiadta erre minden megtakarított pénzét, — titokban még néhány ékszerét is eladta. Mit bánta most már ? Majd visszaszerzi még Olivier.

Meg aztán olyan kevésre lesz szüksége most, hogy már nem élnek együtt. Nem akart gondolni erre az időre, — a kelengyén dolgozott, minden igyekezetével és minden gyöngédségével, érezve, hogy ez az utolsó áldozat, amit fivéréért hoz.

Az utolsó napok alatt percre se váltak el. A búcsúestén sokáig maradtak fent a kályha előtt üldögélve. Antoinette a szoba egyetlen karosszékeiben, Olivier zsámolyon, a lába előtt, mint egy nagy, elkényeztetett gyerek, akit dédelgetni kell. Komolyan és kicsit kíváncsian gondolt az új életre, ami megnyílik előtte. Antoinette szüntelenül azon rágódott, hogy vége a bensőséges együttlétnek és ijedten kérdezte magától, mi lesz most vele. S mintha még gyötrőbbé akarta volna tenni ezt a gondot, Olivier ezen az estén gyöngédebb volt, mint valaha, azoknak ártatlan és ösztönös kacérságával, akik a válás előtt adják ki magukból lényük legjobb és legvonzóbb sajátságait. A zongorához ült, a leány kedvenc dalait játszotta, Mozart-ból és Gluck-ból, hosszasan — a csendes szomorúság és meghatott boldogság e tiszta látomásait, amikhez multuk annyi emléke fűződött.

Elkövetkezvén a válás órája, Antoinette elkísérte Oliviert a főiskola kapujáig. Aztán hazament. Megint egyedül volt. De ez nem az volt már, mint a németországi tartózkodás, aminek végét vethette, ha úgy érezte, hogy nem bírja tovább. Most ő maradt itt és a fiú ment el, hosszú időre, örökre. De az első órákban — oly erős volt benne az anyai érzés — nem magára gondolt: a fiú körül járt minden gondolata. Hogy találja majd bele magát az új életbe,

hogy fogja túrni az intézeti ugratásokat és azokat az ártatlan kis bosszúságokat, melyek azért könnyen öltenek nyugtalanító arányokat azok agyában, akik egyedül élnek és megszokták, hogy csak azokkal törődjenek, akiket szeretnek. Ez a gond legalább elszórakoztatta kicsit magányában. Már is az a félóra foglalkoztatta, mikor majd találkoznak másnap a társalgóban. Negyedórával előbb ért oda. A fiú nagyon kedves volt, de minden gondolatát, érzését az új benyomások foglalták el. A következő napokon, tele nyugtalan gyöngédséggel jött és észrevette, hogy az ellentét kiélesedett közöttük, hogy ezek a találkozások mást jelentettek neki és mást a fivérének. Neki most ez volt az egész élete — Olivier gyöngéden szerette még, de nem lehetett kívánni tőle, hogy ne gondoljon egyébre is kívüle, úgy mint Antoinette. Egyszer kétszer elkésve jött le a társalgóba. Máskor azt kérdezte tőle, nem unatkozik-e és Olivier azt mondta, hogy nem. Ezek apró tördöfések voltak. — Haragudott magára ezért, önzőnek nevezte magát, hiszen tudhatta volna, hogy képtelenség, sőt egészségtelen és természetellenes volna, ha nem tudnának ellenni egymás nélkül, ha minden gondolatuk kizárólag egymás körül forogna. Igen, mindezt nagyon jól tudta. De mit használt, hogy tudta? Nem tehetett ellene semmit, tíz évig nem volt más gondolata, csak ő. Most, hogy életének ezt az egyetlen érdekét elvették tőle, nem maradt semmi.

Bátran nekifogott, hogy újra elfoglalja magát, olvas, muzsikál, tanul... Ó, Isten, milyen üres volt Shakespeare és Beethoven nélküle. Hiszen szép volt, igen, — de ő nincs többé vele. Mire valók a szép dolgok, ha nem az

ő szemével nézi már — mihez fogjunk a szépséggel, mihez fogjunk az örömmel magával, ha nem egy *másik* szívben ízleljük édességét?

Ha erősebb lett volna, talán újra kezdi az életet, új célt tűz ki maga elé. De végére járt erejének. Most, hogy semmi nem kényszerítette rá, tűzzel-vassal összeszedni akarátát: elhagyta magát, elesett. A betegség, mely már egy éve készítette magának a talajt testében s amelyet akaraterije eddig leküzdött, most szabad teret kapott.

Esténként egyedül üldögélt a kialvó kályha előtt és emésztette magát. Nem volt annyi ereje, hogy megrakja a tüzet, hogy lefeküdjön, éjfélig üldögélt, álmodozva, el-elszunnyadva, didegelve. Újra átélte egész életét, halottait idézte, rombadőlt ábrándjait — és félelmes szomorúság fogta el, ráeszmélve, hogy oda a fiatalság, szerelem és remény. Süket bánat maradt belőle, sötét, be se vallott . . . Az utcán felnevetett egy gyerek, hallotta, ahogy habozva tipeg a lépcsőn, alatta . . . Kis lábai mintha a szívét tapodnák . . . Kétségek marcangolták, rossz gondolatok . . . az önzés és élvezetek városa megfertőzték elerőtlenedett lelkét. — Küzdött a megbánás ellen, szégyelte bűnösnek hitt vágyait, nem értette, mitől szenved úgy, rossz ösztönének tulajdonította a bajt. Szegény kis Oféliát rejtelmes kór emésztette s borzadva érezte, hogy emelkedik lénye mélyéből valami zavaros és durva erő, az élet mocsarának lehellete. Nem dolgozott, elhanyagolta leckéit, — sokszor délutánig ágyban maradt, ő, aki olyan éber és friss volt eddig. Nem látta már értelmét, hogy felkeljen és lefeküdjék — alig evett valamit, vagy nem evett semmit. Csak azokon a napokon, mikor

fivére szabadnapos volt, csütörtök délután és vasárnap szedte össze magát, hogy olyan-nak mutakozzék, amilyen valamikor volt.

Olivier nem vett észre semmit. Új élete annyira mulattatta, annyira szórakoztatta, hogy nem igen figyelte nővérét. Az ifjúságnak abban a korszakában volt, mikor nehezen nyilatkozik meg a lélek, mikor az ember közönyt érez mindennel szemben, ami hajdan megindította s ami valamikor mozgatni fogja. Idős emberek benyomásai gyakran frissebbek, a természet és élet által keltett örömeik naivab-bak, mint húsztól-harmincig. Erre azt mond-ják, hogy a fiatalok blazirtabbak, szívük nem olyan fogékony. Ez legtöbbször tévedés. Nem azért mutatkoznak érzéketlenebbeknek, mert blazirtak: hanem mert lelküket fogva tartja a szenvedély, becsvágy, sóvárgás, rögeszmék. Ha a test fáradt s már nincs mit várni az élet-től, visszatérnek az érdektelen meghatódá-sok s megindul a gyermeki könnyek forrása. Oliviert ezer jelentéktelen apróság foglalkoz-tatta, a legfontosabb közülök egy szerelmi hóbort volt — (ilyen mindig akadt nála) — mely annyira elhatalmasodott fölötte, hogy vakká és közönyössé tette minden egyéb-bel szemben. — Antoinette nem látott ebből sem-mit, csak azt vette észre, hogy elidegenednek. És ez nem volt egészen Olivier hibája. Sokszor boldogan jött, hogy láthatja, beszélhet vele. S mikor belépett, mintha jeges zuhanyt kapott volna. A nyugtalan vonzódás, a lázas igyeke-zet, amivel belékapaszkodott, — itta minden szavát, megelőzte gondolatát — a gyöngédség-nek és figyelemnek ez a türelmetlen túlzása elvette minden kedvét attól, hogy kiöntse

szívét. Azt kellett gondolnia magában, hogy Antoinette nincsen a rendes kerékvágásban; máskor tapintatosabb volt a szeretete. De nem törte a fejét ezen. Kérdéseire igennel vagy igen száraz nemmel válaszolt. Makacsul hallgatott és minél jobban erőltette a leány, hogy kizökentse némaságából, annál makacsabb lett, — néha meg is bántotta nyers válaszaival. Akkor aztán a leány leforrázva hallgatott. Így telt el a napjuk, így veszett kárba. — Persze, mihelyt átlépte a szoba küszöbét, hogy visszamenjen az intézetbe, vigasztalhatatlan volt a magaviselete miatt. Éjszaka gyötörte magát, hogy milyen rossz volt és lelketlen. Megegett, hogy rögtön megérkezése után levelet írt nővérének, tele áradozással. Másnap reggel aztán elolvasta és összetépte. És Antoinette minderről nem tudott. Azt hitte, hogy már nem szereti őt.

*

Volt még egy utolsó mentsvára, — ha nem is öröme, — egy utolsó ifjúi ellágyulása, amiben szíve még egyszer megmozdult, s a szerelem és a boldogság reménye, az életben való hit még egyszer, kétségbeesetten felágaskodott benne. De ez olyan képtelen volt, annyira ellenkezett csendes természetével. Hogy lehetségessé váljon, ez az állapot kellett hozzá, az izgalomnak és a levertségnek e sajátos váltokozása, előfutárja a bajnak.

A Châtelet-ben voltak fivérével, hangversenyen. Oliviert egy kis zenekritikai folyóirat szerkesztője küldte el, így valamivel jobb helyet kaptak, mint egykor, de sokkal ellen-szenvesebb környezetbe jutottak. Zenekari ül-

sük volt, közel a dobogóhoz. Krafft Christophe volt soron. Egyikük se ismerte ezt a német muzsikust. Mikor megjelent, Antoinette minden vére a szívébe szállt. Bár fáradt tekintete csak ködön keresztül látta az embereket, nem volt kétsége : felismerte a németországi rossz napok ismeretlen barátját. Soha nem beszélt róla Oliviernek, önmaga is alig mert gondolni rá, — hiszen azóta minden gondolatát fölélte az életgond. Meg aztán alapjában telivér, józan kis francia nő volt ő : visszafojtott magában minden homályos érzést, aminek nem ismerte a forrását és aminek nem volt jövője. Egész kis környéke volt lelkének, gyanutlan mélységű, melyekben a szégyelt érzések nagy serege szunnyadozott — tudta, hogy vannak, de elfordította a szemét róluk, valami vallásos rettegéssel eltelve ama lénnel szemben, mely fittyet hány az ellenőrző értelemnek.

Mikor zavarából kicsit magához tért, elkérte fivérétől a látcsövet, hogy megnézze Christophe-ot, — arcélét látta csak, a pulpitus fölé hajolva. Felismerte arcának indulatos és mégis fegyelmezett kifejezését. Viseltes ruha volt rajta, ami nagyon rosszul állt neki. Antoinette némán és megdermedve figyelte a hangversenyt, melyben Christophe a közönség leplezetlen rosszindulatával küzdött — a franciák előtt abban az időben nem nagy kegyben állt a német zeneművészet.*) Mikor egy szimfónia után, mely kissé hosszúra nyúlt, újra megjelent a közönség előtt, hogy néhány zongoradarabot eljátsszon, gúnyos kiáltásokkal fogadták, melyek nem hagytak kétséget afelől,

*) Lásd Jean-Christophe. V. *A piaci vásár.*

milyen kevéssé örülnek neki. Mégis játszani kezdett, a közönség rezignált unatkozása közepette, — de az utolsó padsorokban két hallgató hangosan sértő megjegyzéseket tett, zavartalanul folytatva eszmecseréjüket, nagy öröme az egész teremnek. Akkor egyszerre félbeszakította a játékot — és mint valami vásott kölyök, egy ujjal kiverte a zongorán: »Malbrough s'en va-t-en guerre...«, majd felállt és szembe fordulva a közönséggel, odakiáltott:

— Ez kell nektek!

A közönség egy pillanatra megdermedt, nem tudta, mit jelentsen ez, aztán üvölteni kezdett. Elképzelhetetlen z sivaj kerekedett. Füttyültek, kiabáltak.

— Kérjen bocsánatot! Azonnal kérjen bocsánatot!

Pulykavörösen izgultak néhányan, igyekezvén meggyőzni magukat, hogy fel vannak háborodva — talán voltak is, de főként örültek az alkalomnak, hogy lármázni, mozogni lehet — mint az iskolásgyerekek, tanóra után.

Antoinettenek nem volt ereje megmozdulni, megsemmisülten ült, — ujjai görcsösen tépték egyik keztyűjét. A szimfónia első akkordjai után, határozottan érezte, hogy minek kell történnie, észrevette a közönség süket, ellenséges hangulatát, érezte, hogy fokozódik, olvasott Christophe lelkében, tudta, hogy nem fogja befejezni kitörés nélkül, várta ezt a kitörést, növekvő aggodalommal, szeretne volna megakadályozni — s mikor bekövetkezett, úgy sujtotta le, mint az előrelátott végzet, ami ellen nincs mit tenni. S hogy folyton Christophera bámult, aki kihívóan farkasszemet nézett a dühöngő közönséggel, tekintetük találkozott. Christophe

felismerte őt, egy pillanatra, de csak a szemével — értelmével, melyet a vihar elragadott, nem. Régen nem jutott már az eszébe. A közönség füttyszava kíséretében eltűnt a dobogóról.

Antoinette kiáltani, beszélni szeretett volna, csinálni valamit, — és lenyügözve ült, mint valami lidércnyomásban. Nagy megkönnyebbülés volt, hogy derék kis öccse, aki pedig nem sejtett semmit abból, ami az ő lelkében végbement, megosztotta kínjait és felháborodását. Olivier igazi muzsikusiélek volt, független, érintetlen ízlésű; ha valami tetszett neki, nem törődött a közvéleménnyel. A szimfónia első ütemei után valami nagyot érzett, valamit, amivel soha még nem találkozott életében. Halkan, mély hévvel ismételte.

— Milyen szép! Milyen szép! — míg nővére ösztönszerűen, hálásan simult hozzá. A szimfónia befejezése után dühösen tapsolt, mintegy tiltakozva a közönség gúnyos közönye ellen. Mikor a botrány kitört, magánkívül volt: felugrott, kiabált, hogy Christophenak igaza van, vitatkozott a fütyülőkkal, verekedni akart — nem lehetett ráismerni a félénk fiúra. Hangja elveszett a zajban, gorombán rászóltak, taknyosnak nevezték, s azt tanácsolták neki, hogy menjen haza aludni. Antoinette, aki látta, milyen reménytelen a lázadás, belékarolt.

— Hallgass, könyörgök, hallgass!

Olivier kétségbeesetten visszaült a helyére s halkan tovább sopánkodott:

— Szégyen, gyalázat! Gazemberek!

A leány nem szólt, csöndben szenvedett. Olivier azt hitte, hogy neki se tetszett a zene.

— Antoinette ... hát te nem találtad szépnek ?

A leány bólintott, hogy igen. Nem tudott magához térni. De mikor végre a zenekar belefogott egy újabb darabba, hirtelen felállt és odasúgta fivérének, gyűlölettel a hangjában :

— Menjünk ... nem tudom nézni ezt a népet.

Gyorsan kimentek. Az utcán, ahogy karonfogva tovasiettek, Olivier elragadtatással beszélt Christopheról. Antoinette hallgatott.

*

E napon s a következőkön egyedül a szobájában egy érzés fogta körül, mellyel nem mert szembenézni, de amely állhatatosan kínozte, minden gondolatán keresztül, mint fájó halántékán a süket érverés.

Röviddel ezután Olivier elhozta neki Christophe »Lieder«-jének egy gyűjteményét, amit egy kiadónál fedezett fel. Találomra kinyitotta. Az első, amit meglátott, egy dalocska volt, ezzel a németnyelvű felirattal :

Szegény kis áldozatomnak

és a felirat alatt egy dátum.

Jól ismerte ezt a dátumot. Olyan zavar fogta el, hogy nem tudta folytatni az olvasást. Letette a füzetet és megkérve fivérét, hogy játsszon belőle, szobájába vonult és magára zárta az ajtót. Olivier, az új muzsika fölött való örömeiben, azonnal belefogott ; nem vette észre nővére felindulását. Antoinette pedig ült a szobájában és szívére szorította a kezét, hogy ne dobogjon. Hirtelen felállt és szekrényében kezdett ku-

tatni, egy kis kiadási könyvecske után, amelyben fel volt jegyezve Németországból való elutazásának dátumja s az a másik, rejtelmes időpont. Előre tudta: igen, ez volt az, az a bizonyos este, mikor együtt volt az előadáson Christophe-fal. Végigdőlt az ágyon, behúnyta szemét, elvörösödött, mellére szorította két kezét és hallgatta a drága zenét... Ó, miért is fájt úgy a feje!

Olivier látva, hogy nővére nem jön, bement hozzá, mikor a játékot befejezte és ott találta az ágyon. Megkérdezte, van-e valami baja. Azt mondta, hogy kicsit fáradt volt és azonnal felkelt. Beszélgettek — de a leány nem felelt azonnal minden kérdésre, mintha gondolatai messziről tértek volna vissza. Mosolygott, elpirult, fejfájásával mentegette magát, hogy ilyen ostoba. Végre Olivier elment. A leány megkérte, hogy hagyja ott neki a füzetet. Aztán sokáig ült az éjszakában, a zongoránál és olvasta a dalokat, néha-néha leütve egy hangot, halkan, hogy a szomszédok ne panaszkodjanak. Már nem is olvasott, álmodozott, a hála és gyöngédség lendülete vitte ama lélek felé, mely megkönyörült rajta, olvasott benne, a jóság rejtelmes erejével. Nem tudott megállapodni egy gondolaton. Boldog volt és szomorú... szomorú. Ó, hogy fájt a feje.

Édes és gyötrő álmokban töltötte az éjszakát, nyomasztó melankólia vett rajta erőt. Napközben, hogy lerázza magáról fásultságát, egy kis sétát akart tenni. Bár a feje még mindig fájt, egy áruházba ment bevásárolni egyet-mást, hogy valami célt adjon útjának. Szinte nem is tudta, mit tesz. Az egész időn keresztül, anélkül, hogy bevallotta volna magának, Chris-

tophera gondolt. Mikor kilépett a házból, lehanguoltan, halálos szomorúsággal szívében, a túlsó járdán, a járókelők tömegében megpillantotta Christophe-ot, aki éppen át akart jönni a kocsúton. Önkénytelenül és hirtelen kitérte feléje mind a két kezét. Christophe megállt : ezúttal felismerte. Már a kocsútra ugrott, hogy Antoinettehez siessen ; és a leány is feléje ment, megfeszítve erejét. De a tömeg kíméletlen árja elsodorta mint egy szalmaszálat, Christophe előtt pedig egy omnibuszló vágódott el a sikos aszfalton, eltorlaszolva az utat ; a ló körül két sor kocs torlódott össze, szétválaszthatatlan gátat emelve néhány pillanatra. Christophe mindennek ellenére megpróbálta, hogy keresztülvágja magát : kelepcebe került, a kocsik körülzárták, nem tudott mozdulni, se előre, se hátra. Mikor végre kiszabadult s elérte azt a helyet, ahol Antoinettet látta, a leány már messze volt : hiába próbált szembeszállni az emberáradattal ; aztán megadta magát sorsának, feladta a küzdelmet. Úgy érezte, hogy a végzet akarja meggátolni abban, hogy Christophe-fal összejöjjön. És mikor végre sikerült kiszabadulnia a tömegből, már meg se kísérelte, hogy visszamenjen ; szégyen fogta el : Mit mondhatna neki ? Mit merészelt tenni ? Mit gondolhatna róla ? — Hazamenekült.

Csak akkor nyugodott meg, mikor otthon volt már. De amint a szobájába ért, leült az asztal mellé, a homályba, s még arra se volt elég ereje, hogy keztyűjét, kabátját levesse. Boldogtalan volt, hogy nem beszélhetett vele és ugyanakkor valami világosság gyúlt a szívében — már elsuhant az árnyék, már nem érezte a kínt, amely lelkét marcangolta. Ezerszer elismételte magában az imént átélt jelenet minden

kis részletét : megváltoztatta őket, elképzelte, mi történt volna, ha ez és ez a körülmény másképpen alakul. Láta magát, ahogy kitárja karját Christophe felé, látta Christophe arcán az öröm kifejezését, ahogy megismerte őt, — nevetett és elpirult. Elpirult és ott, egyedül, a szoba homályában, hol senki se láthatta, hol önmagát se igen látta, újra kitárta felé karját. Ó, ez erősebb volt nála, ez az érzés — most érezte, hogy elvész és ösztönszerűen igyekezett megkapaszkodni a hatalmas életben, mely ott vonult el előtte s volt számára egy jóságos pilantása. Gyöngédséggel és félelemmel telt szívvel kiáltott neki az éjben :

— Mentsél meg ! Segítség !

Felállt, lázasan, hogy meggyujtsa a lámpát, — tollat, papírt keresett. Írt Christophe-nak. Soha ez a büszke és piruló leány még gondolni se mert volna ilyenre, ha nem ejti hatalmába a betegség. Nem tudta, mit ír. Nem volt ura már önmagának. Hívta a férfit, azt írta neki, hogy szereti . . . Félig volt meg a levél, mikor, kétségbeesetten, megállt. Újra akarta kezdeni az egészet — lendülete megtörött — feje üresen égett — rettentően erőlködni kellett, hogy megtalálja a szavakat, halálos fáradság verte le. Szégyelte magát . . . Mire jó mindez ? Tudta, hogy csak áztatja magát, hogy nem fogja soha elküldeni a levelet . . . S még ha akarná is, hogy juttassa hozzá ? Nem tudta Christophe címét . . . Szegény Christophe ! Mit tehetne érte, még ha tudna is mindent, ha jó akarna lenni hozzá ? Késő ! Nem, nem . . . minden hasztalan . . . ez utolsó, vergődő szárnyacsapása volt csak a megsebzett madárnak . . . Bele kell nyugodni.

Sokáig ült még az asztal előtt, elmerülve, mozdulatlanul. Éjjél után kínos erőlködéssel felemelkedett. Gépies szokásból bezárta a levél-töredéket kis könyvtárába, nem lévén ereje se összetépni, se befejezni. Aztán lefeküdt, didegve a láztól. A rejtvény bűvös szava feltárult előtte — érezte betelni Isten akaratát. És nagy békesség szállt le szívére.

*

Vasárnap reggel, Olivier, a főiskoláról jövet, Antoinettet ágyban találta. Nem volt egészen magánál. Orvost hivatott, aki roncsoló tüdővésztt állapított meg.

Antoinette az utóbbi napokban ráeszmélt állapotára : végre felfedezte az erkölcsi zavar okát, mely úgy kétségbeejtette. Szegény, ön-maga előtt szégyenkező kicsike csaknem megkönnyebbülést érzett, ha arra gondolt, hogy a betegség az oka, hogy nem való többé semmire. Volt annyi ereje, hogy néhány elővigyázatos-sági intézkedést tegyen, elégette iratait, levelet hagyott Nathannénak — kérte, hogy vigyázzon az öccsére, az első hetekben, ha majd ő . . . (nem volt bátorsága leírni a szót : »meghal«).

Az orvos tehetetlen volt : a baj már elhatalmasodott és Antoinette szervezete végsőkéig kimerült az utóbbi évek megfeszült erőfeszítéseiben.

Antoinette nyugodt volt. Látván, hogy elveszett, aggodalmai megszűntek. Felidézte lelkében a megpróbáltatásokat, melyeket átélt, befejezett művét, Olivier megmentését — és el nem múló öröm töltötte be. Azt mondta magának :

— Ez az én művem.

Aztán, megbánva kevélységét :

— Magamnak nem lett volna erőm, Isten segített meg.

És megköszönte Istennek, hogy élni engedte, míg kötelességének eleget tett. Kicsit összeszorult a szíve a gondolatra, hogy már mennie kell, de nem mert panaszkodni, hálátlan lenni Istenhez, aki előbb is elszólíthatta volna. S mi lett volna, ha egy vagy két év előtt kell itthagynia a világot ? — Sóhajtott és hálátelt szívvel megalázkodott.

Szorongó érzései ellenére nem panaszkodott — csak néha, nehéz álmában nyögött fel, mint a gyermek. Megadó mosollyal nézte a dolgokat és embereket. Ha látta Oliviert, minden öröme megvolt. Hívta őt, hangtalanul mozgó ajakával, kezét akarta fogni, kérte, hogy fektesse fejét oda, mellé, a vánkosára — és szemtől-szembe vele hosszan, csöndesen nézte. Aztán felemelkedett és kezében tartva a fiú fejét, suttogta :

— Olivier ! . . . Olivier !

Levette nyakáról a medaillont, amit hordott és a fiú nyakára tette. Beajánlotta öccsét gyóntatójának, az orvosnak, mindenkinek. Lát-szott, hogy már csak benne él, hogy a halál küszöbéről át akar menekülni a másik lelkébe, meghúzódni ott, mint egy szigeten. Pillanatokra megrészegült a gyengédség és hit valami rejtelmes rajongásában, már nem érezte fájdalmát és a bánat is örömmre változott — isteni öröm ragyogott száján és szemében.

— Boldog vagyok . . . — ismételte.

A tompa sötétség hatalmába kerítette. Eszméletének utolsó pillanataiban ajka meg-

mozdult, látszott, hogy valamit ismétel. Olivier odament és fölébe hajolt. Megismerte és gyengén mosolygott rá; ajkai tovább mozogtak, szeme tele volt könnyel. Nem hallották, mit mond... De Olivier végre kibetűzte, mintegy lehelleből, a régi, kedves dal szavait, amit annyira szeretett, amit annyiszor énekelt neki:

I will come again, my sweet and bonny,
I will come again.

(Visszatérek hozzád, én édes kedvesem, visszatérek.)

Aztán visszaesett a tompa közönybe. És meghalt.

*

Tudtán kívül sok emberben keltett mély rokonszenvet, olyanokban, akiket nem is ismert: így abban a házban is, ahol laktak, melynek lakóiról azt se tudta, hogy hívják őket. Oliviert egészen idegen emberek keresték fel részvétükkel. Antoinette temetése nem volt olyan elhagyatott, mint az édesanyjáé. Barátok, fivére pajtásai, családok, ahol leckét adott, sorakoztak fel a koporsó mögött — emberek, akik mellett némán ment el, akiknek nem beszélt életéről s azok se mondtak neki semmit, csak titokban csodálták odaadó lelkét. Szegény népek, a takarítónő, aki segítségére volt, a kis negyed boltosai — mind kikísérték a temetőbe. Oliviert azon az estén, mikor nővére meghalt, anélkül hogy fájdalmában észre vette volna, hová viszik, Nathanné vette gondjaiba, hazavitte magához és ott tartotta.

Életének talán ez volt az egyetlen perce, melyben képes volt elviselni a szörnyű szeren-

csétlenséget — az egyetlen, melyben nem volt szabad odadobni lelkét a kétségbeesésnek. Új életet kezdett, részesévé lett egy csoportnak, az ár magával ragadta. A főiskola gondja és foglalatossága, a tudásszomj, a vizsgák, a létért való küzdelem lehetetlenné tették, hogy elzárkózzék önmagába : nem lehetett egyedül. Szenvedett emiatt, de üdvösség volt ez a szenvedés. Egy évvel előbb vagy néhány évvel később belepusztult volna a csapásba.

Amennyire lehetett, mégis elszigetelte magát Antoinette emlékével. Az a bánat érte, hogy nem tarthatta meg a lakást, ahol együtt éltek : nem volt pénze hozzá. Azt remélte, hogy azok, akik részvétet mutattak iránta, meg fogják érteni, mily gyötrő gondolat, hogy nem tudja megmenteni azt, ami az övé volt. De úgy látszik senki sem értette meg. A részletekben kölcsön kapott összegből, meg néhány korrepetáló-óra díjából padlásszobát bérelt, ahol fölhalmozta nővérének azt a néhány bútorát, amit megtarthatott: ágyát, asztalát, karosszékét. Szentélyt csinált ott az emlékekből. Oda menekült a kibírhatatlan lehangoltság napjaiban. Pajtásai azt hitték, hogy viszonya van. Ott üldögelt órákon át és róla álmodozott, tenyerébe hajtott fejjel, — képe, sajnos, nem volt róla, csak egy kis fénykép, gyermekkorukból, amin mind a ketten együtt voltak! Beszért ehhez a képhez. Beszért hozzá. Sírt . . . Hol lehet most? Ó, ha csak a világ másik végén volna valahol, akármilyen elérhetetlen messzeségben — mily örömmel, mily legyőzhetetlen hévvel indulna útnak, hogy felkeresse, ezer gyötrelmen át, mezítláb járva évszázadokig, csak hihetné, hogy minden lépése közelebb viszi hozzá! . . . Ha

egy esélye volna csak ezer közül, hogy elér odáig ... De semmi ... Sehol ... Nincs mód rá, hogy valaha találkozzanak ... Milyen magány volt ez! Hogy ki volt szolgáltatva az életnek, ügyetlen gyermek, most, hogy nem volt, aki szeresse, vigasztalja, tanácsot adjon! ... Aki elég szerencsés volt, hogy megismerhette, egyetlen egyszer e világon egy baráti lélek tökéletes, hártartalan bensőségét, az megismerte az isteni örömet — és ez az öröm nyomorékká teszi hátralevő életére.

Nessun maggior dolore che ricordarsi del tempo felice nella miseria...

Gyöngéd és gyöngé szívek legszörnyűbb gyötrelme, ha egyszer ismerték volt a legnagyobb boldogságot.

De bármily szomorú elveszteni életünk hajnalán azt, akit szeretünk, nem oly irtóztató a kín, mint később, mikor az élet forrásai már kiapadtak. Olivier fiatal volt, de veleszületett peszsimizmus és balsorsa ellenére is szerette az életet. Mint ahogy gyakran tapasztaljuk egy drága lény elvesztése után, úgy tűnt, mintha Antoinette, halála pillanatában, lelke egy részét testvérébe lehelte volna. Olivier hitte ezt. Nem volt hite, mint a leánynak, de élt benne valami homályos sejtelem, hogy testvére nem egészen halt meg, hogy benne él tovább, mint ahogy megigérte neki. Egy bretagnei babona szerint a fiatalok lelke nem hal meg: ott kóvályog ama hely körül, ahol éltek, életük rendes tartamának befejeztéig. — Így Antoinette is élt és fejlődött Olivier közelében.

Elolvasta minden írását, ami megmaradt. Szerencsétlenségre a javarészt elégette Antoi-

nette — egyébként se tartozott azok közé, akik naplót vezetnek belső életükről. Elpirult volna, ha tapintatlan, tisztátlan kíváncsiság levetkőzteti gondolatait. Csak egy kis jegyzőkönyve volt; ennek följegyzéseit senki más nem érthette. Apró füzet, melyben, megjegyzés nélkül felírt bizonyos dátumokat, napi életének bizonyos apró eseményeit, amik számára örömet vagy élményt jelentettek, anélkül hogy részleteznie kellett volna, csupán azért, hogy újra átélje őket. Majdnem mindegyik dátum Olivier életének eseményeihez fűződött. És elvette, egyet se veszítve el, a leveleket, amelyeket a fiútól kapott. — Hej bizony, Olivier nem volt ilyen gondos: csaknem mind elvesztette Antoinette leveleit. Minek kellett neki levél? Azt hitte, az ő nővérkéje örökké mellette lesz — a gyöngédség drága forrása kiapadhatatlannak látszott — azt hitte, mindig lesz módja rá, hogy felfrissítse rajt' száját és szívét, óvatlanul eltékozolta a kapott szeretetet, melynek minden cseppje drága lett volna most ... Milyen megindulás fogta el, mikor Antoinette egyik verseskönyvében lapozgatva darab papírt talált, ceruzával ráírva:

— Olivier — kedves kis Olivier-m!

Azt hitte, rögtön elájul. Hangosan felzokogott, ajkához szorította a láthatatlan ajkakát, melyek a sírból beszéltek hozzá. — E naptól kezdve minden könyvét átnézte, lapról-lapra, hogy nem talál-e még hasonló kis bizalmaságot. Megtalálta a Christophe-nak írt levél-töredéket. Megtudta hát a csendes regényt, mely szívében vergődött — először tárult fel előtte nővére érzelmi élete, amit eltitkolt előle s amit ő nem is keresett. Feléledt az utolsó napok

gyötrelme, mikor, magára hagyatva, karját kinyújtotta az ismeretlen barát felé. Soha nem vallotta be neki, hogy már látta Christophe-ot. A levél néhány sora elárulta, hogy Németországban találkoztak. Megtudta, hogy Christophe jó volt Antoinettehez, olyan körülmények között, melyeknek részleteit nem ismerte s hogy ezekből indultak útnak Antoinette érzései, melyeknek titkát megőrizte utolsó pillanatáig.

E megismerés pillanatától kezdve Christophe, kit művészetének szépségeért máris szeretett, kimondhatatlanul drága lett szívének. Antoinette szerette őt — Oliviernek úgy tűnt, hogy még most is ő az benne, aki szereti Christophe-ot. Mindent megtett, hogy a közelébe kerüljön. Nem volt könnyű dolog feltalálni nyomait. Christophe, bukása után, eltűnt Páris rengetegében — mindenkitől visszahúzódott és senki nem törődött vele. — Hónapok mulva, véletlenül, az utcán találkozott vele. Christophe arca sápadt és beesett volt a betegségtől, amiből alig lábalt ki. Nem volt bátorsága megszólítani. Messziről követte, lakásáig. Irni akart neki, nem tudta rászánni magát. Mit írjon? Olivier nem volt egyedül, Antoinette vele volt — szerelme, szemérme átszállt belé — attól a gondolattól, hogy nővére szerette Christophe-ot, elpirult Christophe előtt, mintha róla volna szó. S mégis, hogy szeretett volna beszélni vele!... De nem lehetett. A titok lepecsételte ajkát.

Igyekezett találkozni Christophe-fal. Elment mindenüvé, ahová Christophe járhatott. Égett a vágytól, hogy megszorítsa kezét. És mikor meglátta, elrejtőzött, hogy az ne lássa meg.

Végre Christophe vette őt észre egy baráti társaságban, amelyben összekerültek. Olivier távol tartotta magát és nem szólt, de nézte messziről. Kétségtelen, hogy Antoinette lebegett ez estén Olivier körül, mert Christophe meglátta a fiú szemében — az ő hirtelen felidézett képe volt az, mely megindította a terem másik sarka felé, az ismeretlen hírnök irányában, ki mint ifjú Hermes elhozta neki a boldog árnyék bánatos üdvözlését.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ROMAIN ROLLAND MŰVEI

JEAN CHRISTOPHE

Regény-ciklus

- I. KÖTET A HAJNAL. 2. kiadás
- II. „ A VIRRADAT. 2. kiadás
- III. „ AZ IFJÚ. 2. kiadás
- IV. „ A LÁZADÁS
- V. „ A PIACI VÁSÁR
- VI. „ ANTOINETTE
- VII—X. KÖTETEK. Sajtó alatt

DANTON. Forradalmi dráma 3 felv.

Fordította : *Sebestyén Károly.*

ELJŐ MAJD AZ IDŐ. Dráma 3 felv.

Fordította : *Papp Dezső.*

PÁRIS ZENÉJE

Fordította : *Cserna Andor.*

AZ ATHENAEUM
IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

*Kaphatók
minden könyvkereskedésben és elárúsítónál.*

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

